

II.

A NYELVŐR
ÉS A
NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁR.

BALLAGI ALADÁR

lev. tagtól.

(OLVASTATOTT A MAGYAR TUD. AKADEMIA II. OSZTÁLYÁNAK 1904. ÁPRILIS 11-EN
TARTOTT ÜLÉSÉN).

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA.

1905.

Tisztelt Akadémia!

Régi Magyar Nyelvünk és a Nyelvtörténeti Szótár című, most megjelent munkámmal, a Magyar Nyelvőr 1904. februári füzetében Simonyi Zsigmond, a márciusiban Melich János szállott szembe.

Az első cikket, a nagy közönség előtt, a Magyar Nyelv Barátaimhoz című külön füzetben tettem szóvá,* a másodikat, tekintve hogy szintén a M. Tud. Akadémia közlönyében jelent meg, mai felolvasásommal helyén valónak látom a M. Tud. Akadémia színe elé hozni.

Nem vitázom. Mert művem alap gondolatát, t. i. az egyetemes áttekintés és a fogalomig hatolás szükségképességét, *mely a Magyar Nyelvört létalapjaiban támadja meg*, és a melynél még helye lehetne az eszmecserének: a Magyar Nyelvőr egyetlen szóval sem próbálja cáfolni. Mindkét cikkezője művemnek csupán csak atomjait, az adatokat bolygatja, amelyek körül pedig, — mivelhogy valamennyit magukból az eredeti forrásokból merítettem, és időkímélés nélkül *magam* vizsgáltam meg, — amint művem legelső lapján kimondom, „a vitának még a lehetősége is ki van zárva“.

Mikor a Nyelvtörténeti Szótár birálatába fogtam, egész életem irányának megfelelőleg a morál és a tudomány egységéből indultam ki.

A tudomány annyit ér, amennyi igazság van benne, az igazság pedig, amint látni fogjuk, meghal a morális defectusok súlya alatt.

* A Magyar Nyelv Barátaimhoz, a „Nyelvtörténeti Szótár“ szerkesztőjének védekezése alkalmából. Budapest, Franklin-Társulat, 1904. 8.-r. 30 lap.

Kerültem tehát minden álságot, megvettem minden fogást; egyenesen, szemtől-szembe támadtam, még pedig az adatok és tények egész tömegével.

E közben szorgosan ügyeltem, nehogy valamikép igaztalan legyek azok iránt, kiket egyedül az igazság erejével akartam legyőzni. Mint casus conscientiae tűnt fel előttem különösen az, ami mindennél fontosabb, t. i. az *időpont* szigorú tekintetbevétele.

Tizenkét év folyt le a Nyelvtörténeti Szótár végleges befejezése óta. Tisztában voltam tehát azzal, hogy az azóta feltárt forrásokat és feldolgozott műveket *nem szabad* érvényesítenem a Nyelvtörténeti Szótárral szemben, s erre vonatkozólag művem 12. lapján a következő kategorikus nyilatkozatot tettem:

„Tanulmányomat úgy irtam, hogy *merőben csak azon forrásokat használtam, amelyek a Nyelvtörténeti Szótár megjelenéséig láttak napvilágot*. Azóta megjelent vagy fölfedezett forrásokat épügy nem használtam fel, mint ahogy a Nyelvtörténeti Szótár nem használhatta fel azokat.

Ha pedig ugyanazon kútfőket és csakis azon kútfőket használtam, melyek a Nyelvtörténeti Szótárnak is, megjelenéséig, vagyis 1890-ig, illetőleg 1893-ig rendelkezésére állottak: akkor eleget tettem azon kritikai arany szabálynak,* mely szerint minden emberi alkotást az illető kor tükrében kell tekinteni. Ily módon a tárgy érdemére nézve tökéletesen mindegy, ma adom-e ki bírálatomat, hűsz esztendő múlva-e, vagy bármikor. Fődolog az, hogy *én a Nyelvtörténeti Szótárt tényleg beleállítottam abba a korba, amikor írták*, s úgy tárgyalom, amint a megjelenéséig már feltárt források segítségével meg lehetett volna alkotni.“

Ezen erkölcsi menetrenddel homlokegyenest ellenkező utat választott Melich János úr, aki a Magyar Nyelvőrben (1904. évf. 121—133. l.) közzétett bírálatában Anonymust és a Váradi Regestromot tárgyalja.

Én az Anonymus eredeti szövegét, az **1849**-ben megjelent Endlicher-féle Monumenta Arpadiánából ellenőriztem; mert a Nyelvtörténeti Szótár is Endlichert használta. Onnét dolgozta fel (!) Simonyi Zsigmond, a Nyelvtörténeti Szótár forrásjegyzéke valamint a szótár szövegébe tévedt néhány szó bizonyosága szerint.

* Il faut juger les écrits d'après leur date.

Sismondí.

Anonymus magyar szavait Szabó Károlynak „Béla király Név-telen jegyzőjének könyve a magyarok tetteiről“ című, **1860**-ban megjelent művének olvasása szerint vettem föl. Ezt pedig azért tettem, mert a Nyelvtörténeti Szótár megjelenéséig Anonymus összes magyarázói közt Szabó Károly műve volt a legalaposabb, legismer-
tebb, a kor legmagasabb tudományos színvonalán álló mű, melynek szóbanforgó adatairól a Nyelvtörténeti Szótárnak annyival inkább tudomást kellett volna vennie, mert bár folyóirat állt a szótár szer-
kesztői rendelkezésére, az ő adatainak helyességét egyáltalán nem vonták kétségbe.

Így jártam el én Anonymussal szemben.

Hát Melich úr mit csinált?

— Éppen az ellenkezőt.

Endlicher, melyet a Nyelvtörténeti Szótár feldolgozott, *egyál-
talan nem ismeri*: egész cikkében Endlichernek még csak a neve se fordul elő.

Szabó Károly művébe, amint tömérdek adattal bizonyítom, — egyáltalában *bele se pillantott*. S amennyiben itt-ott hivatkozik rá, az mind csak *másodkézből vett*, szemfényvesztő idézet.

Ezen másodkéz pedig Pauler Gyulának Anonymus szövegéhez irt magyarázata, mely a Magyar Honfoglalás Kútfoi című **1900**-ban, vagyis a Nyelvtörténeti Szótár *bevégezése után* 7 vagy 8 évvel megjelent munkában foglaltatik. E szerint oly műben, melyet az *1890-től 1892/3-ig* megjelent Nyelvtörténeti Szótár megítélésénél, — hogy egyebet ne említsek, — a legelemibb *észtvörvények* szerint, — semmi szín alatt sem szabad se pro, se contra felhasználni.

Ily előzmények után, pontosan megállapíthatjuk, hogy én a becsület és a józan értelem jegyében helyeztem el Anonymusról szóló egész munkámat, midőn Pauler Gyula közismeretű művéhez hozzá se nyúltam; míg ellenben Melich úr, aki éppen csak Pauler Gyula ezen egyetlen művére alapítja Anonymusról szóló egész értekezését, megengedhetetlen, hamis előzményből indulván ki, ellenem irt értekezésében elejétől végig a *sophisma pigrum*, más-
ként *ignava ratio*, vagy *ἀρὸς λόγος* jegyében utazik.

A vitát kerülvén, nem akarom Melich János eljárását jellemezni, hanem csak magamról szólok: azt a kérdést téve fel minden becsü-
letes embernek:

nem lett volna-e tisztesség dolgában méltán kifogásolható, ha felhasználva Anonymusról Pauler Gyulának 1900-ban, a Váradi Regestrumról pedig Karácsonyi Jánosnak és Borovszky Samunak 1903-ban közzétett kiadványait: oly munkák alapján támadom a Nyelvtörténeti Szótárt, melyek a Nyelvtörténeti Szótár megjelenéséig napvilágot sem láttak!? Nem vesztettem volna-e el az egész harcot, ha kizsákmányolva a tudomány legújabb megállapodásait, esetleg vívmányait, melyekről a Nyelvtörténeti Szótár szerkesztői annak idején tudomást nem vehettek: ezek tekintetbevételével hoztam volna meg ítéletemet?

Ehhez képest, az Anonymusról szóló kritikai áttekintésben, szántsándékkal Endlicher 1849-ben és Szabó Károly 1860-ban megjelent művére támaszkodva hoztam fel az adatokat.

Ellenben Melich János, *kizárólag* a Pauler Gyula-féle „A Magyar Honfoglalás Kútfői“ című 1900-ban megjelent kiadványra támaszkodva, már a latin szöveg tárgyalásánál, nem kevesebb mint *huszonkét* helyen részesít megrovási kalandban, „helytelen idézés“ címén.

Ebből *egy szó sem igaz*; mert valamennyi idézetem minütiosus pontossággal, azonmód megtalálható Endlicher Monumenta Arpadiana-iban, ahonnét kiirtam. Én azonban természetesen se Fejérpataky, se Pauler kiadását nem használtam, — mert így kívánta a tisztesség és a józan ész.

Régi szövegeket — úgymond Melich János — nem tudok hüen idézni: „a pont után — mondja rólam — egyszer kis betűt ír (vö. Szegszárdnál 107. l. hic enim caluus előtt), máskor nagy betűt használ ott, ahol a kéziratban kis betű van.“

Igen, ezt teszem, mert kivétel nélkül valamennyi így van Endlichernél! A pont ott van a „hic enim“ előtt,* s nagy betűvel van írva valamennyi helynév, amiről meggyőződhetett volna Melich úr is, ha legalább bírálata megírása előtt belepillant Endlicherbe.

„Csak egyben következetes, — így szól rólam Melich János — a tulajdonneveket az idézés alkalmával állandóan nagy betűvel írja, míg ellenben akkor, *mikor az olvasót meg akarja tévesztetni*, hogy az azt higgye, hogy a szó mint közszó maradt ki a szótárból, állandóan kis betűvel írja.“

* „sepelitur. hic enim caluus erat“ (Endlicher: Monumenta Arpadiana, 116).

A tulajdonneveket természetesen nagy betűvel írom, mert úgy írta valamennyit Endlicher; mint vezérszókat természetesen kis betűvel írom, mert mint tulajdonnevek, a Nyelvtörténeti Szótár programja szerint, nem vehetők fel, hanem *csak* mint közszók, melyeket *nem szabad* másként írni, mint kis betűvel.

Ide tartozik Melich Jánosnak még egy másik kifogása. „Latin rövidítéseket — mondja rólam — egyszer fölbont (p. Anonymus -um, -orum, -re, -ro rövidítéseit), másszor meg felbontatlanul hagy (pl. 106. l. *et* kötőszócska *girofalcus*-nál *z* alakkal).“

A latin rövidítéseket Anonymusnál mindig felbontom, mert Endlicherből idézem, ahol mindig fel vannak bontva. Hogy az „z“ vagy „&“ jegyet, mely maig meglevő jegy, s annyira közhasználatú, hogy az utolsó vigéc is ismeri, incunabulumokból vett idézeteknél, a jelen esetben Petrus de Crescentys „Opus ruralium commodorum“ című, 1486-ban megjelent munkájának „girofalcusánál“ meghagyom a maga mivoltában: ez megint csak kákán csomó, melyre szintén nem érdemes egy szót sem vesztegetni.

Anonymust a Nyelvtörténeti Szótár számára Simonyi Zsigmond dolgozta fel (!), még pedig Endlichernek második* kiadásából. A Nyt. Sz. Forrásjegyzékének XIX. lapján ugyanis ez olvasható:

„Anonym. — Anonymi Belae regis notarii de gestis Hungarorum liber. (XIII. század. Endlicher kiad. Sangalli 1849. A számok Anonymus fejezeteit jelölik.) — *Simonyi Zsigmond*.“

Simonyi e kútfőt akként dolgozta fel (!) Endlicherből, hogy néhány kivételével, csaknem valamennyi magyar szavát kihagyta. Én a kihagyott szókat egyenkint felsorolom, kezdve azon, hogy a *tulbou* annyi mint *tömlő*, és hogy ez a szó, mindkét formájában végkép kimaradt a Nyelvtörténeti Szótárból. Szabó Károlynál e locus így szól: „Sok nap jöven pedig pusztaságokon, az Etil vizén pogány szokás szerint *tömlőre* ülve usztattak át“ (Szabó Károly: *Béla Király Névtelen Jegyzőjének könyve a Magyarok Tetteiről*, 12. l.). V. ö. „az Etil vagy Volga vizén, mint névtelen jegyzőnk

* Az első külön jelent meg ily cím alatt: „Anonymi Belae Regis Notarii De Gestis Hungarorum Liber. Textum ad fidem Codicis membrancei Bibliothecae Caesariae Vindobonensis recensuit, Prolegomena et Indices addidit Stephanus Ladisl. Endlicher, Hungarus Posoniensis. Viennae, MDCCCXXVII“. 8-r. 272 lap. Mellékelve Anonymus négy első sora, s „Hungaria Vetus delin. Ant. Woráček“ (térvkép); mindkettő könyomatban.

magát kifejezi, pogány szokás szerint, tömlőkön usztatának át: Fluium Etyl super tulbou sedentes transnatauerunt“ (Szabó Károly: *A magyar vezérek kora*. Pest, 1869. 28. l.).

Melich úgy ezt, mint társainak nagy részét hallgatással mellőzi. Az, hogy valaki feldolgozottnak állít valamit, amit *nem* dolgozott fel, vagyis a mintaszerű *lucus a non lucendo* — az rendben van! De hogy valaki ezt kimutassa, — az már *crimen laesae*.

Én a kihagyott szókat egyenkint felsorolván, ezek közül Melich tizenkettőt puskavégre vesz, ilyenforma *stylusban* (129. l.):

„csak felháborodásomnak adok kifejezést, hogy egy historikus Anonymus ezen adatában „*ultra lutum musun*“ — a *musun-t* *mocsony-nak* olvassa“.

— El tetszett téveszteni az *adresse-t*!

Ha ugyanis Melich János a maga *egy* könyvében, t. i. Pauler művén kívül, valaha megnézte volna legalább Szabó Károly munkáját: felháborodását nem hozzám, hanem a „laikus“ ugyan, de talán mégis csak olyanamilyen „historikus“ Szabó Károlyhoz intézte volna! Mert én a „mocsonyt“ Szabó Károlyból vettem, aki szerint „maga a Moson név is, a *mocs* gyöktől, honnan *mocsár*, *mocsolya*, *mocsok* szavaink, s *Mocs*, *Mocsony*, *Mocsolád*, *Mocsármány* stb. helyneveink, eredetileg fertőt vagy *mocsárt jelent*“ (Sz. K. Névt. jegyz. 85. l.).

A már letárgyalt „nagybetűs helynevek“ miatt, Melich János különösen megmossa a fejemet a „Hómosó-ér“-nél. Erről szóló passusomat ekként aposztrofálja:

„*hómosó(ér)*: a *siluis Nyr* [helyesen: *njyr*] *usque ad Humusouer*“ (c. 22., az eredeti kéziratban voltaképp „*umusouer*“ jegyzi meg a bíráló, de akkor miért idézi *h*-val?); „*iuxta quendam fluium nomine Humusouer*“. (c. 28., [helyesen: *hu|musouer*, a „pontoskodás“-ra szükség van, lásd a bírálót a *havas* szónál].)“ — „helytelen az idézet, mert a szó egyszer *umusouer*-nek van írva, egyszer meg *hu-musouer*-nek, pedig a bíráló az *ér* v. *vér*-nél úgy tünteti fel a dolgot, mintha mind a kétszer *h*-val fordulna elő a szó.“

— Nem én tüntetem úgy fel a dolgot, hanem *Endlicher!* aki-nél ez van betű szerint:

„a *siluis Nyr usque ad Humusouer*“ (*Monumenta Arpadiana*, p. 23.);

a másik helyen meg:

„iuxta quendam fluuium nomine *Humusouer*“ (Mon. Arp., p. 27).

Az „eredeti kézirat“ eltérő helyesírására pedig ezen az egy helyen azért utalok,

1) hogy mintegy jelezzem az *azóta kiadott* kéziratot, mely Endlichert helyesbiti;

2) hogy (arra nézve akinek van) *ad oculos* demonstráljam ismételve, hogy én a szöveg megállapításához, igen természetesen csakis Endlichert használom.

A Hómosó-érről szóló fejtegetésében Melich János, szokása szerint, úgy gyakorol *szövegkritikát*, hogy meg se nézi a *szöveget*, melyre hivatkozik. Mátyás Flórián kútfőkiadásából idézi a Képes Krónikát, — anélkül, hogy bele nézett volna! E másodkézből való vitelkedés bizonyítékául hadd álljon itt a párhuzamos szöveg:

M. Florianus: Fontes Domesticæ. I: 2. p. 196:

„Qui depopulata terra transiluana transiens uenit ad Byhor, et circa flumen Vmsoer aliquant-
tis diebus permoratus est.“

*Pauler Gyula (A Magyar Honfoglalás Kút-
fői, 420. l.):*

„(Font. Dom. II. 196.)
depopulata terra transil-
vana transiens uenit ad
Byhor et circa flumen
Vmsoer aliquantis diebus
permoratus est.“

*Melich János (Magyar
Nyelvőr, 1904. 124. l.):*

„(Font. Dom. II. 196.)
depopulata terra transil-
vana transiens uenit ad
Byhor et circa flumen
Vmsoer aliquantis diebus
permoratus est.“

A szöveg „u“-ját, mely az eredetiben két helyen is „v“, Melich is úgy írja, mint Pauler, akire hivatkozik; ellenben az „u“-nak hangzó „V“-t meghagyja „V“-nek, — mert Pauler is így cselekedett!

A bírálatnak szorosán a tárgyra tartozó idézetei, az index-
adatok kivételével, mind azonmód benne vannak az egyetlen pus-
kában, Pauler Gyula jegyzeteiben. Hivatkozása a 124. lapon Kará-
csyónak 1894 tavaszán a Tuhutum névről a „Turul 12 : 96. lapján“
megjelent fejtegetésére megtalálható a HFK. (t. i. Pauler Gyula)
400. lapján.

A porta Wazilnál Melich hivatkozása Jireček: Die Heerstrasse
von Belgrad nach Konstantinopel című munkájára — megvan a
HFK. (t. i. Pauler Gyula) 439. lapján.

Az „esküllő“-re adott magyarázatnál hivatkozik „HFK. 424.
jegyz. és Karácsyóni: A honfoglalás és Erdély“ című, 1896-ban

megjelent értekezésére, — holott a HFK. (t. i. Pauler Gyula) 424. lapján a jegyzetben említve Karácsonyinak: A honfoglalás és Erdély című értekezése. Az *és* tehát csak személyvesztés! stb.

Melichtől való azonban, és az ő szakértelmét dicséri, a hivatkozás *Umlauft*-nak „*Geographisches Namenbuch von Österreich-Ungarn*“-jára. Minő „tájékoztalan“ vagyok én, hogy nem használtam föl a dicső *Umlauft*-ot, a helynevek tudós magyarozóját! Minő „tájékoztalanságnak adtam tanujelét ismét“, hogy a tudós *Umlauft* dicső magyarozatát nem olvastam! Minő mulasztás, hogy nem néztem meg (a dicső) *Umlauft* (tudós) művét: *Geogr. Namenbuch von Oest.-Ung.*, melyben útbaigazító „adatokat“ találtam volna.

Hát ez az *Umlauft*, akit nekem Melich János váltig ajánl, tudd meg kedves olvasóm, oly dicső kútfő, hogy például csak *egyetlenegy* lapján, a 236-ikon a következő ékes helynévmagyarozatokat leljük benne:

„Szeles-kút = *windiger Brunnen*“ (kár, hogy németül *Breitenbrunn*-nak hívják azt a so-ron megyei német községet, mely magyarul sem Szeles-kút, hanem *Széles-kút*!).

„Szerb-Bóka. Bóka von ‚bók‘ = *Verbeugung, also Ort an der Fluss-Beuge*“ (kár, hogy a „bók“ csak Kunoss Endre nyelvújítása 1833-ból!).

„Szivacs, zwei Orte in Ungarn, magyarisch = *Saug oder Badeschwamm, Saugröhre, Pumpe*“ (kár, hogy a magyar helynév nem „Szivacs“, hanem *Szivacz*, és hogy a szivacs, mint a spongya magyar neve, csak Bugát Pál nyelvújítása, 1828-ból!).

Ily nagybecsű szakmunkára hivatkozik Melich, oly helynév tárgyalásakor, melyre vonatkozólag kifogástalan felvilágosítást nyerhetett volna Szabó Károly Vezérek kora című munkájából, — ha belenézett volna.

Nem, Melich bele nem nézne a világért Szabó Károlyba, beéri az ő egy könyvével, s abból oktat engem, a „tájékoztalant“, követzőképen:

„Ha elolvassa a HFK. (t. i. Pauler Gyula) 449. lapján azt, hogy a Lapincs „a német Lafnitz magyarosítása, a mely név már 865-ben *Labenza* alakban előfordul“; — nem kockáztatta volna meg, hogy ez a *lop* szónál megemlítendő a Nyelvtörténeti Szótárban.“ (Nyr. 1904. 128. l.).

— Csak az a bökkenő, hogy mindaz a tudomány, amit itt Melich föltalal, nem a Pauleré, hanem azonmód megvan Szabó Károlyban, akit Melich úr elfelejtett megnézni.

Én a „Loponsu“-t azért osztottam be a *lop* vezérszó alá, mert Szabó Károly, így állapította meg a Loponsu-ban rejülő szójáték alapszavát, oly adatok segélyével, melyekre maga Melich is, igaz hogy *per mopsz* (Pauler Gyula útján) alapítja a maga véleményét.

Szabó Károly ugyanis így fordítja Anonymus XLVIII. fejezetének a végét:

„Egyszer aztán, midőn a magyarok és a rómaiak a határszélén valának, a rómaiak futtokban a folyót, melly Pannonia és a németek határszélén vagyon, *lopva* úsztaták át, a honnan azon folyót a magyarok *Lopons*-nak nevezék, mivelhogy a rómaiak a magyaroktól féltőkben *lopva* úsztaták át.“

Ehhez aztán Szabó Károly ezt a Melich úr által megszivlelendő jegyzetet fűzi:

„Jegyzőnk itt a *Lopons* (Loponsu), mai kiejtés szerént Lapincs folyó nevét, melly folyó Vas vármegye és Stájerország szélén maig is Magyarország határát képezi, bizonyosan régibb monda után származtatja: azonban e származtatás nem egyéb, mint szójáték, mert a Lapincs folyó latin *Labenza* neve már egy **865**-iki oklevélben s így a magyarok bejövetele (sic) jóval előbb előfordul, s a Lapincs név csak a német *Lafnitz* magyarosítása.“ (Szabó K.: Névt. Jegyző, 69. l.).

Megvan tehát már Szabó Károlynál a „lopva“ (ami engem igazol), a Lapincs, a Lafnitz, a *Labenza* és a **865** (ami Melichet mártja be).

De hol van a Melich tudása!? Maga mondja, hogy a dicső Umlauftnál.

Melich János úgy itt a „lop“-nál, mint a „szerencsénél“ keményen nekem esik a miatt, hogy én az Anonymus szójátékainak alapszavait fölveendőnek tartom a magyar nyelvtörténeti szótárba.

Mikor ugyanis a „lop“-nál azt mondom, hogy „a latenter (a. m. *lopva*) és a magyar Loponsu, egybevetve nem egyéb, mint magyar szójáték“ — Melich erre ezt válaszolja:

„Mi, a kik ilyen szójátékokat a legutóbbi időben is akadémiai felolvasásban hallottunk komoly igazságként hirdetni,* azt mondjuk,

* Csak nem Anonymustól!? No-no.

hogy a bíráló ismét tájékozatlanságának adta tanujelét“ (Nyr. 1904. 128. 1.).

S itt következik a patent tudomány a Lapincsról, a Lafnitról, a HFK-ról (vagyis Pauler Gyuláról), a 865-iki oklevélről, a Labenzáról és a tudós Umlauftról!

Aztán ugyancsak Anonymus szójátékai miatt gúnyolódik velem a „szerencse“ alapszónál.

„Nagy hibául rója fel — úgymond — a bíráló, hogy a *szerencse* című cikkben a Nyelvtörténeti Szótárból kimaradt az az érdekes népetimológia, a mely Anonymusnál Szerencs városa nevének eredetéről olvasható.

Hogy a jövőendő szótárszerkesztők hasonló hibába többé ne essenek, a latin szerkesztőknek ajánlom, hogy a *deus* szónál meg ne feledkezzenek, mint érdekes népetimológiáról Dés, Dézs városa nevérol, a *laus* szónál okvetetlen bevegyék, hogy a középkori barát ezt a szót látta Sanctus Ladislaus nevében; a magyar szótárirók meg Lik Istvánt (Lichtenstein) a lyuk szó *lik* változatánál okvetetlenül megemlitsék“ (Nyelvtör. 1904. 131. 1.).

— Ez mókának látszik, de voltaképen közönséges frivolitás, mely mögött szégyenletes fallacia lappang.

Nyelvtörténetben a szó *első* előfordulása, fontosságban mindeket felülmúl. Épúgy mint az embernél az a tény, hogy — a világra jön.

A *Deus* meg a *laus*, melyekkel a középkori barát szójátékait úzi, a latin nyelv legrégibb emlékeiben is ezerszer meg ezerszer előfordul, minden képzelhető formában. A középkorban, a magyar szerzeteseket megelőzőleg, az emlékeinkben megőrzött latin élőnyelven *Deus* és *laus*, főként az előbbi, a Nyugaton mindent absorbeáló latin kulturának legközönségesebb szavai, melyekkel hogy egy magyar barát mit mivelt, a szótáriróadalom szempontjából kinevetni való bolondság, vagy mondjuk: kuriózum, de *semmiesetre sem szótári cikk*.

Ellenben ugyanazon középkori magyar barátok *magyar* szójátékai, átlag a magyar nyelv legrégibb emlékei közé tartoznak, nyelvtörténet szempontjából elsőrendű emlékek és bizonyítékok, s tekintve, hogy ritkánál ritkább jelenségek, — *valamennyi feltétlenül elsőrendű szótári cikk*.

Így fogta ezt föl mai napiglan kivétel nélkül minden magyar — nemesak hisztorikus — hanem *nyelvész* is, köztük maga — **Simonyi Zsigmond**, akit itt rogyásig védelmez Melich János, azért, mert nem tette meg kötelességét.

Hiszen Anonymus azon néhány szava, mely Anonymus feldolgozójának (!), Simonyi Zsigmondnak jóvoltából véletlenül, innen-amonnan, Kresznericsből, Endlicherből, Mátyás Flóriánból meg a Nyelvörből behajított a Nyelvtörténeti Szótárba, — hát azon szavak legnagyobb része szintén ép olyan szójáték, mint a „lop“, a „szerencse“, az „esküllő“ meg a többi.

A Nyelvtörténeti Szótár I. kötete 90. lapjára Simonyi Zsigmond mint feldolgozó (!) és szerkesztő iktatta be *Álmos*, *álmas* (somnia, somniculosus; schläfrig) alapszó alá a következő cikket:

„Illius ortus per somnium fuit prognosticatus, ideo ipse vocatus est Almus (Anonym. 3).“

A Nyelvtörténeti Szótár II. kötete 738. lapjára Simonyi Zsigmond mint feldolgozó (!) és szerkesztő iktatta be *Mén* (equus admissarius; hengst) alapszó alá *egyetlen* szövegbeli bizonyítékul a következő cikket:

„Dux Morout, cujus nepos dictus est ab Hungaris Menumorout, eo quod plures habebat amicas (Anon. 11. fej.).“ *

* Itt Simonyi, Szabó Károly magyarázatát (Id. Névt. Jegyz. 18. l.) fogadja el. Még Cornides más értelmet is tulajdonít a „Menu“-nak: „Procul dubio — úgymond — priscis temporibus Meny *pellicem* designaverit. Certe hodie adhuc obsoleti vocabuli vestigia supersunt in Meny (nurus), Menyaszszony (sponsa), menyetske (nupta), menyegző (nuptiae). Quare videtur vox ea meny, hodie usu mollita, & a turpis concubinitus notione ad honestiorem esse significationem traducta, non secus, ac vocabulum Gallicum Maitresse, quod heram proprie notat, apud Germanos vice versa, in pellicis notionem jam abiit. — Valebit itaque Menumorout tantundem, ac Meny-Morout, hoc est: mulierosus Moroutus. Haec ceterum nominis Menumorout derivatio, si cui minus adriserit, is denominationis rationem non incommode a prisco verbo Mén arcessiverit. Mén vero caballum admissarium significat, neque tamen hodie, nisi in compositione Ménló, & substantivo derivato Ménes usitatum est. Dictus proinde fuerit Morout a Hungaris Mén-Morout per metaphoram, pro homine effrenatae libidinis, ut qui admissarii more in concubitus ruerit promiscuos. Est autem utrumque etymon, Meny-Morout & Mén-Morout, sensui auctoris apprimè consentaneum“ (Vindiciae Anonymi Belae Regis Notarii, p. 199).

A Nyelvtörténeti Szótár II. kötete 895. lapjára Simonyi Zsigmond mint feldolgozó (!) és szerkesztő iktatta be *Munkás* (laboriosus; mühevoll) alapszó alá a következő cikket:

„Locum, quem primo occupaverunt, Munkas* nominaverunt, eo quod cum maximo labore ad terram, quam sibi adoptabant pervernerunt (Anon. 12. fej.).“

Stb. (lásd művem 105. lapját).

— „No urak! e dolgot intézzétek ketten!“

mondhatnám Eviradnussal Anonymus szójátékainak fölvétele tárgyában. A „quod prius“ alapján szálljon perbe e miatt Melich János első sorban védencével, Simonyi Zsigmonddal, akinek, mint a Nyelvtörténeti Szótár szerkesztőjének módszeréhez én csak kötelelességszerűen, a becsületes kritika követelményei szerint ragaszkodtam, midőn hibájául róttam föl, hogy Anonymus magyar szavait, köztük a szójátékokat is, úgy dolgozta föl, hogy — jórészőket egyszerűen kihagyta.

Az esk-üllő tárgyalásánál latin idézetemben Melich János négy írashibát talál, amelyek közül egyik se hiba, hanem *pontos*, betűszerinti kiírás Endlicherből, kinél a kétszer is kifogásolt „Esculeu“ szintén „Esculeu“; az „a die“ után az „illo“ szintén kimaradt, az „et“ előtt pedig szintén *nincsen pont*.**

De én se akarok ide még pontot tenni; mert jó lesz megállanunk egy szóra.

Melich ezen „esküllő“ bevezető korpázásában azt mondja, hogy Anonymusban „fidem cum iuramento firmaverunt, et“-nél „az eredetiben *Et* előtt pont áll, vö. HFK. (t. i. Pauler Gyula) 424.“

Ebből pedig az tűnik ki, hogy én helytelenül tételeztem föl Melichről, hogy ő mikor a Simonyi meg az én Endlicheremmel szemben mindéig Anonymus *eredeti* kéziratára hivatkozik, hogy akkor a Fejérpataky László kiadásában megjelent ritkas szép facsimilét tanulmányozta.

* Még ez is hibás, mert úgy Endlicherben, mint magában az eredeti kéziratban „Muncas“ van.

** „in loco illo qui dicitur Esculeu, fidem cum iuramento firmaverunt, et a die locus ille nuncupatus est Esculeu, eo quod ibi iuraverunt“ (Endlicher: Mon. Arp. 26).

Azonban, itt ez a hivatkozás az eredetire elárulja, hogy dehogyan vett a kezébe Melich János *még egy* könyvet, mikor van neki már egy (t. i. Pauler Gyula), amelyben az Anonymus latinul is megvan.

„A bíráló (már mint én) Anonymus szójátékát és a magyar nyelv hangtörténetét félreértette, mikor azt követelte, hogy ez a szó az eskü és az üllő alatt felsorolandó. Szakembernek nem szabad ezt megtenni. Ha valahol, hát a *küllő* (lásd Nyelvtörténeti Szótár 2 : 484 : „2. küllő : meer- oder seeschwalbe, fetske, méh évő madár“) névnél kell felemlíteni azért, mert, mint ezt egy kiváló történet-tudósunk megírta (vö. HFK. [t. i. Pauler Gyula] 424. jegyz. és Karácsonyi: A honfoglalás és Erdély 14—15. l.): „Nagyon jól ismerem III. Béla király Névtelen jegyzőjének ékes és részletes előadását . . . az Esküllőnél történt békekötésről . . . De azt is tudom, hogy ezt *komolyan* venni, valódi történeti eseménynek tartani nemcsak a *hivatásos* történetbúvárnak, hanem a történelmi bírálat vívmányait ismerő művelt magyar embernek sem szabad“ . . . U. o. „a Névtelen eskü lön-ből származtat“ stb.) — az Esküllő név a szászoknál *ma is* Schwalbendorf. Ha a szász Neumarkt megfelel Maros-Vásárhelynek, vagy Székes-Fehérvár Stuhlweissenburgnak, véletlen találkozás tán e pontos egyezés? *Szaknyelvész*, de történet-tudós is a szót a küllő-nél és az és (=ős) szónál veszi fel, csak a bíráló (t. i. én) jár el műkedvelő módjára.“ (Nyr. 1904. 126. l.).

— Én a „küllő“-t s annak állítólagos „fecske“ jelentését, nyelvtörténeti művem III. kötetében lapokra menőleg tárgyalom. Itt tehát ezt csak érintem; egyébként a fenti támadásra pontonként válaszolok:

1) Mit emlegeti Melich János velem szemben a „*szakembert*“, a „*szaknyelvészt*“? Mikor egész életem, összes tanulmányaim épen arra irányulnak, hogy kiemelkedjem a „szakok“ szűk korlátai közül. És ha nekem, ki irtózom a korlátolt szakbeliségtől, bűnül rójja fel, hogy az esküllőt nem az *és* és a *küllő*-nél említem a Nyelvtörténeti Szótárból kihagyott szók között: hát akkor micsoda logikával védelmezheti Simonyit, a „*szaknyelvészt*“, hogy ugyanezen szót se az *és*-nél, se a *küllő*-nél nem említette, hanem egyszerűen kihagyta!

E szerint a „*szaktudomány*“ Melich felfogásában az a valami, ami *nem* tud semmit. Azért tudomány.

2) Én nem azt mondom, hogy az eskü-höz kellett volna fölvenni e szót, hanem azt mondom, hogy az „esk(ü)“-höz. Ami nagy különbség.

És ha Melich meg nem engedett módon arra utal, hogy „az eskü — eddigi tudomásunk szerint — neologiai alkotás“, én viszont teljes joggal utalok arra, ahogy én mutatom be a Nyelvtörténeti Szótárról írt művemben azt az ő *összes* „tudomásukat“ a szók korára vonatkozólag.

3) Melich János a Nyelvtörténeti Szótárból küllőnek fecske jelentésére bizonyítékul kizárólag szótári szót hoz fel, még pedig első sorban PPod Péter *németnyelvű* magyarázatát, azon Bod Péterét, kinek németnyelvű értelmezéseiről épen Simonyi Zsigmond is kimutatta a Nyelvőrben, hogy nem érnek egy hajítófát.

A Nyelvtörténeti Szótár *szövegből* csak egyetlen egy adatot közöl a Küllő-ről. Ott olvasható a II. kötet 484. lapján:

„A harkály avagy küllő (Misk : VKert. 426. 445).“

Ha Melich János nem a világ legfelületesebb embere, okvetlen megnézi Miskolczi Egy Jeles Vad-Kert-jének idézett helyeit, mint amelyek megsemmisítik a küllőnek fecske jelentését, ha az „avagy“ a. m. *azaz*.

Melich János azonban azon boldogok sorából való, akik kevéssel beérik. Megvan az ő *egy* könyve, s a világért nem tenne tíz lépést (annyira lenne szüksége), hogy megnézzze Miskolczit, melyben pedig három helyen megismételve a következők vagynak:

α) „a' Varjak és Tsókák, a' vetéseknek ártható férgetskéket felszedetgetik; a' Harkály avagy Küllő pedig, (:mellyről most a' szó vagyon:) mintegy tisztogató dajkáuul, sőt merő ér vágó borbélyuul rendeltetett Istentől az élő fáknak, mely minden felől megkerüli a' fákat, ha azokon valami hasadást, és abban ártalmokra való férgeket kaphat, hogy azoktól meg-tisztogassa“ (Miskolczi Gáspár: Egy Jeles Vad-Kert. Lótsén, 1702. 426. 1.)

β) „A' KÜLLŐNEK (:a' mely a' Harkálynak neme, tsak hogy annál kisebb:) tollai rész szerint kék, és a' hasa alatt piros színűek, orra igen kemény s' hegyes vagyon, mellyel mindennemű kalitkákat őszve ront és vagdátsol, hanemha vasból való lészen, úgy nem árthat nékie“ (Miskolczi, i. h. 445. 1.)

γ) „De ez légyen elég erről a' Madárról-is. Mivel feljebb a' 19-dik Részben a' Harkályról bőven szólóttunk, melly Küllőnek-is neveztetik, ez-is pedig a' Harkálynak neme, tsak hogy kisebb a' Harkálynál“ (Miskolczi, i. h. 446. 1.)

Ezeket így tudván, engedje meg Melich János, hogy én már csak a küllőre nézve még akkor is feltétlenül Miskolczi Gáspár régi természetrajz-írónk meghatározását fogadnám el és még akkor sem járnék Bod Péter ismert *német* tudománya nyomdokain, ha nekem, mint a Nyelvtörténeti Szótár kritikusának szabad lenne a Nyelvtörténeti Szótár megjelenése *után* közzétett etymológizálásokat figyelembe vennem.

Mivelhogy a *küllő* mint *fecskemadár*, méltó kiegészítő része a Nyelvtörténeti Szótár azon Naturalien-Kabinetjának, melyben az első (de nem utolsó) diszpéldány a *birka* mint *bika*!

4) Nagyon jól fogott volna, ha Melich János Pauler Gyula nyomán, aki idézi Karácsonyi értekezését, ezt az értekezést jól el- és megoldvasta volna. Akkor nem mondaná, hogy az „esküllő“ Karácsonyi szerint „*és* (= *ös*)“ + küllő-ből van összetéve.

Karácsonyi ugyanis azt mondja, hogy „a régi magyar nyelvben a „küllő“ szó fecske-féle madarat jelentett, az „ös“ vagy „és“ szó pedig a *szürke-fehér* vagy *ólomszint* jelentette. Es-küllő tehát mai magyar nyelven annyit tett, mint *szürke-fehér* fecske, vagyis parti fecske“ (A honfoglalás és Erdély. Katholikus Szemle, 1896. évf. 468. l.)

Nagyon jól fogott volna az is, ha Melich, mikor engem biztat tilos portéka elsajátítására, megnézi Karácsonyi utalását a Nyelvtörténeti Szótár III. kötetének 902. lapjára, ahol ez van:

„2. ÜST: argentum; ezüst SI. [silber] metall [?] Adámi: Spr. — (L. EZÜST).“

Erre utal Karácsonyi, midőn az esküllőt „üst (= ezüst, tehát „szürke-fehér“) + küllő (= fecske)“ összetételével magyarázza.

Az „és (= *ös*)“ pedig csak Melich János újabb találmánya, vulgo fantazmagóriája! amelyet, kérjük, tartson meg magának, szaktudománya kincses tárházában.

5) Horribilis dolgok ezek, melyeknek azonban csúcspontja mégis csak az, hogy Melich János tőlem, tisztességes ember létemre, azt követeli, hogy kritikámban oly etymologiai játék miatt tegyem felelőssé a Nyelvtörténeti Szótárt, mely csak 1896-ban, tehát a szótár megjelenése *után* látott először napvilágot.

Istáros-nál Melich egy soros idézetemben mind a két helynevet „helyesbíti“: „a fluio Ystoros [eredetiben: ýstorof] usque ad castrum Purozlou [eredetiben: purozlou].“

Nagyon szép. Bátorkodom azonban konstatálni, hogy egész idézetem tökéletes szabatossággal követi Endlicher kiadását, ahol bizony „Ystoros“ és „Purozlou“ van (29. l.). Csak Szabó Károly téved, midőn az Endlicher-féle „Ystoros“-t „Vstoros“-nak írja (43. l.).

Magyar értelmezésében pedig egyenesen hivatkozom Szabó Károlyra, ezt mondván „*Szabó Károly Ostorosnak vette*“ (100. l.).

Az Ostoros olvasás bizonyítgatása tehát megint olyan nyitott kapu, melyet minden alap nélkül dönget Melich János. Az „istáros“ pedig olyan kilátásba helyezett tünemény, amely még nem tűnt fel a láthatáron. Melich tehát, csalhatatlan középkori dogmatikájával siet eltüntetni azt, ami még föl se tűnt.

„*Vájásról*“ Melich János szóról-szóra ezt mondja:

„*Nem akarom* azt a dilettáns *magyarázatot* kiírni, amit e névről a bíráló mond; kiemelem azonban, hogy a szónak a bíráló szerint „a *váj* származékai közt lett volna a helye, *vájás* alapszó alatt.

Sajátságos, hogy annyi körültekintés nincs a bírálóban, hogy a HFK. (t. i. Pauler Gyula) 437., 438. lapján elolvassa a *historikusok* által vallott következő nézetet: „A *Vajas* (uoyos) vize alatt a Bács vármegye alsó részén folyó *Vajas* értendő, mely Plavniczán alól szakad a Dunába — *jegyzi meg Szabó Károly* — tehát nem a kalocsai *Vajas-ér*.“ S ha megtekinti a Dunavölgy szabályozásának térképét, a mely pontos felvétel (vö. A Dunavölgy vízszabályozási átnézeti térképe 3. lp.), ott most is *Vajas* nevű patakot talál. Az ország más részein is van *Vajas* nevű erecske.“ (*Nyelvőr.* 1904. évf. 127., 128. l.).

— Melich úr tehát „nem akarja“ kiírni, amit a „*Vájásról*“ mondok. Én meg ki akarom írni, mert ebből cifra dolgok következnek. Én e szóról ezt mondom:

„*vájás*: „iuxta fluuium Uoyos“ (c. 41). Szabó Károlynál „*Vajas vize*“ annyiban helyes, hogy a Duna több szakadékját és fokát, melyek név szerint föl vannak véve Marsigli Danubius Pannonico-Mysicusában, tényleg most is így hívják. De a *Nyt. Sz.* programja szerint, ennek a „*váj*“ származékai közt lett volna a helye (V. ö. *Mérnökegylet közlönye*, 1880. 200), *vájás* alapszó alatt, melynek egyébként a következő legrégebb codex-adata szintén kimaradt a *Nyt. Szótárból*: „De legottan mykoron kezde vayny (— ez is kimaradt! —): kezde az vayasokbalol eleuen veer ky zarmazny“ (*Ehren-*

feld-cod. 67): „Statim vero cum perfecit effodere incepit sanguis viuis de ipsis effossionibus emanare“ (*Speculum uite beati Francisci et Sociorum eius.* Venetiis, 1504. f. 97).“

Ebből pedig az a tanulság:

1) hogy ez nem „magyarázat“, hanem tények megállapítása;
 2) hogy mindjárt az első sorban *egyenesen Szabó Károlyra* a „historikusra“ *hivatkozom*, aki ezt mondja: „Vajas vize (fluvius Uoyos) alatt a Bács vármegye alsó részén folyó Vajas ér értendő, melly Plavniczán alól szakad a Dunába. Van egy más Vajas ér is föntebb, melly Foktónél szakad ki a Dunából s Kalocsa mellett elfolyva Bajánál ömlik abba vissza“ (55. l.).

3) Én tehát tudom, hogy itt Vajásról van szó, s e tekintetben nemcsak Szabó Károlyra, hanem Marsiglire is *hivatkozom*.

Ellenben Melich János „historikusai“-nak pontos neve megint csak *az egyetlen, az egyedüli* — Pauler Gyula. Mert hiába teszi oda idézetébe, hogy „jegyzí meg Szabó Károly“ — Szabó Károly művét még se nyitotta ki. *Egész idézete*, még az is, hogy „jegyzí meg Szabó Károly“, azon mód, betű szerint van kiírva egyetlen forrásából, Pauler Gyulából!

Az pedig, hogy tőlem *követeli* Pauler Gyula 1900-ban megjelent művének fölhasználását, — semmi nem egyéb, mint nyílt fölhívás a tisztességtelenségre.

4) Pontosan ismervén és felhasználván Szabó Károlyt és az Anonymusra vonatkozó *régi* irodalmat; tudva azt, hogy ez Lethenyei Jánosnál, 1790-ben „Vajas pataka“ (Anonymus, Bela Királynak Nevetlen Író Deákja, 43. l.), Mándy Istvánnál, 1799-ben: „Vajas-Ér“ (Magyar Sunád, 84. l.), Sándor Istvánnál, 1801-ben: „Vajas, Duna szakadéka“ (Sokféle. VIII. 18), stb. s ekként megállapítván, hogy Anonymusnak (Endlicher szerint) „Uoyos“-a alatt *Vajas* értendő, — azt mondom, hogy

„*De a Nyt. Sz. programmja szerint*, ennek a „váj“ származékai között lett volna a helye (V. ö. Mérnökegylet közlönye, 1880. 200), *vájás* alapszó alatt.“

Ezt pedig azért mondom, azért *utalok* („vesd össze!“) a Mérnökegylet közlönyére, mert abban, időrendileg Szabó Károly *után*, de a Nyelvtörténeti Szótár megjelenése *előtt*, még 1880-ban e szóra vonatkozó oly különvélemény foglaltatik, melyet hallgatólag maga a Nyelvtörténeti Szótárral méltán azonosítható Magyar Nyelvőr is elismert.

A Mérnökegylet közlönyében ugyanis, Fekete Zsigmond egy tanulmányt tett közzé, melyben ezeket mondja:

„Őseink eredeti magyarsággal a mesterséges medreket, ha nagyobbak voltak „ásvány“, ha kisebbek, *vájás* vagy „vájka“ néven nevezték. Innen mindazon helyneveink, melyek eme szavakból származnak, pl. Ásvány a Tiszánál a Latorca alatt, Ásványfő a Dunánál Győr vármegyében s *Vajas*, Vajka régi csatornáktól vették eredetüket.“

„A csatorna ezen elnevezése több vidékünkön maig fennmaradt mint tájszólás. Így Bihar és Békés vármegyékben. A sárréti köznép csatorna alatt először mindig a házereszek csurgó vizének felfogóit érti, maga azonban a mesterséges medreket ős eredetiséggel *vájás*-nak vagy ásásnak nevezi.“

Ez értekezésről tudomást vett a Magyar Nyelvőr. Még pedig maga az *akkor* ünnepelt „Antibarbarus“, aki a Nyelvőr 1880. évi novemberi füzetében (551. l.) ekként üdvözli a „vájás“ megállapítóját:

„Örömmel látjuk, hogy Révész Samu lankadatlan buzgalommal folytatja tanulmányait és fejtegetéseit „A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönyé“-nek idei füzeteiben is; sőt hogy azóta még egy nagyszorgalmú dolgozótárs csatlakozott hozzá, *Fekete Zs.*, ki hasonló szellemben, hasonló készültséggel* fejtegeti a mérnöki műnyelvnek egyik részét: a vízműtani műszókat. Kifejezései rendszeren hibátlanok, sőt talpraesettek, s a *nyelvész* is sok érdekes adatot és magyarázatot talál cikkeiben. — Különösen szereti a szerző az oklevelek szavait, melyeket nagy szorgalommal átkutat, egyes vízműtani fogalmak jelölésére föléleszteni. Törekvése ellen nem tehetnénk kifogást, csak az a baj, hogy e tekintetben nem elég óvatos.“

Itt aztán az Antibarbarus sorra veszi a Fekete Zsigmond által közölt *régi* szókat, azok magyarázatát, olvasását stb. Szóval töviről-hegyire kritikálja, rostálja s ahol lehet kifogásolja, a Fekete Zsigmond *régi* szavakhoz fűzött magyarázatait. Ezen kifogásolt szavak közt azonban Fekete Zsigmondnak az az értelmezése, hogy Anonymus *Vajas*-a voltaképen *Vájás*, — *egyáltalában nem található!*

Ennélfogva, miután a Nyelvőr Fekete Zsigmondot általában csak magasztalta, az általa megállapított *Vájás*-t pedig nem kifogásolta:

* Nagy szó! mert Révész Samu az Antibarbarus szemében nagy férfiú!

méltán vettem tudomást az ő különvéleményéről, s méltán utaltam arra, hogy „a *Nyt. Sz. programja alapján*“, a Vajas-t Vájás alá kellett volna beosztani.

5) Ha már most összefoglaljuk az eddig mondottakat, azokból kitűnik, hogy Melich János üt engem *tudásomért*, mert tudom, hogy a Mérnökegylet közlönyében 1880-ban önálló véleményt nyilvánítottak e szóról; üt engem azért, hogy *tisztességes* vagyok, s nem használom fel a *Nyt. Sz.* közzététele után megjelent Paulert.

Ellenben egy szava sincs arra, hogy a Nyelvtörténeti Szótár szerint a *váj* legelőbb csak Molnár Albert szótárában, a *vájás* pedig csak a Leveles-tárban fordul elő, holott mind a kettő — amint kimutattam — megvan már legrégibb codexünkben, az Ehrenfeld-codexben!

Ezt *nem* tudni, Melich szerint *tudomány*. Azért magasztalja elejétől végig a *Nyt. Sz.*-t. Ellenben *tudni* valamely szó egész historicumát, Melich szerint *tudatlanság*.

A *Törzsök* szónál nagy dolog esik meg Melich Jánossal. Idéztvén e szóra vonatkozó idézetemet, ehhez a következő megjegyzést fűzi:

„Tursoc ([c. 57., teljesen hibás idézet, mert a hely a 37. fejezetben található, s ott tollhibával ez áll: „ad fil tursoc]).“

Melich János itt felerészben igazat mond. Mert a „Tursoc“ a 35-ik fejezeten kívül, melyre pontosan utalok, még az 57. caputban fordul elő. Tehát nem a 37-ikben, amint nálam a sajtóhiba mondja. Valóban sikerült neki nálam egy — nem *részlegesen*, hanem, saját szavai szerint — „*teljesen* hibás“ 3-as számot fölfedezni! A 3-as helyett *csakugyan* 5-ös van szedve!!!

— Nem is védem magam: mea culpa, mea unica culpa (legalább Anonymusnál).

De már a másik fele Melich állításának megint nem igaz, mert a Tursoc-ról szóló latin idézetem azonmód van meg Endlichernél, ahogy én idézem.

A „Tursoc“-nak „Törzsök“ magyarázata pedig, nem az én művem, hanem Szabó Károlyé, akinél szóról-szóra ezt olvassuk:

„A Törzsök erdő (sylva Tursoc) eredetileg nem tulajdon név volt, hanem valamint a számos helységek határaiban található *agg* erdő, *lábás* erdő, *eresztvény* (azaz fiatal erdő) elnevezések úgy a *törzsök* erdő név is csak tulajdonságot jelelő elnevezés volt. Tudtomra

e nevet eddig névtelen jegyzőnk egy magyarázója sem fejtette meg“ (Szabó K. 47. l.)

Valóban nem fejtette meg. Még Melich se próbálkozik meg vele. Csak annyit mond, hogy „a tursoc nevet Szabó K. Törzsöknek magyarázza, a HFK. (t. i. Pauler Gyula) 873. lapja megkérdőjelezi, s okosan, mert a HFK. tudós szerkesztője (t. i. Pauler Gyula) tudta, hogy a *tursoc* írásból Anonymus helyesírása szerint lehetetlen a *törzsök* alakot kiolvasni. — Helyesírásbeli lehetetlenség, hogy a *tursoc* = törzsök.“

— Nem szólok erről a stylusról, mely apodicticus bizonyossággal beszél egy középkori másolat helyesírásáról! csak annyit jegyzek meg, hogy

1) „Tursoc“-ot én pontosan veszem föl Törzsök alapszó alatt, mert Szabó Károly így értelmezte;

2) hogy a „Tursoc“ mindenesetre magyar szó, tehát a Nyt. Szótárnak, ha megkérdőjelezve is, okvetlen föl kellett volna vennie. Azonban kihagyta. Tehát, Melich szerint, éljen a Nyt. Szótár; mert az az igazi *tudomány*, ha valamiről tudomást *nem* veszünk.

Az „-i“ képzőről szóló idézetemre vonatkozólag, Melich „csupán azt bizonyítja be“, hogy „a szerző (már mint én!) az „in portu lucy“ felől nagy tévedésben van, mikor azt hiszi, hogy itt az -y a magyar -i melléknévképző“ (122. l.).

Tévedni méltóztatik. Nem vagyok tévedésben. Én csak kötelességszerűen ragaszkodom Szabó Károlyhoz, aki szó szerint ezt írja:

„A lúczy rév (portus Lucy, melly leírásban a vég *y* a magyar *i* képző)“ (30. l.).

Akkor igen is méltán rótt volna meg, ha az Anonymus „Miscoucy“-ját miskolci-nak olvasva, a fenti -i képzőnél felhozta volna. Mert erre Szabó Károly azt mondja, hogy „a Miscoucy leírásban az *i* csak utánhangzó, az *u* pedig az *l* változéka; Miskolcz nevét a palóczok maig is Miskoucz-nak ejtik“ (42. l.).

Úgy hogy Melich János megint nyitott kaput dönget, mikor azt mondja, hogy „a *miscoucy* adat *miskouc*-nak olvasandó“, amiről egyébként Szabó Károlyon kívül Melich egyetlen kalauza, t. i. Pauler Gyula is megemlékezik, ezt mondván: „Miscoucy (még 1245-ben is így Wenzelnél VII. 201): Miskolcz, melyet a XIII. század elején a Miskócz nemzetség birt“ (HFK. 427. l.).

Más helyt védi a *Meszes kapu* elnevezést, mely így van fölvéve a Nyt. Szótárba: „Meszes kapu (Anon. XXII. XXVI. Kr.)“.

Melich János tehát helyénvalónak tartja azt, hogy „a magyar nyelv bibliája“ csakis Kresznerics 1831-ki Magyar Szótárából ismeri azt a helynevet, mely a középkori, állítólag feldolgozott kútfőben, csak épen *négyszer* fordulna elő.

Másodszer azt bizonyítgatja Melich János, hogy „*Meszes kapu*“ csakugyan benne van Anonymusban, mert ott ez van „*porta mezesina*“. Ez pedig minden historikus szerint — úgymond — Meszes kapu-nak *fordítandó*.

E szerint a latin kútfők *latin* szavai is felveendők a Nyt. Szótárba!

Ily logikával bebizonyítható, hogy Anonymus valamennyi *latin* szavának helye lett volna a *Magyar Nyt. Sz.*-ban; mert az egész szöveg minden egyes szava, minden historikus szerint, visszaadható magyar nyelven is.

Most egy nevezetes részlet következik.

Midőn Melich úr azt, amit én a Meszes kapuról mondtam, „szándékos ferdtetésnek“ bélyegzi: egy szűr alatt a következő nyelvőri hangnemben és tudományyal folytatja szitkozódásait:

„Azonban — úgymond — a Meszes-kapu féle ferdtetés nagyon megbosszúlja magát, mert a bíráló (t. i. én) folytatólag a következő tudatlanságot írja:

„Hol a *Meszes kapu*? Ha a *porta Mezesina* mint Meszes kapu szerepelhet a szótárban: ép oly joggal ott lehetne a *Császárcapu*, mint Anonymus szava. Mert Anonymus *porta Wazil*-ja (c. 42; *porta Wacil*, c. 45. 57) értelmére nézve kétségkívül a. m. Αί τοῦ βασιλέως πῶλαι, t. i. Traján császár kapuja, mely azon keletrómai birodalom kulcsa volt, ahol a császárt βασιλεύς-nak nevezték (lásd Du Cange).“

„Lám-lám — így folytatja Melich János — a bíráló sok egyéb középkori terminus technikus közt nem veszi észre, hogy a Wazil, Wacil magyar hangalakú személynév* s mint ilyen Anonymusnál

* Bezzeg észreveszi Melich János, „aki tudja, — hiszen maga mondja — hogy Basilius személynévnek magyar alakja *Vaszoly* (irva Wazil, Wacil és Wazul“) s innét „Szent *Vaszoly*“ (*Nyr.* 1904. 131. 132. l.).

Ha Melich a „magyar alakról“ szól, kétségkívül e személynévnek maig fennlevő emléke lebeg szeme előtt. Azé a zala- (hajdan veszprém)megyei régi magyar falué, melyről már 1082-ben van emlékezet, de amelynek az ottani lakosok ajkán, — tessék megjegyezni! — nem „Vaszoly“ a neve, hanem *Vászol*!

ragozatlan. S hogy a Wazil, Wacil személynév, azt egy historikusnak azért kell tudnia, mert a HFK. (t. i. Pauler Gyula) 439. lapján olvashatja a következőket: „A porta Wazil, a keresztések Claustra Sancti Basili-jé, az ókor Succi nevű balkáni Trajánkapuja (Jireček: Die Heerstrasse von Belgrad nach Konstantinopel 92. l.).“

Eddig Melich, illetőleg egyetlen könyve. Hadd beszéljek most már én. Én az állítom, hogy „Anonymus porta Wazil“-ja *értelmére nézve* kétségkívül a. m. „Αί τοῦ βασιλέως πῶλαι“ t. i. Traján császár kapuja. Ezt az *értelmére nézve* császárcaput azonban ép oly képzelenség lett volna *császár*-hoz (βασιλεύς) vagy kapuhoz felvenni a Nyt. Sz.-ba, mint a *porta* Mezesiná-t Meszes kapu-hoz!

Ha már most ezt a nyilatkozatot összemérjük Jirečekével, akkor kiséül, hogy én betűről betűre azt mondom, amit a Melich által másodkézből, t. i. Pauler Gyulából idézett Jireček, aki a *porta* Wacilról így emlékezik:

„Wir kommen nun an die antiken Succi. Einige Belehrung schöpfen wir nun aus den Berichten der Kreuzfahrer, welche diese Pässe unter dem Namen claustra oder clausurae, clusae sancti Basili beschreiben. Dabei ist weder an ein Kloster, noch an Eremiten zu denken. Der auffallende Name entstand *durch ein Missverständniss* aus der griechischen Βασιλική κλεισόρα, Vasiliki klisura, *Kaiserpäss* . . Bei den Bulgaren . . Vasilica, . . Vaselica.“

Erre én csak azt jegyzem meg, hogy már Suetoniusnál előfordul „claustra montium“ szoros-út, enge Pässe értelemben. A középkorban pedig „Claustra Montium, quae recentioribus Clusae, Clusurae, & clausurae dicuntur. Claustra Pyreneorum, apud Orosium lib. 7. cap. 40. quae Puertos, seu Portus appellant Hispani“. (*Du Cange*).

De codex-kori emlékeinkben is, ha azokat összehasonlítjuk latin eredetijükkel, megleljük a szoros útát jelentő „claustrát“ „kapu“-val fordítva, amely pedig a Nyt. Szótárnak kapu vezérszó alatt közölt nem kevesebb mint 37 haszontalan s félvezető adata szerint latinul mindig csak „porta“ jelentésű lett volna! Holott a karácsonyi vecsernyékre való hymnusban ez van:

„Nem emberi magtól de isteni ihlettől istennek igeie teste lón, es mehnek gimőlő viragozek, Zűznek ionha meg nehezkóssólt, tiztasagnak *kapui meg maradnak, iozagoknak zasztioik fenlnek isten ő templomában naiaskodik“ (*Apor-codex*, 129); „Nem ferfionak magiabol: de titkon valo ihlessel isten igeie teste lón: hasnak

gŕmŕlŕe viragozek ziznek mehe nevedik: zemerem *kapvia meg marad. iozagnak oztoia. fenlik isten templomban lakozik.“ (*Dŕbrentei-codex*, 236): „Non ex virili semine: sed mistico spiramine: verbum dei factum (est) caro: fructusque ventris floruit. Aluus tumescit virginis: *claustra pudoris permanent:† vexilla virtutum micant versatur in templo deus“ (*Breuiarium iuxta ritum sacre ecclesie Strigoniensis*, 1484. f4. — *Sequentie & hymni*. Dauentrie, 1494. e6. — *Breuiarium ordinis fratrum eremitarum sancti Pauli primi eremite*. Uenetŕs, 1540. f. 69).

Vagyis Jireček szerint, ép úgy, mint én szerintem, a porta Wacil *értelmére* nézve Kaiserpass (nálam császárkapu), melybŕl csakis *félreértés* révén „durch ein Missverständniss“ lett a közép-korban Wasilkapu.††

Az én álláspontom tehát világos mint a napfény. A Wacil kapu eredeti jelentése a. m. császárkapu, amint Szabó Károly is értelmezi, úgy 1860-ki Anonymus fordításában, mint az 1869-ben megjelent Vezérek korában. Pedig neki, aki nem volt *egykönyvű* tudós, bár nem említi, kétségkívül tudomása volt mindarról, aminek a mi *egykönyvű* tudásunk soha hírét sem hallotta. Bizonyára tudta, hogy Fejér György már 1832-ben, Jerney János 1844-ben, Podhraczký 1861-ben azonosította a porta Wacil-t a Claustra S. Basilii-vel.

Így állván a dolog, Melich úrnak jó lesz ezt az ügyet, a császárkapu kérdését nem velem, hanem Szabó Károlylyal elintézni!

Én a magam részéről, csak arra bátorkodom reflektálni, hogy „tudatlanság“-ot vet a szememre másodkézbŕl idézett Jireček-je alapján. Ha Melich úr nem lenne homo unius libri, ha ismerné a tárgy történetét, melylyel foglalkozik, s melyben másokat oktatni igyekszik: tudnia kellene, hogy Jirečeknek idézett passusa, elejétŕl végig semmi nem egyéb, mint egy több mint 40 évvel ezelŕtt meg-

† V. ŕ. „zyzesseegnek bee rekeztesy meg maradnak“ (*Keszthelyi-codex*, 53). A „pokol kapui“ néha szintén claustrummal: „Inferni claustra penetrans tuos captiuos redimens“ etc.; „ad inferni claustra descendat“ (*Hymnarius Moissiacensis*, 49. — *Sequentie & hymni*, 1494. f6. — *Breuiarium ordinis sancti Benedicti de nouo in monte pannonie Sancti martini*, 1519. ff. 111. 134).

†† Pl. egy XII. századi kútfŕben: „Arta quoque uiarum succisis arboribus et saxis mire quantitatis obnolutis iussu imperatoris precluserant, et antiquas *clausuras sancti Basilii in berfredis et propugnaculis renouando contra honorem dei in excidium peregrinorum Christi communierant“ (*Codex Strahoviensis*, 28).

jelent „Gedächtnissrede“ függelékéből vett szemelvény, még pedig a forrás megemlítése nélkül.

Magát az igazi forrást rajtam kívül *soha* magyar kutató még nem olvasta, vagy legalább nem mutatható ki, hogy olvasta volna. *Én azonban olvastam*, s van szerencsém ezennel konstatálni, hogy nem a keresztesek mondták claustra S. Basilií-nak a porta Vacil-t, hanem csak egyetlen keresztesháborúkori író, akinek munkája elveszett, és csak egy gyűjteményes munka két másolatában maradt fenn, melyek közül az, amelyik „die weitaus sorgfältigere Abschrift zu betrachten ist“ és amelyben „die zahlreichen Fehler der anderen Handschrift zumeist vermieden, namentlich die Eigennamen mit grosser Sorgfalt wiedergegeben sind“ — hát ebben a jobbik másolatban a szóban forgó hely *se mint claustra S. Basilií, se mint clausurae S. Basilií, se mint clusae S. Basilií elő sem fordul!*

„A bírálónak (t. i. nekem) — Melich szerint — zavaros gondolkodását mutatja, hogy szerinte Anonymus a fűszer nevéből származtatja Borsod vára nevét, *holott Anonymus világosan megmondja, hogy Borsod várát Borsu vezér építette, tehát a vár nevét nyilván a vezér nevéből származtatja.*“

Azért mondja Anonymus, hogy Bors vezér „iuxta fluuium Buldua castrum construxit, quod uocatum est a populo illo Borsod, eo quod paruum fuerit“.

E szerint nem Bors vezér volt a kicsiny, hanem a vár, melyet aztán a nép a borshoz hasonló kicsinységéről nevezett Borsod várának. Még Szabó Károly is elismeri, hogy „Jegyzőnk, *midőn Borsod nevét kicsiny voltától mondja származottnak*, hihetőleg a bors vagy borsó szavainkkal játszott.“ Én ezt, amit Szabó Károly hihetőnek mondott, kétségtelennek tartom, s mivel előttem mindennél becselebb s döntő tudományos bizonyíték a középkori szerzők szójátéka — azért mondom, hogy a „kicsiny bors“-tól származtatja Anonymus Borsod vára nevét.

Melich e ponton is ürügyet keres megbélyegzésekre, midőn ezt mondja rólam:

„*Mint historikusra — úgymond — elszomorító, hogy nem tudja, hogy a magyar helynevek nagy része személynevekből keletkezett (vö. Karácsonyi János fejtegetését, Csánki cikkét stb.)*.“

E szeretetreméltó vádra nem hozakodom elő 40 év óta szaporitgatott helynév-gyűjteménnyel, mert ez derogáló lenne; hanem egyszerűen hivatkozom Szabó Károlyra, akit *én* olvastam, Melich úr azonban elfelejtett megnézni! Szabó Károlynál ugyanis ez van: „Szerintünk — mondja Szabó Károly — Borsod helynév épen úgy alakult a Bors *személynévből*, mint Mihálból Miháld, Istvánból Istvánd, Péterből Péterd, Farkasból Farkasd, Kálból Káld stb.“ (29. l.)

Ezt látva, talán még Melich János is elhiszi, hogy helyneveink és a személynevek közötti összefüggésről sejtek valamit, ha más honnét nem, Szabó Károlyból, akit én elolvastam, Melich úr azonban ignorálni méltóztatott. Azt is láthatja mindenki, akinek szeme van, hogy nem én állítom a bors etymont, hanem csak alkalmazkodom Anonymushoz, aki szerint a magyar nép nem azért hívta Borsod várát Borsodnak, mert Bors vezér építette, hanem „eo quod parvum fuerit“, mint a bors.

Melichnek az Anonymusról szóló bírálata a *székső* szó bemutatásán csattan.

Simonyi már tudott e *dinamitbombáról*, s megtudta ítélni nagy fontosságát. Cikkének utolsó sorában helyezte el, két felkiáltó jellel ellátva, a következőképen:

„A krónikák magyar szavait — Ballagi — történetbúvár létére el se tudja olvasni!!“

Bizonyítékot azonban, e kedélyes vádra, egyáltalán nem hozott fel. Nagyon értem. Mert bizonyítékuk *egy* van, vagy inkább egy lenne, tehát „spóroljunk vele!“

A második válaszban aztán megjelenik ez a becses ütőkártya, mint *pièce de resistance*. Melich ugyanis a *székső* (Zecuseu) szónál így bizonyít:

„A bíráló olvasni se tud régi szövegeket, mint minden sorából kitűnik; hogy azonban *ő* (már t. i. *én*) itt *székső* címszót vesz fel, mutatja, hogy historikus társaitól nem tanulta meg, hogy e helyen a *baranyamegyei Szekcső*-ről van szó (vö. Kaposszekcső), mely kéttagú alakjában mindég *cs*-vel hangzott (vö. HFK. [t. i. Pauler Gyula] 448 stb.).“

Nem védem magam e megsemmisítő váddal szemben. Csak tényeket regisztrálok.

Ezennel felmutatom a „Magyarországi Várakról“ irt három rendbeli, t. i.

120. Duna-Szekcső. Baranya v. m. - A Jakosich nevezet séghíves
- autan a Berezgidykoe szállott. - most
- bízja a Bésán nemzettel.

9 esztendős koromban,

Duna-Szekcső. (Baranya v. m.)
A Sipán Ödönek éte fiának földet arva a
Duna mellett sámtala nézzel, s azon,
helyt Bó a vidék néjének meghívása
után várat építe mellyet köz nyílvén
Szekcsőnek neveve, mibel hogy ott T (Zecuseu)
magainak rehet is állando lakhat al-
kuta. (Béla név. jegyz. f. XLVII feje)

11 esztendős koromban

121. Szekcső. Baranya v. m. - A Jakosich nevezet séghíves
- autan a Berezgidykoe szállott. - most
- bízja a Bésán nemzettel.

és 12 esztendős koromban

tett jegyzeteimet. melyek mindenikében, épen Béla király Névtelen
jegyzőjének szóbanforgó 47. caputja alapján, Zecuseu-t egész pon-
tosan olvastam Szekcsőnek, illetőleg Duna-Szekcsőnek, s kifogástalan
földrajzi tudománynyal helyeztem el Baranya vármegyében.

S most, nyelvtörténeti nagy művem megírása után,

50 esztendős koromban,

megsémisülten szégyenkezem azon visszafejlődésen, hogy nem
tudtam elolvasni azt a helynevet, melyet

9 esztendős koromban,

11 esztendős koromban és

12 esztendőös koromban egész szabatosan, Melich János tudományos kíváncsai és kritikai szája ize szerint tudtam elolvasni.

*

A *Váradí Regestrum*ot igen természetesen szintén az Endlicher-féle *Monumenta Arpadianá*ból ellenőriztem; mert a *Nyt. Szótár* is Endlichert használta. Onnét dolgozta fel (!) Simonyi Zsigmond. A *Nyt. Szótár* Forrásjegyzékének XXXIII. lapján ugyanis ez van: „VReg. — *Váradí Regestrom* (*Regestrum de Varad 1201—1235*. Endlicher kiad. *Rerum Hung. Mon.*) — *Simonyi Zsigmond*.“

Én a *Váradí Regestrum* magyar szavait, amint művem 110. lapján *félremagyarázhatatlan szabatossággal kimondom*: „a *Nyt. Sz. megjelenéséig megállapított olvasásmód szerint*“ közlöm.

Mivel pedig én magam soha életemben egy sort sem tettem közzé a *Váradí Regestrom*ról, minden jóhiszemű ember nyilván láthatja, hogy az a „megállapított olvasásmód“ *nem lehet* az enyém, hanem okvetlen a másé vagy másoké. Ha nem közöltem semmit a *Váradí Regestrom*ról, azt csak nem kívánhatom, hogy a Nyelvtörténeti Szótár szerkesztői tudják azt, ami a fejemben vagy az íróasztalom fiókjában van elrejtve.

Nekem, hogy számonkérjem Simonyitól a *Váradí Regestrom* feldolgozását (!), szigorúan kötelességem volt, hogy alkalmazkodjam *mások* közzétett és kétségbe nem vont értelmezéséhez.

Ehhez képest *igénytelen*, futólagos, mindössze 17 soros áttekin-tésemben anélkül, hogy csak meg is nevezném őket, mint közismeretű értelmezőit e forrásnak, főként a Vajda Gyula, de részben Botka Tivadar, Balássy Ferenc és Bunyitay Vince által, a *Nyt. Sz.* megjelenése *előtt* közzétett olvasásmódot fogadom el vezérfonalul. Mind a négy szerző elismert derekas munkát végzett e részben, s a *Nyt. Szótár* megjelenéséig az ő olvasásmódjuk fejezi ki a tudományos álláspontot.

Hát Melich János honnan vette adatait a *Váradí Regestrum* bírálatához!

Endlicher *Monumenta Arpadianái*hoz hozzá se nyúlt!

Vajda Gyula művének, mely 1880-ban jelent meg, egyetlen dátumát se használta.

Botka és Balássy idevágó műveinek, valamint Bunyitay kitűnő könyvének úgy látszik hírét sem hallotta.

S végre, last not least: a Váradi Regestrom *szövegébe* bele se nézett.

Amely előzmények után minősítve érezte magát a Váradi Regestrom tudományos *szövegkritikájának* megírására.

Melich János összes forrása, forrástanulmányainak megint csak *egyetlen* kútfeje, a Váradi Regestromnak Karácsonyi János és Borovszky Samu által, tavaly, 1903-ban, vagyis a Nyt. Szótár teljes bevégezése után tiz-tizenegy esztendővel megjelent kiadása. De még ennek is csak — az *indexe*, amint ezt majd néhány tragicomicus helyzetképben, ellenmondást nem tűrően bizonyítom be.

Imhol mindjárt a „Cece“.

Azt mondja Melich, „Cece nála (t. i. nálam) *cseke* (a falu mai neve Czécze).“

Ennek a vádnak az a magyarázata, hogy Karácsonyiék *indexében* a 323. lapon ezt a szót találta „Cece villa“. Ha egy lapot fordít, a következő 324. lapon már megtalálta volna az én cseké-met, mint „Cheke villa“-t, mely Endlichernél „uilla Cheke“ (4), — amit talán még Melich se olvasna Cecé-nek! (Tehát a cseke benne van!)

„A Váradi regestrom *Odus*-a — úgymond Melich János — szerinte (t. i. szerintem) *adós* (nem tudja, hogy az *-ós*-t a 12., 13. században *-ous*-nak irták, vö. 1109: Sorlous stb.).“

Kérem, tessék egyszer s mindenkorra tudomásul venni, hogy én e műről szoltomban, nem a magam tinóján szántok. Forrásom, melyre támaszkodtam, itt is Vajda Gyula (ld. 38. l.), ép úgy mint egyebütt vagy ő, vagy Botka Tivadar, vagy Balássy Ferenc, vagy Bunyitay Vince, sőt, 1881-ki akadémiai felolvasása révén, egy helyt még Kandra Kabos is.

„*Kahas* — úgymond Melich — szerinte (t. i. szerintem) *Kakas* (a falut ma *ÉR-Kávás*-nak hívják), *Kakas* szó egyébiránt az egész regestromban elő se fordul.“

ÉR-Kávást háromszor említi a regestrom, még pedig oly kitűnő helyesírással, mely fényes bizonyítéka annak, mily következetes, megbízható, *hangtani* dogmák felállítására különösen alkalmas a Váradi Regestrom. ÉR-Kávás ugyanis először mint „uilla Cayhas“ (Endl. 71.), másodsor mint „Rahas“, harmadszor mint „Kahas“ (Endl. 176.) említettik.

Csak az a bökkenő, hogy ez egyik sem az én *kakas*-om; mert az nem helynév, hanem *személynév*! Mint „seruus nomine Cucus“ nem kevesebb mint négyszer fordul elő („seruum suum nomine Cucus“; „memoratus Buda memoratum Cucus redemit a seruitute“; „ipse Cucus, & filius eius“; „Cucus autem reddidit Budę pecuniam.“ Ritvs Explorandae Veritatis, 1550. p. 126), s nem én olvasom Kakasnak, hanem Vajda Gyula.

Nyomban ezután azért kárpál Melich János, mert

„*Kaluz* szerinte (t. i. szerintem) *Kalóz* (a bíráló feledi, hogy a mai *Kálozd* helynév régen *Kaluzd*-nak volt irva, 1171-i okl.).“

Dehogy kérem; nem felejtettem el én itt semmit. de Melich János elfelejtette, hogy betűk és hangok túhegyre vétele a Váradi Regestromban, talán mégis sok lesz a jóból, mikor hiba hiba hátán hemzsegg benne.

A „kalóz“ nem az én olvasásom, hanem Vajda Gyuláé, aki szerint nemcsak a Kaluz nevű jobbágy olvasandó „Kalóz“-nak, hanem „Choloz“ nevű rabszolga is voltaképp a. m. „kalóz“ (38. l.).

Azután azt mondja Melich János, hogy „*Lengeij* szerinte (t. i. szerintem) *Lengő*.“

Nem én szerintem, hanem Vajda Gyula szerint, aki művének 39. lapján magyarázza ekképp „*Lengeij*“-t.

Melich értekezésének ez a része azon csattan, hogy én, már mint én „megeresztem képzeletem szárnyát“ és „a *szenező*, *szőke*, *Isten*“ szavakkal állok elő. „Könnyű a bírálónak — úgymond — e neveket ily könnyen értelmezni, mikor a „józan ész“ által vezetve autodidaktaságában vakon hisz.“

Ebből annyit elfogadok, hogy engem csakugyan a „józan ész“ vezet e siralom völgyében, vagy legalább törekszem arra, hogy mindig a szerint járjak el. De a „szenező, szőke, Isten“ értelmezését nem fogadhatom el, mert nem szoktam idegen tollakkal parádézni.

A „szenező“ és a „szőke“ Vajda Gyula eddig kétségbe nem vont olvasása (36., 39. és 43. l.), az „Isten“ pedig Bunyitay Vincéé, aki a Váradi Regestrom 311. okleveléből így idézi: „Isten, Szentösnek fia“ (A Váradi Püspökség Története. Nagyvárad, 1884. III. 423), s a tudós szerző hozzáteszi, hogy Isten mint személynév 1400-ban is előfordul. Hazai oklevéltár (Dessewffy) 331. l.

A Váradi Regestrum „Istenét“ pedig, bárki a világon megtehetné, hogy szememre vesse, kivéve az egyetlen Melich Jánost, lévén ő a „porta Mezesina“ egyedüli, rendületlen kapuvédője.

Venio nunc ad fortissimum. „Lescu“ — úgymond — szerintem „leső“ s hozzáteszi: „a bírálónak halvány sejtelve sincs, hogy a magyar helyesírásban az *sc* sz-et és nem *s*-et jelölt.“

Leső megvan már Sándor Istvánnál, 1801-ben (Sokféle. VIII. 31), megvan Vajda Gyulánál (39. l.) is, s ennek megfelelőleg valamennyi szövegben *Leseu* megvan mint személynév. Karácsonyiéknál is megvan kétszer is, mint *Leseu* (72. 221).

De hol van a *Lescu*, melynek alapján nem t'om hanyadszor marasztaltatom el a tudatlanság bűnében!?

Hol van a *Lescu*? *Lescu* ubi es?

A *Lescu* abban a mélységes tudományban van, mely mikor csupán Endlicher 1849-ki Monumentáit lenne szabad forgatnia, előveszi Karácsonyiék 1903-ki kiadását, de annak se az eredeti szövegét, mert hiszen *szövegkritikát gyakorol*, — hanem előveszi az *indexét*, és az indexnek talán egyetlenegy *sajtóhibáját* kihalászván,* azt vágja a fejemhez, mint az „avatottak“ tudományának buzogányát.

Ezzel azonban még nem ér véget az avatott „szövegkritikus“ részéről való letudatlanozásom. Mert a *Lescu*-féle sajtóhibán alapszik Melich azon további vádja, hogy nekem halvány sejtellem sincs arról, hogy a magyar helyesírásban az *sc* sz-et és nem *s*-et jelölt.

Kimutattam, hogy e vád kiinduló pontja olyan *s+c*, amely voltaképen *s+e*. De ez egyúttal nemcsak kiinduló pontja, hanem *egyetlen bizonyítéka* is. Mert munkámban az *igazi sc*, mindenkor *sz*! Ott van a munkámban, megolvashatja bárki, *Sceug* mint *szög*; *Scigetfeu* mint szigetfő; *Scerij* mint szer; *scegen*, mint szegény; *Scemus* mint szemes; *Scenezeü* mint szenező; *Scentus* mint szentes; *Scepa* mint szepa stb.

Munkámban tehát valamennyi *s+c=sz* gyanánt szerepel, kivéve a *Lescu s+e*-jét, melyet csak Melich és a szedőgyerek tudománya avatott *sc*-vé. Hanem azért Melich úr szerint, hogy betűhiven idéz-

* „*Leseu* impetitor *72. 221.“ Ld. Regestrum Varadinense, ed. Karácsonyi et Borovszky, 1903. *Index*, p. 345.

zem, „nekem halvány sejtellem sincs, hogy a magyar helyesírásban az *sc sz-et* és nem *s-et* jelölt“. Mert így kívánja az a rendszer, mely *kütfőtanulmány*nak kereszteli az *indexek sajtóhibáinak propagálását*, s minden igazság lábball tiprásával, ily alapon keres ürügyet szemenszedett szidalmak elhelyezésére.

Még csak annyit érintek, hogy Melich úr, hangtani dogmái világgá bocsátására aligha választhatott volna alkalmatlanabb forrásokat, mint épen Anonymust és a Váradi Regestromot. Először is azért, mert egyiknek sincs meg az eredeti kézírata, hanem mindakettő minősített *másolat*!

Efféle középkori másolatokban mindent inkább kereshetünk mint rendszert, szabatossgot, következetességet. Németországban Wattenbach óta szinte szárnyas szóvá lett a középkori másolatok fő-fő jellemvonása, a *grundsätzliche Grundsatzlosigkeit*.

Lépten-nyomon jelentkezik ezekben a többé-kevésbbé vegyes orthographia, mely hol az értelem, hol a hang, hol mindkettőnek hibás felfogásából ered. Csak úgy hemzseg bennök a lapsus calami és a lapsus linguae, a diktáló és a scriptor együttműködése közben támadt minden képzelhető íráshiba, melynek egy képzeleti klasszikus példáját adja Schuchardt, leírván, miként lehetett *moretario*-ból ötféle esélyen át *numitorio* (Der Vokalismus des Vulgärlateins, 1866. I. 7).

Középkori másolatokban a hangok rajzára vonatkozólag általános törvény a következetes következetlenség.

Ha az általánosról átmegyünk a részlegesre, jelen esetben Anonymusra és a Váradi Regestrumra: ezek is szükségkép igazolják az általános szabályt.

Anonymus reánkmaradt kézírata tudvalevőleg oly másolat, mely kezdetétől fogva mindvégig, épen a tulajdonnevekben zsúfolva van hibákkal. Kimutatta ezt már úgy Cornides, aki „*per plurima loca mendose scripta*“-t emleget (*Vindiciae*, pp. 19—26), mint kimutatta Endlicher is, aki a szövegben hemzsegő „*innumeri errores*“-ról beszél (*Anon.* ed. a. 1827. p. 9.)! Fejérpataky László szerint „maradt benne bőven hiba; alig van levél, melyen hibát ne talál-nánk“. Ő maga nem kevesebb mint negyvenhét hibát regisztrál, s ezek közül tizenkilenc tulajdonnév. Pl. „Bonton“ Botond helyett, „Boger“ Bogat helyett, „Louiou“ Souiou helyett stb.

A Váradi Regestrom még megbízhatatlanabb. Nem hiába nevezte Bunyitay „érthetetlennek“, s nagyon helyesen mondta róla Kandra Kabos, hogy „minden kútfőink közt legnehezebben érthető“.

Aminek azonban könnyen érthető magyarázata van. A Váradi Regestromot erdélyi szász, még pedig protestáns nyomdász állította ki 1550-ben Fráter György váradi püspök megbízásából. Képzeltetni minő szabatossággal. Nemesak azért, mert nehezen olvashatta a XIII. századi kéziratot, vagy ha netán másolatban kapta, hát a miatt mert az azonkori másolat nem lehetett szabatos; hanem azért is, mert ama forradalmi korban olyan lehetett Heltai és társai lelkiállapota, hogy az ordáliák jegyzőkönyvét csak a legnagyobb megvetéssel forgathatta s mint pusztá pénzszerző foglalkozást, csak robotba végezhetette.

Bunyitay többször utal már a föltételezett másolónak is hajmeresztő torzításaira.

Én beérem azzal, hogy válogatás nélkül, csak az első lap első kikezdésére utalok, ahol egyugyanazon személy először *Vrcondus*, másodsor *Vrcoltus*, harmadszor *Vrcundinus* néven szerepel! Tessék itt hangtanozni.

*

Nagyon tanulságos, hogy Melich úr birálata kezdetén úgy köti fel a kardot, hogy összekaszabolja mindazt, amit saját megjelölése szerint, művem „96—111. lapján“ részletesen tárgyalok — más szóval mindazt, amit *Endlicher* feldolgozásáról mondok. Birálatában azonban csodálatosképen — művem 96—111-ik lapjáról *Endlicher*-nek csakis az első részére, t. i. Anonymusra, és az utolsóira, t. i. a Váradi Regestrumra terjeszkedik ki. A közbül tárgyalt *Kézait* és a *Leges*-eket pedig végkép mellözi.

Ugyan miért mellözi? — Ő maga, birálata végén így adja az okát. „Sem időm, sem kedvem ahhoz, hogy gyöngysorba fűzzem azt a sok „józan ész“ sugallotta dolgot — a józan észszel nagyon meg van akadva — amit még ezeken kívül Ballagi — gyakran hihetetlen naivsággal — az Akadémia kiadványában egészen komolyan állit Kézaiból, a *Leges*-ekből“.

Meghallgatván Melich urat, legyen szabad most már nekem konstatálnom valamit, ami kissé más színben tünteti föl Melich úr „kedvét és idejét“.

Kézait a Honfoglalás Kútfőiben már nem Pauler Gyula, hanem Marczali Henrik magyarázta, még pedig úgy, hogy egyetlen egy magyar szavát sem tartotta szükségesnek kiemelni és megmagyarázni. A Legesek pedig benne sincsenek a Honfoglalás Kútfőiben. Amiből Melich úrra nézve az következett, hogy Kézai és a Legeseknél nem csak az „ideje és a kedve“, hanem már az *egy könyve* is elfogyott. Ha pedig nincs puska, nem lehet lövöldözni!

Igen az egy *tiltott* könyv, mint „puska“ vagy kalauz, — illetőleg egy másik *tiltott* könyv, helyesebben annak csak az *indexe*: ez a Melich János fegyvertára velem szemben. Úgy ezek, mint minden egyéb, csak dugárú e harcban, mely voltaképp *anyaggyűjtés* kritikája körül foly.

Mivel azonban Melichnek nincs egy betű gyűjtése, s az én gyűjtésemet csak egy-egy tilos füstössel tudja ellenőrizni: tilos fogással — másról beszél Bodóné mikor a bor árát kéri!

Nagy művemből kikap tizenkét szót s elkezd con amore etymologizálni — velem szemben. Nagyon jól tudja, hisz' szememre is veti, hogy én az effajta hangtanozást hangpengetésnek tartom, s az etymologizálásra nézve, de csak is arra nézve, telivér voltaireánus vagyok, aki *kötve hiszem* az általa szentségül odaállított Fábrián-Hunfalvy-féle *egyház* (így, id, üd: szent, vö. egyház. Melichnél Nyr. 1904. 126. l.) származtatását, s *csak mosolyogni tudok* az es-küllő = *Schwalbendorf*-féle játékokon.

De azért ő rendületlenül, eleitől végig kizárólag csak etymologizál, holott én, a céltábla, elejétől végig csak regisztrálok azt, hogy régi kútfőink magyar szóanyagát mily „rohodán“ dolgozták fel (!) a Magyar Nyelvtörténeti Szótárban.

Ez a fogás pedig arról hasznos, hogy hallgatni lehessen arról, amiről én beszélek.

Mikor én azt mondom, hogy Anonymusnak vagy 70 magyar szava közül Simonyi Zsigmond a feldolgozó (!), minősíthetetlen gondatlansággal néhányat másodkézből, t. i. Kresznericsből, Mátyás Flóriánból meg a Nyelvörből vett át, az eredetiből meg mindössze kilencet, a többit pedig kihagyta: akkor erre a műveletre Melich Jánosnak nincs egyetlen szava, s ha igaz a qui tacet consentire videtur, még helyesli hogy Simonyi *nem* dolgozta föl, amit föl kellett volna dolgoznia.

„Mikor pedig a Váradi Regestromról azt állítom, hogy Simonyi Zsigmond úgy dolgozta föl (!), hogy egy-két szó kivételével az egész anyagot kihagyta, s ennél fogva „nem igaz, amit Simonyi állit, hogy feldolgozta volna a Váradi Regestrumot“ : akkor Melich Jánosnak erre sincs egyetlen szava !

Anyaggyűjtésről lévén szó, Melich János csak akkor és csak úgy támadhatott volna meg engem, ha ki tudja mutatni, hogy „a Nyelvtörténeti Szótár szerkesztéséig megállapított olvasásmód szerint“ az általam kihagyottakul feltüntetett magyar szók *nincsenek* benne az említett kútfőkben.

Ámde benne vannak ! Ha a sok közül egyik-másik ellen nyomós okok hozhatók fel : ám írta volna meg s ezzel mutatta volna ki jóakarátát Simonyi iránt. Ez megengedhető, s Melich megmenthette volna vele a veszett fejszének legalább a nyelét.

De ha Melich engem azért mert a saisi fátyolt föllebbentettem az álságok ama nagy collectiójáról, melyet Nyelvtörténeti Szótárnak hívnak, s melyet a tudatlanság és pajtáskodás „a magyar nyelv bibliájának“ keresztelt el ; de ha Melich engem az igazság napfényre hozatala érdekében végzett önzetlen és fáradhatatlan nagy munkámért még megtámadni merészel, falláciával idegen térre terelve a vitát :

akkor kidomborodik előttem a tizenhárompróbás *advocatus diaboli*, kinek szemében szép a rút s rút a szép, s aki letagadja még a csillagot is az égről.

Ám rajtavesztett vállalkozásán. Mert az az én szövegem olyanak bizonyult, mint a horog, *qui tunc capit, quando capitur* : mely akkor fog, mikor belekapnak !

Két célja volt Melichnek velem szemben : az egyik, hogy tudományomat diskreditálja ; a másik, hogy a maga tudományát glorifikálja.

S íme kicsiny cikke, a *Szekcső*-nél alkalmat adott annak bemutatására, hogy már 10 éves koromban volt annyi tudományom, mint amennyit Melich János a külön emberfajként kezelt „avatottaktól“ megkiván.

S imé kicsiny cikke, a *Lescu*-nál pucérra vetköztette Melich János kútfő-tanulmányait, melyek liber prohibitusok indexein alapulnak.

Bizony, — patent acélhorog ez az én nagy művem: *qui tunc capit quando capitur*. Példa rá a Szekcső meg a Lescu, hogy a birkává vált bikát, három aranyhalacszkájával ne is említsem.

Nem akarok bővebben kiterjeszkedni Melich úr értekezésének *levegőjére*, melyben egyénisége vibrál. Minek feszegetném, mit jelent az, hogy Melich János épen felejthetetlen barátomat, Pauler Gyulát, illetőleg az ő hagyatékát játszsza ki ellenem; *

Pauler Gyulát, kinek még 3 évvel ezelőtt, „semmisnek mondta másoktól kölcsönkért és saját okadatait“, kinek szószármaztatásait „kőkorszakbelieknek“ jellemezte, s tájékozatlanságot vetett szemére, ép a nyelvtörténetben. S íme most, 3 év múlva, egyedül Pauler Gyula művére támaszkodik, bár *Pauler Gyula nevét egész értekezésében egyetlenegyszer sem veszi pennájára*.

Még csak a bírálat címére és bevezetésére teszek egy-egy megjegyzést. A bírálat címe: „Laikusok évada“. A laikus most természetesen én vagyok, 3 évvel ezelőtt még Pauler Gyula volt; az avatottak természetesen a kizárólagos szaknyelvészek. Ha azonban én laikus vagyok a nyelvtörténetben, hát akkor micsoda a Nyelvőr egész köre, mik azok az „avatottak“, akik a Nyelvtörténeti Szótárt csinálták s kikiáltották a magyar tudomány legnagyobb alkotásának? Mik azok? Főlöszlegesnek tartom megmondani, mikor én mindig csak arra hivatkozom, amit Melich nagyon rossz néven vesz tőlem, t. i. a *józan észre*, az pedig, biztos vagyok benne, bírálatom után magától is nagyon el fogja találni a kellő kifejezést.

Ami végül Melich úr cikkének befejező sorait illeti, azokban a következő fohászkodást olvassuk szóról szóra:

„hálát adok az Istennek, hogy Anonymus, Kézai, a Legesek és a Váradi regestrom *feldolgozása* alkalmával Szarvas és Simonyi nem kértek tanácsot a bírálótól“ (t. i. én tőlem).

* A M. Tud. Akadémia II. osztályának tagjai igen jól tudják, hogy művem első sorban azért jelent meg az Akadémia kiadásában, mert Pauler Gyula az Akadémia „becsületügyének“ minősíté, hogy a Nyelvtörténeti Szótár kiadása által szenvedett csorbát *magában az Akadémiában* kell jóvá tenni. Mikor én az I. osztály magatartása miatt visszavontam kéziratomat s töröltettem műveimet a budgetből, Pauler Gyula volt az, aki újra beállította a költségvetésbe, miután engem úgy magánúton, mint az osztályértekezleten rábirt arra, hogy porlepte kéziratomat az Akadémia részére átengedjem.

Ugyan miért hálálkodik az Istennek Melich János? Az említett források „feldolgozásáért“!?

Hiszen mindaz a szó amiről beszél, *kivétel nélkül valamennyi kimaradt a Nyelvtörténeti Szótárból*, s én csak mint *kihagyott szót* sorolom fel. S ezért hálálkodik Melich úr!?

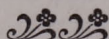
Ép oly joggal hálálkodhatnék Melich úr azért, hogy a Nyelvtörténeti Szótár illusztris készítői kihagytak a szótárból 12.000 bele való codex-adatot, hogy kihagytak belőle 14.000 igét (többet mint amennyit fölvettek), hogy Kresznerics 1831-ki szótárából irták ki Szenczi Molnár Albert összes adatait, hogy régi irodalmunknak — idézek — „legalább is öthatod részét nem dolgozták fel a Nyelvtörténeti Szótár számára“.

Már most Melichet, aki feldolgozottnak mondja Endlicher, bár ez voltaképp nincs feldolgozva, szembesitem Simonyival, aki a Nyr. februári számában így cáfol rá: „azt mondja Ballagi, hogy Endlicher Monumenta Arpadiánait is földolgoztuk. Mink ezt *sehol se állítottuk*“, s aztán megismétli a feldolgozás letagadását, ezt mondván: „Kézait senki se dolgozta fel“.

Most ismét szembesitem Simonyival magát a Nyt. Szótárt, melynek a feldolgozott műveket föltüntetető Forrásjegyzékében benne van a XII. lapon Endlicher, a XIX. lapon az Endlicher kiegészítő részét képező Anonymus, mint amelyet „Endlicher kiadásából“ Simonyi Zsigmond dolgozott fel, és a XXIII. lapon az Endlicher kiegészítő részét képező Várad Regestrom, mint amelyet szintén megjelölten „Endlicher kiadásából“ ugyancsak Simonyi Zsigmond dolgozott fel!

Méltóztatnak látni, hogy valóban szánnivaló lenne az, aki vitába bocsátkoznék ily ellenfelekkel, akik azt, amit kézzelfoghatólag betű szerint bizonyít saját kiadványuk, mindenkor készek letagadni, csürni-csavarni, s egyugyanazon dolgot háromféleképp megállapítani, pillanatnyi érdekük követelményei szerint.

Azt hiszem, minden értelmes és igaz ember igazat ad nekem, ha felmentve érzem magam attól, hogy ezentúl is szóba álljak az egykönvű tudósokkal holmi Lescu-k és Szekcső-k dolgában, hogy szóba álljak azokkal, kik a tisztesség mellőzését *követelmény* gyanánt állítják fel; mikor világos, hogy minden efféle belémkötésnek csak az az egyetlenegy célja, hogy eltereljék a figyelmet a dolog érdeméről, t. i. a Nyelvtörténeti Szótár véghetetlen nyomorúságáról.

III.

„TURPIS CAUSA“.

1.

Művem megjelenése után Simonyi Zsigmond egyebek közt ezt írta rólam :

„Bíráló rendesen nem idézi a nyelvtörténeti adatokat, hanem csak így jelzi : „Ehrenfeld-cod. 88., 89. Münchener-cod. 20., 68., 69., 71., 108., 115., 178.“ stb. Aki ezt látja, a jámbor olvasó, nem is sejtí, mennyi *turpisság* rejlik e szám-sorok mögött. Pl. számos helyet idéz, a melyen állítólag előfordul ez az összetétel : *isten-fia*. Ámde, ha megkeressük kódexeinkben az illető helyeket, számos esetben (mintegy *húsz esetben*) nem *isten-fia* van ott, hanem *istennek* fia ! Íme a bíráló idézi *isten fiát* az EhrC. 88. és 89. lapjáról, pedig ott háromszor is csak ez van : *ystennnek* fya. Idézi — — stb. stb. Tehát körülbelül *húsz ferdítés* egy rakáson.

És ez a *fogás* a mi bírálónknál sokszor ismétlődik. Azt mondja pl. : „*isten-háza* BécsiC. 286., MünchC. 35., 74., DöbrC. 112. A négy adatból *csak egy igaz*, az utolsó ; a többi három helyen nem *isten-háza* van, hanem *istennek* háza. . . . Íme ilyen *fogásocskákkal* dolgozik az *erkölcs* s tudományos *becsület* bajnoka !“ (*Nyelvőr* 1904. 190. l.)

Soha életemben senki nem mert velem így beszélni. És soha életemben nem olvastam ily körülplastronozott olyan beszédet, melynek a jelzőjét majd a végére hagyom.

Simonyi először is szememre veti, hogy egész életemben az erkölcs és becsület harcosa voltam, * ami arra jó, hogy megvádolhasson turpis causával, mint aki turpisságokkal, ferdítésekkel és fogásocskákkal manipulálok.

Itt első sorban a „becsület“-ről van szó. Nem a tudományos becsületről, hanem a „becsületről“. Soh' se beszéljünk extra „tudományos“ becsületről, mikor mindig csak az a kérdés: becsületes ember-e az ember, vagy pedig becstelen?

Ennek itt ki kell tűnni, mert ha a „becsület“ és a „turpisság“ kérdése nyíltan föl van vetve: akkor — Simonyi úr! — dönteni szokás a vitában, amit a becsületes ember megkövetel.

Ezért követelem én a döntést, mely célból, mindenekelőtt a tényállást terjesztem elő.

Arról van szó, hogy „isten-fia“ vezérszó alá, szabad-e „istennek fiáról“ szóló adatokat beosztani.

Simonyi 1904-ki becsületbeli és tudományos felfogása szerint *nem szabad*, s aki ezt teszi, becsületbevigó turpisságot követ el.

Én az „isten-fia“ vezérszó alá, néhány „istennek fiáról“ szóló adatot osztottam be. Se fogásra, se fogásocskára nem volt szükségem, mikor magára az *isten-fiára* nem kevesebb, mint 84 adatot sorolok fel, melyekből *egyetlenegy* is elegendő arra, hogy e szónak, melyet a Nyt. Sz. csak újabbkori predikációkból ismer, codexkori voltát igazoljam.

Ki kell azonban jelentenem, hogy *szántszándékkal* csaptam e rovatba az „istennek fiáról“ szóló adatokat is, mert én, tárgyilagos kritikámhoz mérten, *mindenkor alkalmazkodom a Nyelvtörténeti Szótár rendszeréhez*.

Már pedig, amennyiben a Nyelvtörténeti Szótárnál rendszerről (!) lehet szó: hát e műnek a rendszere amint megköveteli azt, hogy a műveltető ige és az igék egyszerű szenvedő alakja közt ne tegyünk különbséget, ép úgy egyenesen *megköveteli* azt is, hogy az „Istennek fiáról“ szóló adatok az „Isten-fia“ alapszó bizonyítéka gyanánt vételessenek föl!

Hogy pedig ez így van, arra nézve én nem fogok nyelvelni a Nyelvtörténeti Szótár szerkesztőjével, hanem kiállítom koronatanúnak — magát a Nyelvtörténeti Szótárt. Saját művük tükrében

* Én nem vetem a szemére.

fogom felmutatni morális képét annak a polemiának, melyet Simonyi Zsigmond & Comp. velem szemben folytatni merészelték.

Ha az „Istenn**ek** fia“ az „Isten-fia“ adatai közé beosztva, a „becsület bajnokához“ nem méltó „turpisság“, akkor tessék felelni a Nyelvtörténeti Szótár következő adataira :

„*Ablak-páncél* : [calathri fenestrarum ; fenstergitter]. Az templom ablakának való páncélért küldöttük (MonTME. I. 66).“

— Konstatálom, hogy „Ablak-páncél“ vezérszó alatt, a Nyelvtörténeti Szótár II. kötetének 1224. lapján egyetlen adat : „templom ablakának *való* páncél“.

„*Békeség-bontó* : ruptor foederis. [friedensstörer]. Mi az békeségnek bontói nem akarunk lenni (MonÍrók. III. 214).“

— Konstatálom, hogy „Békeség-bontó“ vezérszó alatt, a Nyelvtörténeti Szótár I. kötetének 279. lapján, az első adat : „békeség-*nek* bontói“.

„*Bor-tömlő* : [weinschlauch]. Vete ő abraiara bornac tömlőiet (BécsiC. 31).“

— Konstatálom, hogy „Bortömlő“ vezérszó alatt, a Nyelvtörténeti Szótár III. kötete 740. hasábján, az egyetlen codex adat : „bornak tömlője“.

„*Buza-szék* : [adeps frumenti ; weizenkern]. Buzanak zekevel eteted vket (DöbrC. 154).“

— Konstatálom, hogy „Buza-szék“ vezérszó alatt, a Nyt. Sz. III. kötete 130. lapján, az egyetlen codex-adat „buzának széke“.

„*Ég-sarka* : polusC. Az égnek sarka, egek tengelyeknek vége : polus PPBL. — az egek sarkán (Fal.) — Az egek sarkára (SzD).“

— E szerint a Nyt. Szótár II. 1517. lapján „ég-sarka“ vezérszó egykori léte mellett „az égn**ek** sarka“ tanúskodik.

„*Éj-nap* : [dies et nox ; tag und nacht]. Éjnek napnak egyenlő volta PPB.“

— E szerint az „éjn**ek** napn**ak** egyenlő voltáról“ szóló adatot a szerkesztők „éj-nap“ vezérszó alá osztották be a Nyt. Sz. II. kötetének 926. lapján.

„*(El) válás-levél* : [libellus repudiü ; scheidungsbrief]. Adgion ő neki elualasnak leuelet (Fél : Bibl. 7).“

Egyetlen adat, mely a Nyt. Szótár II. kötete 605. lapján „válás-levelül“ adja az elválásnak levelét! Holott, ha tisztességesen dolgozzák föl forrásaikat, megkaphatták volna a válás-levelét is:

„Midőn meg-értette volna a' Kiraly fia, hogy az ő Felesége házasság törésbe esett, meg-búsulván, válás-levelét ír, és el-botsáttya Feleségét“ (Haller János: *Hármas Istoría*. II. 82.): „Filius cum de adulterio vxoris audisset contristatus est valde & dimisit eam & dedit ei libellum repudij“ (*Gesta rhomanorum*. Argentine, 1489. d3).

„Evezőgúzs-ragasztója: scalmus. [ruderholz]. Az evező legényec az evező gúsnac ragasztójához ülven, eveznek (Com: Jan. 89.)“.

— E szerint „evezőgúzs-ragasztójárá“, a Nyt. Sz. II. kötete 1358. lapján, egyetlen szövegadatuk „evezőgúzs**nak** ragasztója“.

„Fej-lágya: [fonticulus; fontanell, blättlein]. Az ő feienec layat kereztvl niretven, meg kilde Pilatosnak (DebrC. 310)“.

— E szerint a „fej-lágya“ vezérszó alatt, a Nyt. Sz. II. kötete 506. lapján, egyetlen codex-adat „fej**ének** lágya“.

„Fa-tő: [truncus arboris; baumstamm]. — Az fejsze az fánac tövére vagon tétetve (Zvon: Post. I. 32. II. 212.)“.

— E szerint a „fánac“ tövét a szerkesztők a Nyt. Sz. III. kötete 726. lapján, a „fa-tő“ bizonyítékául hozzák fel. Idézett forrásuk csak utalással említett, de ki nem irt szövege, szintén „fánac“ tövéről“ szól, következőképen: „az feysze az fánac tövére vagon tétetvén“ (Zvonarits: *Magyar Postilla*, 1628. II. 212.).

„Fej-tető: [vertex; scheidel]. — Feyeknek teteeglen nem vala ev benne egeesség (CornC. 174.)“.

— Egyetlen codex-adat a Nyt. Sz. III. kötete 655. lapján. E szerint a „fejtető“ codexből „fej**eknek** tetejével“ igazolják.

„Fenyőfa-zsírja: [resina pini; kienbaumharz]. Vgyan ezen természetű a főnyű fánac zsírja (Mel: Herb. 19.)“.

— Egyetlen adat a Nyt. Sz. III. kötete 1310. lapján. E szerint a „fenyőfa-zsírja“ egyetlen bizonyítéka „fenyőfán**ak** zsírja“.

„Font-nyíl: phalanx, libramentum PPB. [wagezünglein]“.

Ennyi az egész. Csak az a bökkenő, hogy ez az egész a Nyt. Szótár saját koholmánya. Mert PPBod Péternek se 1767., se 1782., se 1801. (Éder-féle) kiadásában nincs meg a font-nyíl! Hanem igenis megvan mindeniknek a latin szövegében ekkép:

„Phalanx: A' font**nak** mutató nyila“.

Ebből készítette a Nyt. Szótár szerkesztősége a „font-nyilat“!

„Föld-szine: [superficies terrae; erdoberfläche]. Meg wyoytod a feeldnek zyneet (WinklC. 37.). * Mykenth poor, kyth zeel el fwth feeldnek zynereel (KulcsC. 1. ** ÉrdyC. 400 b.)“.

E szerint összes codex-adataikban csakis „föld**nek** szine“ van. Pedig a codexekben megvan a „föld-szine“ is. Pl.: „ees alatta egh ky folyo kwat wala. kynek wyze az föld zynyn el fol' wala egh kewesse“ (Peer-codex, 52.).

Igaz, hogy a Nyt. Sz.-ban idézett, *de ki nem írt*, utolsó codex hely már „föld-szinről“ szól: „zent testeket fíel emelny es nagyob tyztössseegnek okaert ez feeld zynre hozny“ (Érdy-codex, 400.).

De éppen az a körülmény, hogy „föld-szine“ vezérszó alatt, együvé osztják be a „föld-szint“, a „föld-színét“ és a „földnek színét“ — legvilágosabb bizonyíték a mellett, hogy mind a három alakot, akár összetételről, akár egyszerű birtokviszonyról van szó, teljesen egyenértékűnek veszik!

„Frigy-láda: [arca foederis; bundeslade]. Az cherubim angialok, kik az friginek ladaiat az ű szarniockal be leptek (Fél: Tan. 350.)“.

— E szerint a fenti közönséges szó legrégebb adata a Nyt. Sz. II. kötete 504. lapján, „frig**nek** ládája“.

„Fül-gomb: oricilla; [ohrläppchen]. Gombája az fülnek MA. Ted Aaronnac es az ű fiainac iob fülec gombaiara (Helt: Bibl. I. Qq 2.). Aaron iob fülének gombáit meg kené (Kár: Bibl. I. 94.). Hints meg azzal az ő job fülöknek gombáját (MA: Bibl. I. 76.). Kend meg fülök gombáját (MolnF: LTárh. 13.). Két fülének ált-szúrnt gombája (Gvad: RP. 508.)“.

— Ennyi az egész. Konstatálom, hogy a Nyt. Sz. I. kötetének 1095. lapján „gombája az fül**nek**“; „fülök**nek** gombája“ s t. eff. adatokat maguk a szerkesztők „fül-gomb“ vezérszó alá osztották be.

„Gabona-szék: [medulla tritici; getreidekern]. Zeles földre zerze v̄tet, hoḡ mezőknek gómól̄cet enne es bakokoth gabonának zikevel (DöbrC. 253.)“.

* A latin eredetiben: „renouabis faciem terre“ (V. ö. Winkler-codex, 33.).

** Az eredetiben: „tamquam pulvis, quem projicit ventus a facie terrae“ (Liber Psalmorum. I. 4.).

Egyetlen adat, mely azonban, „Gabona-szék“ vezérszó alatt, voltaképen „gabonának széke“ (Nyt. Sz. III. 130.).

E szó egyébként régibb, XV. századi codexben is előfordul, s ott is „gabonának széke“: „ees gabonanak zeekewel megh eleegeyth thegedeth“ (*Festetics-codex*, 113., 191.): „et adipe frumentī sariat te“ (*Liber Psalmorum*. CXLVII. 14.).

„*Gyertyatartó-szár*: [stipes, hastile candelabri; leuchterarm]. Az gyertya tartónac mind az szára, mind az virága — (Kár: Bibl. I. 125b). A gyertyatartónac szárán — (MA: Bibl. I. 72. 84.)“.

Ennyi az egész (Nyt. Sz. III. 85.). Egyik helyen „gyertyatartónak az szára“, másik helyen „gyertyatartónak szára!“

„*Gyülekezet-sátora*: [conventiculum; versammlungszelt]. Isten ő főlsége parancsolta volt Moysesnek, hogy gyülekezetnek sátorát építene (Sam: Cer. 6.)“.

— E szerint a Nyt. Sz. II. kötetének 1524. lapján felütött „gyülekezet-sátora“ egykori létének *egyetlen* bizonyítéka „gyülekezetnek sátora“.

„*Hagyomány-levél*: libellus repudii MünchC. 22. [scheidebrief]. Valaki elhagáná ő feleséget, ágga annac hágomannac leuelét (MünchC. 22.)“.

Egyetlen adat, még pedig a Münchener-codexben, melyet maga Simonyi Zsigmond dolgozott fel (!) a Nyt. Szótár épülésére; s beleiktatta abba, a II. kötet 600. lapjára, a hagyománnak levelét!“

„*Ítélet-nap*: dies iudicii [jüngster tag]. — varyatok meg az ítéletnek nagi es retenetes napiat (VirgC. 145). — az ytheeletnek napyan (JordC. 382). — az vtolso yteeletnek napyan (387). — az vtolso yteeletnek napyan (ÉrsC. 267.). Az iteletnec napan (Helt: Bibl. I. d 2.)“.

— Nem kevesebb, mint öt-rendbeli tanúbizonyság a Nyt. Sz. II. kötete 928. lapján a mellett, hogy az „*ítéletnek napja*“ a szerkesztők által az „*ítélet-nap*“ rovatába osztatott be.

„*Kender-kötél*: restis cannabina Kr. [hanfstrick]. (Pázm: Préd. 638.). Chynala kenderbevl egy keveltelet (MargL. 76.)“.

Ennyi az egész, amiből nyilvánvaló, hogy egyetlen idézett adatuk kender-kötélre (Nyt. Sz. II. 427) „*kenderből egy* kötél“, amit Simonyi, aki a K betűt szerkesztette, jónak látott a „*kender-kötél*“ bizonyítékául fölvenni.

„Kis-karácsony napja : [circumcisio Domini ; neujahrstag]. — Kis karacsonak napia 1572. (KBécs D6.)“.

— E szerint „kiskarácson**nak** napja“ a Nyt. Sz. II. kötete 928. lapján bizonyítékul szerepel a „kiskarácsony napja“ egykori létre.

„Kölcsnak tolla : * projectum clavis ; feder am schlüssel PPB.“

— Szépen vagyunk. Itt már, a Nyt. Sz. III. kötete 703. lapján, „kölcs**nak**-tolla“ a vezérszó. De hát akkor miért nem tették meg vezérszónak „fenyőfán**ak** zsirját“ — „fenyőfa-zsirja“ helyett ; „a' font**nak** mutató nyilát“ — „fontnyíl“ helyett ; „fül**nek** gombáját“ — „fül-gomb“ helyett ; „gabonán**ak** székét“ — „gabona-szék“ helyett ; „gyertyatartón**ak** az szárát“ — „gyertyatartó-szár“ helyett ; „gyülekezet**nek** sátorát“ — „gyülekezet-sátor“ helyett ; és hogy Simonyi Müncheni-codexének adatával végezzem, miért nem tette meg vezérszónak „hagyomán**nak** levelét“ — „hagyomány-level“ helyett. Hiszen mindezek, amiket felhoztam, és sok más, amiről ezután fogok megemlékezni, *egyedülálló* adatok, melyeknek vezérszava sehol sem egyezik meg velők!

Ha már így járnak el, az igazság úgy hozta volna magával, hogy az „isten-fia“ adatait „isten**nek** fia“ alatt könyveljék el, mert így *nem* egyezik a vezérszó az adattal.

Azonban — térjünk csak vissza a „kölcsnak-tollára“. Ez is egyetlen adat, melynél PPBod Péter szótárára hivatkoznak. Ám abban nincsen „kölcsnak-tolla“ !

PPBod Péter szótárának minden kiadásában, az 1767-ikiben, az 1782 ikiben és az Éder-féle 1801-ikiben (a 187. illetőleg 195. lapon), ez van :

„Költsnak *a'* tolla : Projectum clavis. die Feder am Schlieszel“.

„Költsnak *a'* szára : Canaliculus clavis. das Rohr am Schlüszel“.

Ezek közül a „költsnak *a'* tollát“ a Nyt. Sz. megtette „kolcsnak-tollává“ ; a „költsnak *a'* szárát“ pedig — no ezzel rövidebben végzett — egyszerűen kihajította.

„Kürt-szózat : [sonus tubae ; trompetenschall]. Az vtolso kyrtnek ew zozatyá az fileymbe hangoslik (VirgC. 115)“.

— Ennyi az egész (Nyt. Sz. III. 283.) ; amiből kitűnik, hogy a „kürtszózatról“ szóló egyetlen adatuk, tulajdonképen „kirt**nek**

* V. ö. „Istenek neveinek lajstroma“ ; „Ország rendinek lajstroma“ — vezérszókkal a Nyt. Sz. II. kötetének 508. hasábján.

ő szózatja“ (az eredetiben azonban nem „kyrtnek“, hanem „kurtnek“ vagyis „kürtnek“ van.).

Ha ismerik állítólag feldolgozott forrásaikat, nem szorultak volna rá „kürtszózat“ fejében a „kirtnek ő szózatjára“; mert hiszen e szó azonnám megvan („-nek“ nélkül) már a codex-irodalomban:

„Es az kyrth zozat es lassâ lassan yobban hallattatyk vala“ (*Jordánszky-codex*, 53.): „Et sonitus buccinae paulatim crescebat in majus“ (*Liber Exodi*. XIX. 19.): „vnd der don des horens wuchs gemelich“ (*Dy bibel*. Nürnberg, 1483. f. 42.); „Vnd der Posaunen thon nam gemechlich zu“ (*Catholische Bibell*, verteutscht durch Dietenberger. Cöln, 1584 I. 41.).

„Láb-gyökér: [tarsus; fusswurzel]. Melly béko az en lábaimnac gyökerébe bevásott (MA: Bibl. I. 456.)“.

Egyetlen adat, a *Nyt. Sz.* I. kötetének 1181. lapján. Tehát — „lábaimnak gyökere“, a *Nyt. Sz.* szerkesztői szerint igazolja a láb-gyökeret!

„Láb-nyom: 3) [exemplum; beispiel]. Hogy el ne vezen een labaymnak nyomy (KulcsC. 26.)“.

— E szerint a *Nyt. Sz.* II. kötetének 1066. lapján „lábaimnak nyomi“ a szerkesztők által „láb-nyom“ bizonyítékául osztatott be.

„Láb-nyomás: [vestigium; fusstapfen]. Legottan megallanak az sebek ugy, hogy ha mynd megh keteztek volna ew laboknak nyomasaban (ÉrsC. 347.)“.

— Egyetlen adat. E szerint a szerkesztők „láboknak nyomásával“ bizonyítják, a *Nyt. Sz.* II. kötete 1055. lapján, hogy ezt „láb-nyomás“ vezérszó alá kell beosztani.

Az idézett szöveg teljesen értelmetlen. *Maguk fogalmazták* (megengedhetetlen módon), s a véletlen tetézte meg íráshibákkal a codexben is nehezen érthető szöveget, mely eredeti latinjával egybevetve, tulajdonképen így szól:

„paranczola az ebeknek hogy ne wznneyek Es legottan megh allanak wgy hogy ha mynd megh keteztek volna ew laboknak nyomasaban“ (*Érsekujvári codex*, 347): „imperavit canibus ut animal insequi desisterent. Mox illi constiterunt. ⁊ quasi vincti in suis vestigijs fixi manserunt“ (*Lombardica historia*. Argentine, 1485. D7).

„Láb-szék, lábaltatvaló-szék: scabellum pedum; [schämel]. Vetem

te ellenseggyedet te labaydnak zeky alaa (JordC. 498.). Imádgyátoc az ó lábainac székit (Vás : CanCant. 86.).“

— „Láb-szék“ mindkét adata, a Nyt. Sz. III. kötetének 127. lapján, voltaképen „lábainak széki“. E szerint maguk a szerkesztők bizonyítják, hogy a „tudomány!“ kéréllhetetlen szabványai szerint, „lábaimnak széki“ a „láb-szék“ rovatába osztandó be.

„Liszt-láng : pollis, etc.; [mundmehl]. Ros langyáual vagy buza liszt tisztaya langyáual kósd a szemére (Mel: Herb. 111.). Es-mervén sok féle lisztnek is a lángját (Orczy : KöltH. 159.). Szin tészta, a lisztnek lángjából, virágjából való (SzD : MVir. 404.).“

— E szerint, a „buza liszt tisztája lángja“ ép úgy tisztára „liszt-láng“ alá sorolandó, mint a „lisztnek a lángja“ és a „lisztnek lángja“. A Nyt. Sz. II. kötete 518., 519. lapjain egy kalap alatt van mind a három.

„Nyelv-béka : batrachus, ranula lingvae SK. A nyelvnek bekájáról és egyéb dagadásáról (PP : PaxC. 76.).“

Simai Kristóf 1809-ben megjelent „Vég Tagokra Szedetett Szó-Tár“-ában (7. l.) csakugyan „Nyelv-béka“ van ; de tudunkkal a Nyt. Sz. szerkesztői nem a XIX. század szótárainak lajstromozására kaptak megbizást*.

Marad tehát egyetlen bizonyítékul a „nyelv-békára“ a „nyelvnek békája“ (ld. Nyt. Sz. I. 196.).

„Orr-lyuk : nares ; [nasenloch]. Idwez legyetek zyz ornak lykay, kyk ysteni zelnek edes yllattyath erzettek (ThewrC. 98.).“

— E szerint az „or**nak** likai“, a Nyt. Sz. II. kötetének 640. lapján, „orr-lyuk“ vezérszó alatt helyeztetek el.

„Oszlop-gomb : [caput columnae ; säulenkopf]. Az oszlopnac gombia felüly ertzből vala (Helt : Bibl. II. 362. —).“

— Ime az „oszlop**nak** gombja“, mint egyetlen bizonyítéka a Nyt. Sz. I. kötetének 1095. lapján, az „oszlop-gomb“ egykori létezésének.

„Seb-hely. — Meg az elebbi sebenek helye be nem szinelteten (Forró : Curt. 140.).“

* Megvan e szó egyébként PPBod Péter szótárának latin részében : „Ranula : Nyelvnek békája“.

— A Nyt. Sz. II. kötetének 1398. lapján „**sebének** helye“ a bizonyíték „sebhely“ mellett. De hát akkor miért nem vették föl a merőben újabb adataik élére *legrégebb* codexünk e locusaits:

„De zent ferencz ew sebynek helyt hagy () czak frater leonak ylletny. Ez frater lleo mendennapon — kewtewzyuala — he sebének helytt vernek meg tartasara“ (*Ehrenfeld-codex*, 65.): „huic fratri leoni solummodo sanctus franciscus sua stigmata committebat tangere“ etc. (*Speculum uite b. Francisci*. Uenetijs, 1504. ff. 91., 92.)

„*Síp-nyelv*: ligula PPBl. [pfeifenblättchen]. Sípnak nyelve, pípja — : ligula PPBl.“

— Ennyi az egész (Nyt. Sz. II. 1026.). E szerint egyedül a „**sípnak** nyelve“ bizonyítja azt, hogy volt valaha ily szó is, hogy „síp-nyelv“.

„*Sulyok-nyél*: [capulum fistucae; schlägelstiel]. Markába szakasztani pergetyüs sulykának nyelét (SzD : MVir. 19.)“

— Ennyi az egész (Nyt. Sz. II. 1028.). Az már csak igazán úgy van, hogy „**sulykának** nyele“ „sulyok-nyél“ alá veendő fel.

„*Száj-béka*. Szájnak béka nevű nyavalyája: rana viridis PPBl.“

— Ennyi az egész. Van szerencsém bemutatni, a Nyt. Sz. orthologus szerkesztőit mint szókoholókat, kik a nyelvtörténet adatait lajstromozván, a „**szájnak** béka *nevű nyavalyájából*“ vadonat új szót: „száj-békát“ fábrikálnak (ld. Nyt. Sz. I. 196. l.).

A „**szájnak** béka *nevű nyavalyája*“ „száj-béka“ vezérszó alatt: ez a fensőbb szaktudomány. De ha valaki, ilyesmik láttára az „istennek fiát“ az „isten-fiával“ egyenlősíti — az „turpisságot“ követ el.

„*Szem-héj, szem-héja*: cilium, gena C. [augenwimper]. — Ty zemeteknek haya (HorvC. 15., Nád: Lev., 105. Mel: Jób. 101.). Szemeknek mozgo heiók vagyon — (Erasm: Erk. 3.). Felvetém szememnek héjjait (Kónyi: HRom. 199.)“.

— E szerint „**szemeknek**, vagy **szemnek** héja“, a „szem-héj“ alapszó alá osztandó be, amint a Nyt. Sz. I. kötetének 1388. lapján olvasható fenti adatok bizonyítják.

„*Szem-pillantás*: nictus — MA. [augenblick]. Kezett foguan frater Bernaldot zemnek egy pyllontasaban az vyznek mas felere egezen vette (EhrC. 19.)“.

— Tehát „szemnek egy pillantása“, a Nyt. Sz. II. kötetének 1286. lapján, „szempillantás“ vezérszó alá osztatott be.

„Szó-járás: [ausdrucksweise]. A magyar szonac iarasat iol eszebe nem vette volna (Helt : Bibl. I. c2)“.

— „Szónak járása, a Nyt. Sz. II. kötetének 16. lapján, „szó-járás“ vezérszó alatt.

„Születés-nap, születet-nap : [dies natalis ; geburtstag]. — ky az tykerbe neezy hŵ zyletetynek napyath (JordC. 833.). Azert zol-galta ew zyleteeseenek napyaaath (ÉrdyC. 523.)“.

— „Születetinek napja“ és „születésének napja“, a Nyt. Sz. II. kötetének 930. lapján, „születés-nap, születet-nap“ vezérszók alatt.

„Szőlő-kapocs : capreolus ; [ranke]. Szőlő-veszszőn nőtt kapots ; szőlő veszszőnek tekergős kaptsa PPI“.

— E szerint „szőlő-**ve**szszőn nőtt kapocs“ és „szőlő-**ve**szszőnek **te**kergős kapcsa“ olvasható „szőlő-kapocs“ vezérszó alatt a Nyt. Sz. II. kötetének 110. lapján.

„Szövetség-szekrénye : [arca foederis ; bundeslade]. A templom ellen sem zoltam simmit, mert az zóuetsegnek zekreni benne tartatik (DebrC. 66)“.

— „Szövetségnek szekrényi“ mint *egyetlen* bizonyíték a „szövetség-szekrénye“ vezérszó alatt. (Nyt. Sz. III. 136.).

„Tatár-járása : Archidamicum bellum [tatareneinfall, verheeren-der feldzug]. Az tataroknak kegyetlen jarasok (MargL. 85.)“.

— Egyetlen adat : „tatárok**nak** kegyetlen járások“, mely arra van hivatva, hogy a Nyt. Sz. II. kötetének 16. lapján tanuskodjék „tatár-járása“ vezérszó egykori léte mellett.

„Tenger-szél : [litus ; meeresufer]. — Lata az gyermeket az ten-gernek zelen az apro kewekel yaczodwan (ÉrsC. 438b. CsomaC. 50b.)“.

— „Tengernek széle“, a Nyt. Sz. III. kötetének 144. lapján, „tenger-szél“ vezérszó alatt.

„Test-őrző : [stipator ; leibwache]. Testet életet őrző követőc (Com : Jan. 140. etc.)“.

— E szerint a „tudomány“ parancsa az, hogy a „**testet életet** őrző **követők**“ a „testőrző“ vezérszó alá osztassék be, amint ezt megeselekedte Simonyi Zsigmond az „Ő“ betű szerkesztője, a Nyt. Sz. II. kötetének 1184. lapján.

Ezer meg ezer ily dátum sorolható fel állításom további bizonyítására. De mivel „isten-fiáról“ és „istennek fiáról“ („isten-házáról“ és „istennek házáról“) van szó, maradjunk meg az Isten körében (a „becsület“ úgy is főként erre utal bennünket)!

A Nyelvtörténeti Szótárban csak az „Isten“ összetételű szók vezérszavai alatt következő adatok vannak :

„*Isten-ládája* : [arca foederis]. Az istennec ladáianál tanítuán a templomba“ (Helt : UT. b3.)“.

— Konstatálom, hogy „Isten ládája“ vezérszó alatt, a Nyelvtörténeti Szótár II. kötete 504. hasábján, mindjárt az első adat (mindössze kettő közül !) „isten**nek** ládája!“

„*Isten-postája* : [nuncius dei]. A prófétákat egyedül az isten hívta az ő szolgálatajára, s nem valami angyal, ki is istennek követje és postája (GKat : Titk. 310.)“.*

— Konstatálom, hogy „Isten-postája“ vezérszó alatt, a Nyelvtörténeti Szótár II. kötete 1320. hasábján, mindjárt az első adat (mindössze kettő közül !) „isten**nek** postája!“

„*Isten-szolgája* : [servus, minister dei]. Bizoni nagi zemerem ez minekwnk istennek zolgainak (VirgC. 16.). Ez emberek az felseghes ystennek zolgai (JordC. 764.)“.

— Konstatálom, hogy „Isten-szolgája“ vezérszó alatt, a Nyelvtörténeti Szótár III. kötete 291. hasábján, mindkét codex-adat (összesen három adat közül !) „isten**nek** szolgája“.

„*Isten-széki* : thronus dei MünchC. 22. [gottestron]. Ne eskegetec meñre, mert istennec zeki (MünchC. 22.)“.

— Konstatálom, hogy „Isten-széki“ vezérszó alatt, a Nyelvtörténeti Szótár III. kötete 126. hasábján egyetlenegy adat van, amely azonban „isten**nek** széki“-ről szól!

Konstatálom továbbá, hogy az Isten-székire vonatkozó egyetlenegy adat, a Münchener-codexből van véve, mely codexnek feldolgozója senki más, mint — *maga Simonyi Zsigmond*! Az a Simonyi, aki engem turpissággal vádol azért, mert az „isten-fiáról“ szóló cikkemben 84. adat közé néhány olyat is felvettem, mely „isten-

* Csak itt említem, hogy Geleji Katona idézett helyén, nyoma sincs a Nyt. Szótár fenti adatának.

nek fiáról“ szól, — ime, az „istennek székit“ *egyetlen* adatul iktatta be az „isten-széki“ bizonyítására!

Simonyi úr! Nagyon értem miért használta Hunfalvy Pál, a Magyar Tud. Akadémiában, nyílt ülésen, önnel szemben ellenmondás nélkül, azt a kitételt, aminőt még nem hallott a Széchenyi Akadémiája.

2.

Simonyi válaszainak és viszonzásainak az az alapgondolata, hogy a *Nyt. Sz.* ellen az adatok ezreivel támogatott összes vádaimat vissza kell rám háritani, a *Selber Áner* theoria szerint.

Tömérdek adattal bizonyítottam azon vádam igazságát, hogy a *Nyt. Sz.*-ban *lehetetlen* lapszámokat idéznek, utalással az illető műben *egyáltalában meg nem lévő* szövegekre. Több helyt juxnak minősítettem ez eljárást, melyet a szerkesztőkre nem ok nélkül mérges irodista diák-alkalmazottjaik követtek el.

Ez valóban igen nagy (és igazolt) vád; *tehát* viszonzvátat kell emelni. Hogy aztán ez igaz vagy nem igaz, az tökéletesen mindegy. A viszonzvát emelésével *már* elérték a céljukat. Mert a *Selber Áner* theorián alapuló viszonzvátoknak az a feladata, hogy *egyenlősitse* azt, ami nem egyenlő. Egyenlősitse Simonyit és Társait velem — holott, amint e művem 14. lapján pontosan kifejtem, egész lényünk kizárja az egyenlősítést.

Tehát a viszonzvát ellenem az, hogy én is *lehetetlen* lapszámokat idézek, utalással *nem létező* nyelvtényekre.

Valóban megsemmisítő vád; mert ha ellenlábasonnak tudatosan erkölcsi kárt okozva, *nyelvtényekül* csakugyan *hamis* adatokat szerepeltettek: egész munkám eo ipso értéktelen, magam pedig a tolvajok ama veszedelmes csoportjába tartozom, kik „par abus de confiance“ veszélyeztetik az erkölcsi világrendet (V. ö. Proudhon: *Qu'est-ce que la Propriété*, 1873. I. Mém. p. 206.).

És mert ilyen a Simonyi viszonzvátja, kötelességünk szembe nézni vele, még pedig úgy, ahogy *én* szoktam, t. i. tühegyre véve *valamennyit, kivétel nélkül!* Főbenjáró vád emelésénél ezt követeli a becsület és a józan értelem egyaránt.

Simonyi, a „lehetetlen“ idézés címén, név szerint megnevezett öt segédjének segítségével, *hat*-rendbeli vádat emel ellenem (ld. *Nyelvőr*, 1904. évf. 187. 188. lap). Ezek a következők:

1) „Éhezés: ő szerinte — t. i. én szerintem — PeerC. IX. Pedig a PeerC.-nek nincsen IX. lapja“.

— Micsoda? A Peer-codexnek nincsen IX. lapja? Hát a Peer-codex Előszavának VIII. IX. X. XI. lapján közölt imádságok, decem precepta, quinque sensus hominis, septem peccata mortalia, octo beatitudines, peccata novem, quatuor peccata clamancia in celum és ismét imádságok, melyek csak „kiestek“ a codexből, de annak kiegészítő részei, — ugyan miként idézendők!? Tessék csak erre felelni. Ha „9.“ lapszámot írok, akkor félrevezetem az olvasót, mert az arab 9. a Peer-codex együttmaradt szövegére vonatkozik. Ha azonban „Peer-codex, IX.“-et írok, akkor *pontos* utalással vezetem az olvasót a Peer-codex „kiesett“, de annak kiegészítő részét képező imakönyvére és moraliáira.

Nemcsak hogy van IX. lapja a Peer-codexnek, hanem azt a lapot másként mint római számmal *nem is szabad* citálni, ez lévén *egyedül szabatos* utalás az ott levő szövegre! Azon szövegben pedig meg van ám az, ami a *Nyt. Szótárban* nincsen codexből, t. i. az „éhezés“:

„Esuries Jgassagnak *ehezese“ (*Peer-codex*, IX.).

2) „Igazítás: a bíráló szerint — t. i. én szerintem — a PeerC. X. lapján. Pedig a PeerC.-nek nincs is X. lapja“.

— Ha valaki hamis vádat emel egyszer, mért ne emelhetne másodszor is! „Peer-codex, X.“ teljesen szabatos jelölés, mely pontosan utal a kútfőre. S az „igazítás“ a megjelölt helyen *csak-ugyan* ott van:

„te oltalmazó wr isten: te leg nekem oltalmam: te *igazításodnak miata“ (*Peer-codex*, X.).

3) „Járdogál: bíráló szerint VirgC. 292. Pedig a VirgC.-nek csak 150 lapja vagyón.“

— Bizony annyira vagyón. És a „292“ semmi nem egyéb, mint a „kiadás“ lapszáma, *melyen*, a codex 58. lapja van; azon pedig ott díszlik ám a „járdogál“, tehát nem az újjamból szoptam:

„ez farkas az város zerte nagy bekeuel *iárdogalt“ (*Virginia-codex*, 58. = *Nyelvemléktár*. III. 292.).

4) „Külömbkülömbféle „TelekiC“. 322“; ámde a TelekiC.-nek nincs 322-ik lapja.“

— A Teleki-codex idézett helyét, kiadója, *rosszul* jelölte meg. Mivel hiányzik a caesura, ami a lap kezdetét jelzi, természetesen 322-nek vettem azt, ami 323. Ez pedig olyan két soros szöveg, hogy nincs olyan bodzafejű fickó, aki ha rányit a 323. lapra, menten meg ne találná az általam idézett „külömbkülömbfélé“:

„Jhollehet hogy legen *kwlomb kwlomb fele iras“ (*Teleki-codex*, 323.).

5) „Vigyázó „BécsiC. 138.“ Holott a BécsiC.-nek nincs 138-ik lapja!“

— Tessék csak utána nézni, hogy áll ez az idézet? Én a Bécsi-codex 139. lapja előtti lapról idézem a „vigyázót“, amint-hogy az egész oldalon nincs más szám, mint a 139. Nem vettem tekintetbe a csillag alatti jegyzetet, mely így szól: „Itt egy levél (137. és 138. l.) ki van szakítva s helyébe más üres ragasztva“. De azért nincs az a sötét elme, mely ismerve az én idézeteim szabatoságát, rá ne jönné, hogy itt a „138.“ lap elnézésből citáltak, *mint a 139. lapot megelőző lap*, ahol menten meg is leljük az idézett „vigyázó“-t:

„Es ime * vigazo es scent lezalla meñból“ (*Bécsi-codex*, 136.).

6) „Világosító „ÉrsC. 588.“. Pedig az ÉrsC.-nek mindössze 584. lapja van csak!“

— Művemben a 325. lapon az Érdy-codex utolsó adatául szúrtam be az „588“-at, melyet azonban a *nyomban* utána következő Érsekújvári-codex utolsó adatául szedtek. És a „világosító“ csakugyan ott van ám a mondott helyen:

„Harmad meltosaga, ky ertetyk az ew zent newezetynék magyarazattyabol, mondatyk byzonsaggal *vylagosoytoo“ (*Érdy-codex*, 588.).

Ez lenne az én hat fő bűnöm a Simonyi szemében; a hetedikről hallgat, pedig az ő szemében az a legfőbb (t. i. hogy a világon vagyok).

3.

Szová kell még tennem Simonyi végszavát. Azt a két lapon át tárgyalt vádját, mely ikertestvére annak, amit az „isten-fiaról“ mon-

dott; azt a vádat, mely polemicus elhelyezése szerint is csattanója egész védekezésének.

E szakasz címe „*Ijedelem!*“ Írta az, akit ugyanakkor „ijedt embernek“ nevezett boldogult Tóth Béla. Az illető szakasz, bő kivonatban a következő:

„Semmi se bizonyítja inkább bírálónk ítélthiányát és egyúttal „régí nyelvünkben“ való járatlanságát, mint az, a mit az *ijedelemről* mond. Szemünkre hányja, hogy e szóra egyetlen forrásunk csak Kresznerics szótára 1831-ből, „holott már PeerC. 361. WeszprémiC. 23.“ — Ne higgyünk vakon, nézzük meg magunk! ¹ A PeerC. 361. lapján Máriához intézett litániában olvassuk a többi között: „... Bethegeknek segh[it]ssigh: imagh, Byneseknek yedelme: ymagh“. Már itt fejünket csóválhatjuk. Különös, különös! Szűz Máriát ilyen szép cimek közt egyszerre így szólítani bűnösöknek ijedelme! holott máskor így könyörögnek hozzá: „Bynes nepnek remenseghe —“. Bírálónk nyilván nem olvasta se a megelőző, se a következő sorokat, se más litániákat s nem törődik semmit a szöveg értelmével, csak annak az egy szónak a betűit nézi. Vagy csakugyan elhitte, hogy a szent szűzet a bűnösök ijedelmének szólítja a hívó? *Ha katolikus volna*, ilyesmit nem hihetne el bírálónk. De azért azt mondja a maga csallhatatlansága érzetében (szórul-szóra a 9. lapon): „Az én megállapításaim megdönthetetlenül végérvényűek (ilyet egy tudományos Akadémia kiadványában!) a miatt, mert én mindenkor a tárgyból vagyis a tárgy megismerése alapján magyarázom a szót“.

De még cifrább a másik idézet. A WespC. 23. lapján a passióban, Mária szól s azt mondja: „O en zerelmes azzonim menniönk ierusalembe lathassam a vagi czak egiczer *az en lölkemnek yedelmet*: mynek előtte a gonosz sidoctul meg ölletessek!“ Tehát Mária Jézust nevezi az ő lelke ijedelmének! A ki ezt képes elhinni, ezzel szegénységi bizonyítványt ad az ő ítélőképességéről. De egyúttal a kódexek nyelvében

¹ Új álláspont Simonyi életében. Akkor ne hitt volna vakon, akkor nézte volna meg a forrásokat, mikor a Nyt. Szótárt csinálta! Az én lelkiismeretem nem szorul ellenőrzésre.

való járatlanságáról is, — noha húsz év óta gyűjti belőlük a szavakat. Szavakat? hisz a szavaknak értelmük is volna; de bírálónk csak értelmetlen betűcsoportokat gyűjt értelmes szavak helyett. Mert ha nem, akkor itt mindjárt tudta volna, mit kell olvasnia: *hiedelmet*, uram, *hiedelmet*, nem pedig *ijedelmet*! Ó, hiszen bírálónk kétségkívül sokszor belebotlott ebbe a szóba, de mivel az értelemmel, a tartalommal nem törődik, mindig abban a hiedelemben volt, hogy a mit ott olvas, az a ma is meglevő *hiedelem* vagyis hívés, hit. Pedig a kódexekben még többször előfordul a másik *hiedelem*, mely csak hangzására nézve hasonlít a mai szóhoz, de egészen mást jelent: hűvösséget, hűsítést, üdülést, könnyebbülést, vigasztalást (így is: *hiedelemség*, *hiedelmezet* stb.). Tessék csak megnézni abban az égetni való Nyt. Sz.-ban az 1: 1428. lapot, ott van sorban mintegy húsz idézet, köztük egy magából a PeerC.-ből is. Így aztán megértjük: Mária a bűnbánó bűnösök vigasztalása, Jézus pedig Mária vigasztalása, öröme. Bírálónk persze másképp értelmezi. —

— Tetszik tudni mi ez?

A tudatlanság orgiája.“ (*Nyelvőr.* 1904. 198—200. l.).

Eddig Simonyi; most jövök én (a *bikává* leendő *birka* második kiadásával)!

A Nyelvtörténeti Szótár akadémiai Utasítása a „szótárnak alakjáról“ szóló II. részében a 17. és a 7. §. félremagyarázhatatlanul és igen helyesen elrendeli, hogy:

„Az egyes szók tárgyalásában a következő rend tartandó szem előtt: a) mutató szó és *hangalakok*; b) jelentések időrendben; c) szólások és közmondások. Az *eltérő alakok* könnyebb megtalálás céljából a szótár végén külön szómutatóba állítandók össze (pl. *jonkább, ösmer, üdö, átal*)“.

A Nyt. Szótár az Utasítások e pontjainak is a lehető legrendetlenebbül felelt meg. A szók hangváltozatait hol kiemeli, hol elhallgatja, s egyszer fölveszi a Szómutatóba, másszor nem. Pl. kilencnél külön kiemeli, hogy legrégebb alakjában „killench“, — amit azonban a Szómutatóban hiába keresünk; de már ugyan ezen szónak másodsorban kiemelt változata, a „kelench“ — benne van a Szómutatóban.

Kománál a „kom“, az eredeti alak, se kiemelve, se a Szómutatóban nincsen.

Áspis-nál a szövegben nincs kiemelve a szónak „jáspis“ változata, — de a Szómutató utal reá! stb. stb.

Én e rendetlenségekre szemet hunytam és egész munkámban sehol nem vetettem szemükre.

De most — ők maguk hívnak fel e feladat teljesítésére.

Én a becsületes kritika megalkuvást nem tűrő szabványai szerint, mindenkor alkalmazkodom a Nyt. Szótár szerkesztőinek zsinórmértékéhez, az Utasításokhoz. S ennél fogva, midőn a codexekben előforduló „ijedelem“ hangalakot a Nyt. Szótárban „hiedelem: refrigerium“ szó alatt *sem a szövegben, sem a Szómutatóban* nem találtam, s csakis, félrevezető-módon, az 1831-ben megjelent Kresznerics-féle Magyar Szótárból „ijedelem: terror“ értelemben láttam fölvéve, — igen természetesen, a Nyt. Szótár Utasításainak megfelelőleg, beigtattam a codexekből föl nem vett szók közé.

Én itt, világos, hogy „*hangalak*“-ról szóltam; mire koronatanu saját művem, melyben a 336. lapon kétszer is emlitem, hogy:

„a Nyelvtörténeti Szótár azon állítása, hogy — *ijedelem* csak Kresznerics Ferenc *faragmánya*“; „az *ijedelem* egyáltalában nem Kresznerics *faragmánya*, esetleg *schnitzer-e*, hanem már a Peer- és a Weszprémi-codex kiegészítő része!“

„Faragmány“, „schnitzer“ — csakis *alakra* vonatkozhatnak; tudatosan emelem ki, hogy az „*ijedelmet*“ nem „*faraghatta*“ vagyis nem *alakíthatta*, nem *formálhatta* Kresznerics 1831-ben, mikor tisztára ily *alakban* emlegetik már a codexek, amiről a Nyt. Sz. mélységesen hallgat.

Miután én *kétszer is kiemelem*, hogy *hangalakról* szólok, Simonyi *tehát*, feltétlen rosszhiszeműséggel átcsap a *jelentés-tanra*. A bizonyítás ily módjának kiinduló pontját a logikában *petitio principii*-nek, hamis bizonyíték kicsalásának nevezik, midőn t. i. tudatosan megsértjük a bizonyítás amaz elemi törvényét, hogy annak *igaz* tételből kell kiindulnia, mert a következtetés csak úgy lehet *igaz*, másként csak *gaz*.

Művemben három helyen (212., 335. és 336. lapon) szólok az „*ijedelemről*“. Hol mondom én azt az ostobaságot, hogy *ez az „ijedelem“ annyi mint „terror; Schreck“!*? Hol mondom, Simonyi úr, erre feleljen. Erre felelnie kell. És mivel sehohsem mondom,

micsoda vakmerőség, hogy reám meri fogni, amit lehetetlenség bizonyítania!

Minő feneketlen rosszhiszeműség és a magyar közönség ítélé-
tének milyen lenézése kell ahhoz, hogy Simonyi ily váddal mer
előhozakodni, éppen velem szemben, aki a Nyelvtörténeti Szótárral
ellentétben, az összes codexeket, amint művemből látható, *eredeti
szövegükkel* mindig összehasonlítottam, amiért is a nekem tulajdoní-
tott tévedés per absolutum lehetetlen.

Én a szóhozott helyen ezt találtam:

„Bethegeknek. segh[it]ssigh: ymagh, Byneseknek *yedelme:
ymagh“ (*Peer-codex*, 361).

Az ennek megfelelő eredetiben pedig ezt:

„Salus infirmorum. Ora pro nobis. **Refugium* Peccatorum. Or
pro nobis“ (*Litaniae Beatæ Virginis Mariæ*“, 144.).

Tudtam, hogy itt a „refugium“ a közönséges „refrigerium“
helyett van; mivel pedig én a *szóalakot* akartam előtérbe állítani,
mert a körül követett el mulasztást a Nyt. Sz.: azért nem közöl-
tem a *jelentésre* vonatkozó, s abban sem megfelelő „refugiumot“.

Ezt tessék megjegyezni; mert ez tiszta beszéd. Itt nincs kön-
tőrfalazás, se petitio principii, se mutatio elenchi!

Vagy talán a „refugiumot“ néztem „ijedelemnek“ (terror;
Schreck)!? Annyi erővel, s oly alapon mint a fennforgó vádat, ezt
is rám lehet fogni. Mért ne lehetne rám kenni azt, hogy én a
„refugium“-ot ijedelemnek nézem, mikor tudvalevő, hogy a Sze-
pességről írt műtörténeti s bibliographiai tanulmányaimban a kar-
thauziak *Lapis Refugii* monostorát „ijedelemkövi“ perjelségnek for-
ditottam. Amiből következik, hogy én a refugiumot „ijedelemnek“
tartom.

Lám, — ez a petitio principii! a csalásnak az a neme, mely-
ben az alapállítás hazug lévén, az egész bizonyítás hazug. Mivel
én a *Lapis Refugii* Menedékkövi perjelségnek fordítottam, világos,
hogy a *Refugium Peccatorum*-ot nem nézhettem Bűnösök „ijedel-
mének“, hanem — minden egyebet leszámítva — Bűnösök „mene-
dékének“ kellett tartanom.

— Úgy veszem észre, mintha az „ijedelem!“-mel végeztünk
volna, s a „tudatlanság orgiájába“ beleütött volna a petitio prin-
cipii. Áttérhetünk a „hiedelemre“.

A vád ellenem az, hogy én nem tudom mit jelent a „hiedelem“, mert „mindig abban a hiedelemben voltam“, hogy ez „a ma is meglevő *hiedelem* vagyis *hívés, hit*“ (*Nyelvőr.* 1904. 199. 1.).

Én ne tudnám mit jelent a hiedelem? Hiszen *benne van* a Nyelvtörténeti Szótárban (I. 1428.), ökölnyi betűkkel, 17 bizonyítékkal ez a passzus:

„HIEDELEM (*hyedelmeket* ÉrdyC. 656b. 554b. *hiyedelmem* DöbrC. 62.): refrigerium AporC. 13. KulcsC. 153. [refrigeratio, refectio; kühlung, erleichterung labung]“.

Hic Rhodus, hic salta! Itt szerepel még csak a *petitio principii!* Mert

vagy ismerem a Nyelvtörténeti Szótárt, és akkor ismernem kell a HIEDELEM „refrigerium“ jelentését;

vagy nem ismerem; amit azonban nem lehet föltenni, mert maga Simonyi azt mondja rólam:

„Ballagi Aladár, ki évtizedek óta éjjel-nappal a Nyelvtörténeti Szótárt tanulmányozza“ (*Nyelvőr.* 1904. 426. 1.):

amiből józan értelemmel csak az a következtetés vonható, hogy — ha máshonnet nem — innét is megtanulhattam (!) mi az a „hiedelem“.

De félre a mókával.

A „hiedelem“, amint láttuk, a Nyelvtörténeti Szótárban is megvan magyarázva. Ez pedig okvetlenül azt jelenti, hogy a „hiedelem“ tökéletesen ismert, rég letárgyalt és megmagyarázott közönséges szó. Mert — ha eddig magad nem jöttél volna rá, — jegyezd meg és bizz meg a szavamban szives olvasóm, hogy az *egész* Nyelvtörténeti Szótárban *nincs egyetlenegy olyan megfelelő magyarázat sem, melyet már mások jól el ne végeztek volna.* Ismereteinket e Szótár egy bakaraszszal se vitte előbbre.

Itt van tesztem kezünk ügyében a „hiedelem“. Simonyi ezt úgy tünteti föl, mintha a Nyelvtörténeti Szótár fejtette volna meg.

„Tessék csak megnézni — úgymond — abban az égetni való Nyelvtörténeti Szótárban az I: 1428. lapot, ott van sorban mintegy húsz idézet, köztük egy magából a PeerC.-ből is.* Így aztán megértjük: Mária a bűnbánó bűnösök vigasztalása, Jézus pedig Mária vigasztalása, öröme“ (*Nyelvőr.* 1904. 199. 200. 1.).

* De hol van az „yedelem“!? B. A.

„Így értjük meg!?” Hát máskép és máshonnét, mint a Nyt. Szótárból, nem értjük meg!? Micsoda alaptalan hengegés ez, mikor irodalmunk története világosan bizonyítja, hogy

1. a Bécsi-codexben három helyen előforduló „hiedelmezet“ főnevet és „meghiedelmez“ igét az eredetivel összehasonlítva pontosan megmagyarázta már **1838**-ban Döbrentei Gábor (ld. *Régi Magyar Nyelvemlékek*. I. 266.).

2. A Tatrosi-másolatban (Müncheni-codex) előforduló „meghiedelmez“ igét, az eredetivel összehasonlítva, „obumbrat“ és „refrigerat“ -tal pontosan megmagyarázta már **1842**-ben szintén Döbrentei Gábor (ld. *Régi Magyar Nyelvemlékek*. III. 302.).

Úgy hogy még Simonyi Zsigmond is a „meghiedelmez“-t, szokása ellenére, csodálatosképen összehasonlította (!) az eredetivel, (ami abból állt, hogy elolvasta — Döbrenteit!) s beletette a Nyt. Szótárba, hogy „meghiedelmez“ a Müncheni-codexben a. m. „obumbrat, refrigerat“.

3. Ugyancsak Döbrentei Gábor még **1846**-ban kifogástalan szabátossággal magyarázza meg, hogy a Winkler-codexben lévő „hijedel = enyhület“; „hijedelem = hivedelem, hivesülés“ (ld. *Régi Magyar Nyelvemlékek*. IV. kötet, CXV. lap).

4. Azután három codex adataiból pontosan megmagyarázta Czuczor-Fogarasi még **1864**-ben:

„HIEDELEM. 3) Régi, de különösen a Tatrosi és Bécsi codexekben előforduló *hiedelmez* igének ottani kétségtelen értelme szerént a. m. hűsítő, enyhítő valami, vagyis enyhület, megújulás. Innen Benigna asszony imakönyvében is: „— légy én neköm vigaságos hiedelem“. V. ö. „Hiedelmez, Hiedelmezet“ (Ld. *A Magyar Nyelv Szótára*. II. 1573.).

5. A Czech-codexre hivatkozva, pontosan magyarázta Ballagi Mór, még **1873**-ban:

„Hiedelem. 1) † felfrisülés, üdület“ (Ld. *A Magyar Nyelv Szótára*. I. 565.).

6. Végre, last not least, régi irodalmunk egyik közkézen forgó kézikönyvében, a Régi Magyar Költők Tárának még **1877-ben** megjelent I. kötete 352. lapján, Szilády Áron már ekkép magyarázta meg azt a titokzatos „hiedelmet“:

„Peer-codex *nagh hyedelme*. Thewrewk-codex *ew nag hyedelme*. Itt a *hiedelem* szó nem *fiducia*-t, hanem *refrigerium*-ot jelent, mint Winkler-codex 81. l. Mit tegyen a nagy keserőségért, kezét idestova hányja veti, keresvén magának hiedelmet. 213. l. nem könyörölsz énrajtam inhodnak* keserőségével, hiedelm neköl engömet megfogyatkozni hadsz.“

Most, a méregfogak buzgó tördösése közben, éljünk casuistikával, ellenfelünk elképzelhető ellenvetéseire eleve válaszolván.

„Jól van; Ballagi tudja — tudhatja Szilády Áronból! (*sub rosa*: „amit mi elhallgattunk“!) — mi az a „hiedelem“. De nem tudja mi az a *refrigerium*.“

Azonban így sem megy a dolog dülőre! Mert ha tudom Szilády Áronból (és nem saját eredeti kútfőtanulmányaimból), hogy mi az a „hiedelem“: akkor legalább is ugyanazon Szilády Áronból tudnom kell a „*refrigerium*“-ot is, melyet *positive* és *negative* megmagyaráz, azt mondván, hogy ez *olyan* „hiedelem“ vagyis *refrigerium*, amely nem „*fiducia*“, aminek tudatlan kortársak nézhetnek.

Szóval nincs kibúvó a hamis vád alól. De nincs kibúvó a vizes lepedő alól sem, amely lehűti az efféle „*ijedelmes*“ rugaszkodásokat:

„Ier csak elő gyűjteményem, ird meg anyagi, tehát elpusztíthatatlan s megdönthetlen dátumaiddal úgy a „hiedelem“, mint a „*refrigerium*“ *életrajzát*, amit még nem végzett el soha senki (még a latin szóval sem!);

„Ier elő gyűjteményem, én erős pajzsom (és dárdám!) légy *te* az én *realis* válaszom a „tudatlanság orgiájára“ s az annak kapcsán emelt *irrealis* és mindenekfölött — — no mondjuk: „*illetlen*“ *vádaskodásra*.“

*

„*Refrigerium*“ középlatin szó, melylyel az egyházi atyák az *ἀνάψυξις*, *ἀναψυχή*, és az *ἀνεσις*-t is fordították.

Eredeti jelentése felfrissülés, meghűvösödés és hűvösítés vagyis *codex*-szóval hiedelmezet, hiedelem. Aztán üdülés, hűtözés üdülés céljából; megújulás (*restauratio*); könnyebbedés, megkönnyebbülés. A *codex*ekben legtöbbször a. m. az üdvözült lelkek állapota a halál után, s az a hely ahol mennyei gyönyörűségben tartózkodnak.

* Az eredetiben „*Iuhodnak* (?)“. B. A.

Innen; igen gyakran, a. m. enyhülés, nyugalom;

vigasztalás; vigasztalás, öröm, vigadozás, * s általában a legnagyobb élvezet és gyönyör, a „menynyey vygasag“ (ld. *Érsek-ujvári-codex*, 504.), mint jutalma az Istennek tetsző életnek.

Egészen profán értelemben, tábori nyelven a. m. felfrissülés étkezéssel, s á. é. magok az élelmiszerek.

Végre kolostorokban néha a. m. felfrissülés a test megkönnyebbitése által, s á. é. latrina.

Refrigeratio, ugyanaz ami a *refrigerium*, azonban, Cicero óta, túlnyomóan profán értelemben használták. Példák középletinban mindkettőre:

„refrigeracio quedam caritatis erga proximum citra odium“ (Joh. nider: *Lepra moralis*. Nurnberge, 1471. f. nn. 80.). — „refrigeratio spirituum“ (Magninus: *Regimen sanitatis*. Louanii, 1486. f. 53). — „Ista refrigeratio est detrimentum anime“ (*Gesta rhomanorum*. Argentine, 1489. e2). — „Nullam autem potuit habere refrigerationem“ (Jac. de voragine: *Sermones de tempore*. Uenetys, 1497, f. 76). „apparet sic mors refrigeratione accidere“; — „refrigeratio nulla subsequitur“; — „haud enim altae refrigerationi subire licet“; — „Nam aegritudo refrigeratio pectoris est“; „Est nempe trepidatio metus. metus autem refrigeratio“; „An quod mors caloris interioris refrigeratio est“; „Refrigeratio autem cum quaedam requies sit. somnum nobis conciliat“ (*Traductio. Nova. Problematum Aristotelis*. Per Theodorvm Gazes. Graecvm. Mantuae, s. a. saec. XV. capp. III. V. VIII. IX. XI.).

Calepinusnál: „Refrigeratio. Germanicè, Erkülung | erlabung. Vngaricè, Meg hideveles, hwelt“ — t. i. meghidegülés.

Csak röviden érintem úgy a refrigeratiót, mint egyéb alakjait és a refrigero származékait, aminők:

refrixio, refrixio: περιψυξις (*Martini; Du Cange; Forcellini*); *refrixio, ἀναψυξις*, significat non solum eam, quae ab inferiori parte sursum procedit, sed etiam quamcunque (*Galenus*, c. 3).

refrigeramentum (*Acta Sanctorum Victor. et Socc. mm. n. 7.*)

refrigeratorium dicitur Chymicis omne illud vas quod aquam frigidam comprehendit, qua mediante vapores in destillatione exal-

* V. ö. „halaloknac vtanna tég irgalmat o veloc. Hoğ te veled vigadoz-zanac orçocke“ (*Nádor-codex*, 523. *Debreceni-codex*, 573.).

tati per refrigerationem condensantur in aqueam substantiam (Castelli: *Lexicon Medicum*, 630. V. ö. Frivaldszky: *Minerologia magni principatus Transilvaniae*, p. 145); refrigeratorium: vas ligneum sale communi plenum (Joh. Francisc. Vigani: *Medulla Chymiae*, Tab. 2. fig. 5).

refrigescentia (Tertullianus: *De Anima*. Cap. XLIII);

refrigidarium: locus aptus captandæ refrigerationis (Pertz: *Monumenta Germ. Historica*. XX. 849); stb.

mert feladatom a „refrigerium“ nyelvtörténeti megjelenésének bemutatása, s ezért a már említettekén kívül a régi irodalomban előforduló egyéb alakjait is csak alkalmilag, a „refrigerium“ illusztrálására hozom föl.

A „hiedelem“-mel ugyanígy járok el. Alakváltozatait s synonymáit csak melleleg érintem.

Adatait beillesztettem, még pedig időrend szerint, a refrigerium adatai közé. Mert a refrigerium és a hiedelem külön-külön s együttvéve is egyaránt nagy bizonyíték azon tételes állításomra, hogy a nyelv az emberiség eszmei fejlődésének elsörendű forrása.

Ime a refrigeriumról szóló tan kifejlésével egyidejűleg, a II. században, Tertullianus (esetleg Irenaeus „vetus interpret“-sze *) megalkotja a fogalomnak megfelelő szót. A magyar keresztyénség, átvéve a fogalmat, a XV. században, a nagy purismus idején, az eredeti latin szót lefordítja magyarra, hiedelmezet, hiedelem, kiedelem és hiedelemség alakban. E próbálgatások közt legelfogadottabb a hiedelem. De alig gyökerezik meg, változik az általános világszellem, mely a reformációval nálunk is megbontja a scholasztikus katholicismust, s elnépteleníti a zárdákat. Már 1525-ben az erdélyi lutheránus szászok statutummal rendelik el, hogy „pro refrigerio animae“ címen nem szabad többé semmit hagyományozni a holtkéznek (*Corpus Statutorum*. I. 509).

A scholasztika napjának letűntével egyidejűleg a „hiedelem“ is mihamarább kivész a nyelvből. Irodalmunkban kimutathatólag utóljára, a szászok fenti végzése után 14 esztendő múlva, 1539-ben élnek vele (*Kulcsár-codex*, 153).

* Reusch F. H. szerint Irenaeus görög műveinek II. századi szolgai latin fordítását, melyben a refrigerium már megvan, valószínűen fölhasználta úgy Tertullianus, mint Cyrianus.

Ily eminens művelődéstörténeti tanulság szemléltető bemutatása céljából választottam én a refrigerium és a hiedelem életiratánál a tiszta történelmi formát, t. i. az időrendet. Megjegyzem azonban, hogy az incunabulumokat nem iratásuk, hanem kiadási évük szerint veszem fel.

Kr. sz. u. a II. században.

„Eam regionem, sinum dico Abrahae, etsi non coelestem, sublimiorem tamen inferis, interim refrigerium praebituram animabus justorum, donec consummatio rerum resurrectionem omnium plenitudine mercedis expungat“ (Tertulliani *Lib. IV. Adversus Marcionem*. Cap. XXXIV.).

„quae illis utique non deerat, ex praediorum pretiis ad pedes eorum depositis; certe multis locupletibus credentibus viris ac foeminis, qui his etiam refrigeria subministrabant“ (Tertullianus: *De Fuga in Persecutione*. Cap. XII.).

„Sic et Lazarus apud inferos in sinu Abrahae refrigerium consecutus“ (Tertullianus: *De Idololatria*. Cap. XIII.).

„Cui si quid refrigerii debuerat episcopus, aliter utique salvo respectu disciplinae praestare potuisset“ (Tertullianus: *De Virginitibus Velandis*. Cap. IX.).

„ubi spiritus refrigerium? ubi divina benedictio“ (Tertullianus: *Ad uxorem*. Lib. II. cap. 6.).

„Soror, quae in pace praemisit virum suum, pro Anima eius oret, & refrigerium interim adpostulet ei, & offerat annuis diebus Dormitionis eius“ (Tertullianus: *De Monogamia*. Cap. X. — Tertullianus: *De corona Militis*, Cap. III. V. ö. Pázmány: *Kalavz*, 1613. 813. 1. — Balásfi: *Csepregi Iskola*, 1616. 83. 86. 1. — Lépes Bálint: *Pokoltol Rettenteo Tükör*, 1617. I 72).

„Quantiscumque sumptibus constet, lucrum est pietatis nomine facere sumptum, siquidem inopes quosque refrigerio isto juvamus“ (Tertullianus: *Apologeticus adversus gentes pro Christianis*. Cap. XXXIX.).

„Jam nunc quod ad necessariorem sententiam tuam spectet, quantum et ad ipsum statum tuum tendit, affirmamus, te manere post vitae disjunctionem, et exspectare diem iudicii, proque meritis aut cruciatui destinari, aut refrigerio, utroque sempiterno“; „Aeque

ex bona parte, cui gratiam debes, ossibus et cineribus ejus refrigerium comprecaris, et ut bene requiescat apud inferos cupis“ (Tertullianus: *Tractatus de Testimonio Animae*. Cap. IV.).

„aliter anima non capiat passionem tormenti seu refrigerii“; „de sepulchris — educi et refrigerii nomine respirari“ (Tertullianus: *De Resurrectione carnis*. Capp. XVII. XXX.).

„si omnes succedunt animae in refrigerium“ (S. Irenaei *Contra omnes Haereses libri quinque*, ed. Stieren. II. 29, 1); „obtinebunt refrigerii locum“* (II. 29, 2. III. 15, 2); „pacem et refrigerium eorum“ (III. 16, 4); „non enim recepit eos spiritus in refrigerium“ (IV. 6, 5); „eos in aeternum refrigerium recipiat“ (IV. 6, 5).

„Refrigerium quietis aeternae“ (Sanctus Melito: *Clavis*. De supernis creaturis. Cap. III. §. 44).

A III. században.

„Castitas munimen invictum est sanctimoniae et — refrigerium pudicitiae“ (S. Cyprianus: *De disciplina pudicitiae*, 943).

„ad refrigerium justii vocantur, ad supplicium rapiuntur injusti“ (Divus Cyprianus: *Liber de Mortalitate*, n. 15).

„quibus inclusis in caminum cesserunt ignes et refrigerium flammae dederunt“ (Divus Cyprianus: *Epistola LXXXI*. §. 3).

A Monumenta Christianorum közt római felirat, körülbelül a III. századból:

PRIVATA. DVLCIS
IN. REFRIGERIO
ET. IN. PACE

(Jan. Gruterus: *Inscriptiones Antiquae Totius Orbis Romani*, 1707. T. II. p. 1057. n. 10.).

A IV. században.

„His cum Deo consortium, illos donari gehennalium cruciamento flammaram: hos incomparabili perfrui refrigerio, illos incendio indomitabili trucidari“ (S. Ambrosius: *De Poenitentia*. Cap. XXX. V. ö. Ambr. *Sermones*, 23).

*) A codexekben a. m. „kiességes hely“; pl. „az wtalatos hel tawol leegen az nemes Es kyesseeges heltwl azaz menyorzaghtwl“ (*Érsekujvári-codex*, 10).

„exaudi nos abiectos, te deprecantes, & animabus seruorum tuorum vita ante nos functorum, in loco refrigerij,* vnde dolor omnis, gemitus, & suspiria exulant, requiem praebe“ (Basili Magni *Preca-tiones in Sanctam Pentecostem*. Pr. 3).

„Induxisti nos in refrigerium, hoc est in beatitudinem aeternam“; „Martyrum hic ostendit victorias, quas in diversis passionibus meruerunt, et ad unum eos ducit refrigerium, id est Christum Dominum“ (S. Hieronymus: *Breviarium in Psalmos*, 1007. 1067).

„Quod si Lazarus videtur in sinu Abrahae, locoque refrigerii, quid simile infernus et regna coelorum? Ante Christum Abraham apud inferos: post Christum latro in paradiso“ (S. Hieronymi *Epistolae*. Ep. LX. ad Heliodorum).

„Martyrum poenae et victoriae. — alii in refrigerium aeternae beatitudinis decidunt, toto ipso se corpore Deo hostiam tamquam holocausta praebentes“; „aqua, ignis et refrigerium spiritualiter intelligantur“ (Sancti Hilarii *Opera Omnia*. I. 432. 433).

„ex ipsis ignibus aeterna nobis refrigeria comparemus“ (Faustus Episcopus Reiensis: *Epistolae*, n. XV. MGH. A. A. VIII. 282).

A IV—V. században.

„ab igne ad aquam, ab aqua in refrigerium“; — „Cum autem te ignis crepare non fecerit, per disciplinam transis ad requiem, et transiens per ignem et aquam educeris in refrigerium.** Quarum enim rerum signa sunt in Sacramentis, ipsae res sunt in illa perfectione vitae aeternae. Jam cum transierimus ad illud refrigerium, nullum ibi timebimus inimicum; — perpetuum ibi refrigerium erit. Refrigerium propter quietem dicitur. Nam si dicas, Calor est, verum est: si dicas, Refrigerium, verum est. Si enim refrigerium male accipias, quasi torpescimus ibi. Non autem torpescimus ibi, sed requiescimus: nec quia calor dicitur, aestuabimus ibi, sed fervebimus spiritu“ (S. Augustinus: *Enarrationes in Psalmos*. I. 797. 798).

Az V. században.

„Cum autem te ignis crepare non fecerit, et in aquam non mergeris, sed enataveris per disciplinam, transiens ad requiem, et

* Az eredetiben „ἐν τόπῳ ἀναψύξεως“.

** V. ö. Rufinus-szal.

transiens per ignem et aquam, educeris in refrigerium sempiternum“ (Rufinus Aquileiensis: *Commentarius in LXXV Psalmos*, 906).

„Posuit, inquit, ante hominem Deus aquam, et ignem, id est refrigerium, et poenam; remissionem, et supplicium; vitam, et mortem. Quis, oro, non refugiat supplicium, poenam, et mortem; et eligat refrigerium, remissionem, ac vitam?“ — „Fluvium diximus eleemosynarum, at largitatem donandi sentires: sed rarus quisque est qui vel rorem spargat eleemosynae suo refrigerio profuturum“ (Sancti Gaudentii *Tractatus vel Sermones*. Serm. XIII.).

„... siquidem repentina pluvia sitientibus Romanis et aestuantibus refrigerium potumque praebuit“ (Pauli Orosii *Historiarum Lib. V. cap. 15.*).

„Et requiem dona animae serui tui in locis luminosis, in locis amoenis, in locis refrigerij,* vnde an fugit dolor, moeror, & eiulatus“ (*Officium olei sancti, quod dicitur in defunctos*. Ode 8. Or.).

A VI. században.

„Contempsitis libidinis incendium, & ad castitatis refrigerium pervenistis“ (S. Caesarius, Episcopus Arelatensis: *Regula ad Monachos*, in fine, p. §. 26).

„Ros consumtas reficit herbas; et quaecumque pastu jumentorum pertulerint detrimenta, ejus refrigerio recompensant“ (Verecundus presbyter: *Commentarii super Cantica Ecclesiastica*. Lib. II. cap. 2.).

„Humilitas cordis, requies animae est vitii ac laboribus fatigatae, ac unicum illius de tot malis refrigerium: & quantum ad hanc considerationem tuta de tantis foris vagis ac vanis attrahatur, tantum intus requiescit ac refrigeratur“ (S. Columbanus *Regula Coenobialis*. Cap. IX.).

„Nonne pacem patriae mortiferum ceu serpentem odiens, civiliaque bella et crebras injuste praedas sitiens, animae tuae coelestis portae pacis ac refrigerii praecludis?“ (Gildae Sapiientis *De Excidio Britanniae Liber Querulus*. P. II. cap. 2.).

*A keleti egyház Kontakionjában vagyis breviariumában (Ton 8.): „ἔν τῶ ποτῶς ἀναψυξέως“.

A VII. században.

„Quid taces anima, & non erumpis in voce, & mentis tuae exponis ardorem; & ejecto de intus ipso fervore malitiae praestes fatigatae refrigerium passioni?“ (*Regula Magistri ad Monachos*. Cap. XV.).

A refrigerium „könnyebbülés, könnyebbités, felfrissülés“ jelentése egészen profán átvitt értelemben használva, a. m. latrina a következő helyeken:

„refrigeria lavent“; „Cella ipsa habeat clausuram talem ab intus, qualem à foris; ut cum foras fortè voluerit hospes exire, ipse sibi custodes excitet, cum clavem requirit: quo praesente incipiat ad ignotum refrigerium foras exire“; „Omnia verò necessaria intus intra regias esse oportet; id est furnum, macinae, refrigerium, hortos, vel omnia necessaria“ (*Regula Magistri*. Capp. XIV. LXXIX.XCV.).

„Priora enim habenda sunt spiritus refrigeria quia priora coelestia quam terrena“ (S. Isidori *Etymologiarum Lib. VI* Cap. XIX. §. 64).

„O Virgo Domina! Tu etiam tribulatis es refrigerium, tu moestis impendis solatium, tu mulces fletus plorantium“. — „O refugium pauperum! O miserorum refrigerium! in te sperant oculi omnium“ (S. Hildefonsus: *Libellus de Corona Virginis*. Capp. VII., VIII.).

A VIII. században.

„Tunc enim, cum venerint omnia tempora refrigerii a conspectu Domini“ (Bedae Venerabilis *super Acta Apostolorum Expositio*. Cap. XVII.).

„Et quis iste lacus, nisi loca sunt inferi ubi non est, ut dicitur, aqua, videlicet requies ulla? Inde est etiam illud, quod dives ibidem inflammatus, guttam aquae ad linguae refrigerium quaerit, et non invenit“; „illi consolari non poterant, quia in tormentis refrigerium nullum habebant“; „in quo videlicet, quia ultrix est flamma, nec una saltem ad refrigerium aquae suppetit gutta“ (*Tractatus Utrum animae de humanis corporibus exeuntes mox deducantur ad gloriam vel ad poenam*, in m.).

A IX. században.

„Te, Domine sancte Pater omnipotens aeternae Deus, supplices deprecamur pro spiritibus famulorum et famularum tuarum, quos ab origine saeculi hujus ad te accersire praecepisti; ut digneris, Domine, dare eis locum lucidum, locum refrigerii et quietis“ (Beati Fl. Albini seu Alcuini *Officia per Férias*, fer. IV.).

„et per haec omnia eduxisti, id est educes nos in refrigerium in quo jam spe duxisti“ (Haymonis episcopi *Commentaria Biblica* I. 410).

„ad refrigeria servorum Dei volo esse“; „et tales pro Dei amore aliquid refrigerium et auxilium mihi faciunt“ (*Formulae Augienses*, 7).

„aliquid amoris refrigerium“ (*Formulae Salzburgenses*, §. 36. MGH. L. S. V. 448).

A X. században.

„Et refrigerer vobiscum. Refrigerium similiter et spiritale optat, id est, quietem in fide ac bonis operibus“ (Atto, episcopus Vercellensis: *Expositio Epistolarum S. Pauli*, 280).

„hic eduxisti nos in refrigerium mentis, postquam transivimus per ignem et aquam, non ut frigescamus, sed ut quieti magis ferveamus“ (Remigius monachus S. Germani Antissiodorensis: *Enarrationes in Psalmos*. I. 474).

A XI. században.

„Transierunt per ignem martyres, quando alios ignis absumpsit, alios aqua devoravit, sed induxit eos in refrigerium, id est in loca securitatis aeterni regni. Est enim refrigerium post urentes curas delectabilis et amoena securitas“ (Sancti Brunonis Herbipolensis Episcopi *Expositio Psalmorum*, 246).

cc. a. 1060: „AD dexteram hujus Monasterii partem habetur mons Romuleus, excelsior cunctis montibus sibi adhaerentibus. In hoc ergo monte fertur quondam habitasse aestivis temporibus Romulus quidam Rex Elephantiosissimus (à quo & nomen accepit) propter refrigerium, & amoenitatem loci vel laci“ (*Chronicon Monasterii Novaliciensis*. Auctore Monacho Anonymo. Cap. V.).

— Itt a refrigerium a. m. üdülés, felfrissülés, „hütözés“ a belpoklosság égető fájaldalmának enyhítése végett.

A XII. században.

„Sed hoc audire noluerunt Judaei, ut ei refrigerium in se ipsis darent“; „Orate ut haec ita compleam, sicque venire possim ad vos in gaudio futuri profectus vestri per voluntatem Dei, et refrigerer vobiscum, id est requiescam in pace et concordia vestra. Non enim refrigerium habeo in vobis, si dissidentes fueritis“; „et refrigerabitur cum eis, id est requiescet in charitate et bonis operibus eorum. Ibi enim refrigerium habet Apostolus, ubi requiescit Spiritus sanctus“ (Ven. Herveus monachus Burgidolensis: *Commentaria*, 262. 805. 806.).

„eum in crate ferrea jussit imponi, et desuper carbones vivos incendi et eum supra cratem in igne devolvi. Quod cum diu facerent dixit sanctus Laurentius: Carbones enim vestri refrigerium mihi praestant et gaudium non moerorem.“ (*Homiliarium Pragense*, f. 134).

„Pruina de supernis descendit, refrigerium praestat, candida est et alba. — Refrigerium praestat contra incendia vitiorum. — Refrigerium praestat: Erit tibi in umbraculum diei ab aestu“ (Petrus Capuanus: *Regulae sermocinandi*. L. XV. art. 5).

„Myrtus refrigerii et temperamenti. Isaias: „Pro urtica crescit myrtus“; id est pro labore et tribulatione, refrigerium et temperamentum. — Myrtus enim parva arbor est et odorifera, et refrigerium praestat, et nunquam siccatur, sed semper tam hieme quam aestate viret“ (Petrus Capuanus: *Rosa Alphabetica*. L. XII. art. 39).

„Anima sepulta in inferno, — nec sperat guttam refrigerii“ (Sanctus Bernhardus: *Sermo de Decem Virginibus*, c. 4).

„Pro fidelibus defunctis non debemus plorare, sed Deo gratias agere, quia eos de miseria hujus saeculi dignatus est liberare, et eos ad loca refrigerii, lucis ac pacis, sicut credimus, fecit transire“ (S. Bernhardus: *De morte*).

„Transiit de labore ad refrigerium, de exspectatione ad praemium, de agone ad bravium“ (S. Bernhardus, *l. c.*): „Által ment a' munkából a' nyugodalomra, a' reménségből a' jutalomra, a' harczból a' diadalomra“ (Engelmajer: *A' Halátról*. Eger, 1758. B₂).

„Per aquam et ignem transimus, et in refrigerium ducimur, cum, per compunctionem et confessionem sive etiam satisfactionem purgati, ab angustia doloris et timoris, quam pro peccatis nostris patiebamur, requiescimus. Cujus refrigerii jucunditatem ille solus

veraciter novit, qui hanc experiri gratia largiente divina promeruit“ (Hugo de S. Victore: *Sermones Centum*. S. LVIII).

„Umbra significat quandoque refrigerium; unde: Sub umbra alarum tuarum protege me“ (Petrus Cantor: *Summa quae dicitur Abel*; „u.“).

„ecce educti sunt in refrigerium consolationis, & requiescunt in amplexu dexteræ Dei & sanctorum Angelorum, quia portauerunt ignominiam eius coram habitantibus terræ“ (*Visiones Sanctæ Elizabethæ Virginis coenobitæ Sconaviensis*. Lib. III. cap. 11).

„Omnia tormentorum genera per ignem et aquam significantur. Sed inducti sunt in refrigerium, quia statim ut eorum animæ, quæ de corpore exhibant, in supernæ beatitudinis gloriam introducebantur“ (Sancti Brunonis Astensis *Opera Omnia*. I. 936).

„Vas igne solidatum aquam non timet; si vero solidatum igne non fuerit, tanquam lutum aqua solvetur: sic et tu igne adversitatis excoctus, prosperitatis aqua non dissolveris. Inde est quod in sacramentis Ecclesiæ, scilicet in catechizando et in exorcizando prius adhibetur ignis, unde spiritus immundus clamat: Ardeo. Post venit ad aquam baptismi, ab aqua in refrigerium. Quod autem in sacramentis, hoc in tentationibus nobis fit. Si enim igne adversitatis coctus non crepas, nec prosperitatis aqua dissolveris, in refrigerium transis“ (Petrus Lombardus: *Commentaria in Psalmos*, 594. 595).

„Relicto ergo mundo, et modo vivendi suscepto, transi ad tertiam, quæ est regio expiationis. In hac benignus Pater examinat filios rubiginosos, sicut examinatur argentum; ducit per ignem et aquam ut educat in refrigerium“ (Nicolai Clarae-Vallensis *Sermo de Sancto Nicolao Myrensi*, c. 6).

„Absque harum aquarum refrigerio nulla sane adesset proficiendi possibilitas“; „et apud eum inveniunt refrigerium, cujus apud se habent desiderium“ (Guibertus abbas de Novigento (?): *Sermo in Verba Sapientiæ*, §§. 4. 17).

dd. 1200: „Quum antiquorum veterum prudentia, salubriter cogitans et providens in futurum, pia deuotione sanxerit, vt quidquid beneficiorum in præsentem impenditur monasteriis, virisque religiosis, ad salutem et remedium indubitanter transire debeat animarum, et diuini * refrigerii locum capere non dubitetur; piis instanter pulsati precibus Abbatis et fratrum de Monasterio SS. Cosmæ et Damiani, dedimus terram Ecclesiæ S. Grisogoni“, etc. (Farlatus:

Illyricum Sacrum. IV. 8. — Katona: *Historia Critica*. IV. 593. — Fejér: *Codex Diplomaticus Hungariae*. II. 375).

— V. ö. Endre királyi hercegnek, a későbbi II. Endrének, egy 1201-ki oklevelével, mely szerint „Dignum est et rationi consentaneum, ut in remedium et salutem transeat animarum indubitanter, quicquid deo datur vel dicatur ecclesiis“ (Tkalčić: *Monumenta Historica Episcopatus Zagradiensis*. I. 10). Ez, és a fenti, egy évvel előbb, 1200-ban kiadott oklevél tételesen fejezi ki a kor felfogását a kegyes alapítványokra vonatkozólag, mely részében mindkét okirat csaknem betű szerint azonos.

Eltér ettől, de lényegében azonos az a jóval régibb bevezető-formula, mely már 830, illetőleg 836-ban is előfordul: „Si liberalitatis nostrae munere de beneficiis, a Deo (v. diuinitus) nobis collatis, locis Sanctorum quiddam conferimus; id nobis procul dubio ad aeternae remunerationis praemia capessenda profuturum liquido credimus“ (Fejér: *Codex Diplomaticus*. T. VII. v. I. pp. 75—77).

Maga a „refrigerium“ azonban a kegyes és egyéb alapítványoknál, forrásainkban, mind ez ideig tudtommal nem említetik. Az alapítvány célját vagy okát ugyanis 1200 előtt ekként fejezik ki (első előfordulás szerint) dd 838: „pro remedio animae vestrae“ (Lucius: *Hist. Regni Croatiae et Dalmatiae*. II. 100). — 859: „pro remedio animae nostrae et corporis saluatione“ (Fejér: *Cod. Dipl.* VII. v. I. p. 78). — 875: „ob remedium animarum antecessorum nostrorum, nostraeque mercedis augmentum“ (Fejér: *Cod. Dipl.* I. 193). — 919: „pro anima mea“ (Kukuljević: *Cod. Dipl. Regni Croatiae*. I 76). — 977: „pro diuino timore, et aeternae retributionis indubia spe inducti“ (Fejér: *Cod. Dipl.* VII. v. I. p 97). — 1000: „pro redemptione animarum nostrarum, nostrorumque parentum, ac haeredum nostrorum usque ad finem mundi“ (Farlatus: *Illyricum Sacrum*. III. 112). — 1011: „pro animae meae salute, vna et contoralis, et Filiorum meorum“ (Batthyány: *Leges Ecclesiasticae*. I. 374). — 1025: „pro salute nostra et pro remissione animarum omnium nostrorum defunctorum“ (Kukuljević *Cod. Dipl. Croat.* I. 105). — 1055: „pro sua, et coniugis, Filiorum, Filiarumque, et omnium Parentum suorum viuorum,

siue defunctorum salute“ (Fejér: *Cod. Dipl.* I. 388). — 1066: „ad salutem anime mee“ (Kukuljević: *Cod. Dipl.* I. 125). — 1069: „ad nostrarum omnium animarum dignam remunerationem“ (Lucius: *Hist. Regni Dalm. et Croatiae.* Lib. II. cap. 16). — 1069: „pro expiatione, ac salute animae meae, meorumque parentum“ (Farlatus: *Illyr. Sacr.* III. 138). — 1073—77: „pro requie animarum“ (Kukuljević: *Cod. Dipl.* I. 159). — 1078: „pro subsidio et expiatione animae meae“ (Farlatus: *Illyr. Sacr.* III. 153). — 1094: „in remissionem suorum delictorum, et parentum suorum“ (Fejér: *Cod. Dipl.* I. 487). — 1102: „pro karitate et remedio anime mee“ (Kukuljević: *Cod. Dipl.* II. 5). — 1137: „consilio salutis ammonitus“ (Chrys. Novák: *Vindiciae*, 108). — 1146: „ut talem possim heredem habere, qui me post hanc vitam participem faciat hereditatis aeternae“ (Wenzel: *Árpádkori Uj Okmánytár.* I. 56). — 1158: „ob salutem animae suae“ (Fejér: *Cod. Dipl.* II. 151). — 1165: „pro saluacione anime mee, fratrum meorum, necnon et parentum meorum“ (Knauz: *Mon. Eccl. Strig.* I. 118). — 1165: „ad remedium animae patris mei, meaeque saluti“ (Fejér: *Cod. Dipl.* II. 170). — 1172: „diuina inspiratione admonitus, ac B. Martini patrocinio adiutus“ (*L. c.* II. 186). — 1183: „timens de supplicio anime mee“ (Kukuljević: *Cod. Dipl.* II. 127). — 1193:* „de remedio animae suae cogitans“ (Knauz: *Mon. Eccl. Strig.* I. 142). — 1195: „ad saluationem anime mee“ (Farlatus: *Illyr. Sacr.* VII. 27). — 1198: „diuinae retributionis intuitu“ (Schmitth: *Episcopi Agrienses.* I. 104). Stb. stb. Ugyanezek tömérdek változatban. Legrégibb és legsűrűbben használtatik a „pro remedio animae“; legújabb és legritkábban használt az „ob refrigerium“ vagy „pro refrigerio animae“.

A XIII. században.

„rogamus te Domine, iudicem vniuersorum, vt mittere digneris sanctam & veram benedictionem tuam super hoc ferrum, vt sit refrigerium illud portantibus, & habentibus iustitiam, & credentibus in tuam iustitiam & fortitudinem“ (*Regestrum Varadinense*, in fine).

* Fejérnél (*Cod. Dipl.* II. 300.) hibásan „A. Ch. 1195.“

A Conrad, Seigneur de Riste és Mathieu, Duc de Lorraine között 1228-ban kötött véd- és dacszövetségi szerződésben:

„Adjunctum est etiam, quod ego Conradus de castro meo teneor ipsum juvare, & in capite supra comitem forefacere, & guerram incipere contra dictum comitem Barri; & quotiescumque opus fuerit, homines Ducis in castro meo habebunt refrigerium; & haec omnia juramento praestito, eidem domino Duci tenere creantavi“ (Aug. Calmet: *Histoire Ecclesiastique et Civile de Lorraine*. Nancy, 1728. II: 2. pp. 440. 441).

— Itt a refrigerium a. m. a test megújítása, felfrissítése étkezéssel; a francia rafraîchissements, mely tábori nyelven (néha egyebütt is) a. m. frischer Mundvorrath, Proviant. Ez értelemben gyakrabban említve mint *refrescamentum* (olaszul „rifrescata“ alakra „rinfrescamento“), pl. „Veneti in Nigroponte sumto refrescamento Venetias redeunt“ (*Chronicon Andreae Danduli*, Muratorinál, XII. 371); „refrescamentum petimus pariter & vinum, hordeumque pro equis denario nostro“ (*Chronicon Dominici de Gravina*, i. h. XII. 595).

„Et non est refrigerium in fine hominis, Glossa, id est quies post mortem: Quod tamen est falsum: quia dicitur in persona sanctorum: deduxisti nos in refrigerium. Item: invenietis refrigerium animabus vestris“ (S. Bonaventurae *Expositio In Librum Sapientiae*. Cap. II.).

dd. 1218. „quod ipsi in possessione ipsorum hereditaria, ipsos attingente, Thelecfelde appellata, vnam particulam terrae — ob remedium et refrigerium animarum parentum ipsorum, predecessorum eorum, ac salutem animarum ipsorum, successorumque eorum adipiscendam, ecclesie Beati Martini Confessoris et Pontificis in villa Elefant constructe, ecclesie parochiali scilicet eorum — dedissent, donassent, et contulissent perpetuo et irrevocabiliter possidendam“ (Fejér: *Codex Diplomaticus Hungariae*. T. III. vol. I. p. 267).

„et induxisti nos in refrigerium. Quod exponens sanctus Augustinus ait: Si igne tribulationis non crepas, et aqua prosperitatis non dissolveris, in refrigerium transis“. (*Distinctiones monasticae et morales*. Lib. I. c. 15).

„venerabilis magister Stephanus de Langetunn,* gratia Dei

* Langhton; meghalt 1228-ban.

Cantuariensis archiepiscopus, ait in quadam egregia sequentia, quam de Spiritu sancto composuit, ita:

Consolator optime,
Dulcis hospes animae,
Dulce refrigerium.

(L. c. Lib. III. de Matre).

dd. 1264: „Animaduertentes eciam, quod Lege nature omne compositum in sua componencia resoluitur, curauimus, ut debuimus, saluti nostre anime, quamquam in paucis attentius prouidere et pro temporalibus spiritualia commutare, Adoptando ecclesiam beati Adalberti martiris atque pontificis nobis in patronam — in omnibus specialem, cui sicut animam, ita et corpus nostrum, si eiusdem dissolutio immineat, commisimus et committimus defensandum, eligentes sub eiusdem umbraculo seu gremio refrigerij sedem et pariter sepulturam.“ — (*Magyar Sion*. II. 946. — Wenzel: *Arpádkori Új Okmánytár*. VIII. 105. — Knauz: *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis*. I. 502.).

Mens ergo coelis dedita
Fide dispensat credita,
Ignis mox per supplicium
Transit in refrigerium.

(De sancto Laurentio, ap. G. M. Draves: *Hymni Inediti*, 178).

dd. 1275, Kun László a veszprémvölgyi apácáknak: „volentesque egestatibus et paupertatibus dictarum sanctimonialium misericorditer subuenire, quoddam molendinum nostrum, — ac Vduornicos nostros de villa Tyckus — ob remedium et refrigerium animae Domini Stephani regis, charissimi Patris nostri, inelytae recordationis, ac salutem nostram, et prosperitatem, seu sanitatem nostri corporis, ipsi Ecclesiae gloriosae Virginis, ad sustentationis commodum dictarum Sanctimonialium, in eadem Ecclesia commorantium, dedimus, donauimus contulimus de plenitudine nostrae gratiae perpetuo et irreuocabiliter possidendos“ (Fejér: *Codex Diplomaticus Hungariae*. T. V. vol. II. p. 258).

1276: „ob remedium et refrigerium animae Domini Stephani Regis, Patris nostri charissimi, clarae recordationis, et pro salute nostra“ (Fejér: *Codex Diplomaticus*. T. V. vol. II. p. 329).

1277: „ob remedium et refrigerium animae Domini quondam Stephani Regis, felicis recordationis, Patris nostri charissimi, aliorumque praedecessorum nostrorum, sanctae memoriae regum, ac salutem nostram et prosperitatem nostri corporis“ (Fejér: *Codex Diplomaticus*. T. V. vol. II. p. 396).

dd. 1286: „plebaniam altaris sancte Lucie virginis, in campamili nostre ecclesie existentis, quam olim dominus Stephanus Cardinalis Episcopus Prenestinus, tunc temporis Archiepiscopus Strigoniensis pie recordacionis, pro refrigerio anime Comitis Vrbazij patris sui construi fecerat“ (*Magyar Sion*. III. 628. — Wenzel: *Árpád-kori Új Okmánytár*. IX. 448. — Knauz: *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis*. II. 216).

1290: „Item pro remedio et refrigerio anime sue et pro sempiternae salutis brauio optinendo, ac intuitu eternorum, palacium suum quoddam ante Cymiterium ecclesie sancti Laurencij de Strigonio constitutum, — Monasterio beate virginis Marie de Saag ad vsum et proprietatem religiosorum virorum prepositi et Conuentus fratrum ordinis Premonstratensis, celi deo die nocteque perpetualiter famulancium in eodem, legauit in suam elemosinam sempiternam“ (Fejér: *Codex Diplomaticus*. T. VI. vol. I. p. 170. — Knauz: *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis*. II. 285).

1291: „quod cum ipse Johannes, — quandam possessionem, — eidem ecclesie sancti Saluatoris de Posonio, cuius progenitores et antecessores eius sunt veri patroni, pro remedio et refrigerio anime sue, et parentum ac aliorum carorum, ac cognatorum suorum reliquerit, et donauerit, ac contulerit, pro obtinendo salutis brauio, intuitu eternorum, in elemosinam sempiternam, in eiusdem ecclesie Cymiterio, inter caros suos, ex uoto se optans tradi ecclesiastice sepulture, in quo eius parentes et consanguinei requiescunt, eiusdem Posoniensi ecclesie ob reuerenciam specialem, et amplioris deuocionis in signum“ (Wenzel: *Árpád-kori Új Okmánytár*. V. 51. — Knauz: *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis*. II. 297).

1292: „quod terram Iwan et Kuchmeg cumanorum christianorum, in comitatu Borsiensi existentem, Rasnicha nuncupatam, — dictus magister Michael pro remedio et refrigerio animarum, sue uidelicet, parentum suorum et Farcasij fratris sui, et pro optinendo Salutis brauio intuitu eternorum, monasterio beati Benedicti de

iuxta Goron dedit, donauit et contulit in elemosinam sempiternam“ (Knauz: *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis*. II. 333. 334).

1292: „quandam porcionem suam possessionariam in Loch existentem, pro remedio et refrigerio anime parentum ac proximorum suorum, ac sue proprie, nec non pro eterne salutis brauio optinendo, discretis viris Canonicis Ecclesie Nitriensis in perpetuam elemosinam dedisset et donasset“ (Wenzel: *Árpádkori Új Okmánytár*. V. 73).

A XIV. században.

Dominus, rex omnium,
deus maiestatis,
mortis exterminium,
fonsque bonitatis,
dulce refrigerium,
auctor pietatis
te fecit sacrarium
sancte trinitatis.

(Ave, Lucis Speculum. Salutatio Angelica Valde Decenter Composita, ap. G. Milchsack: *Hymni et Sequentiae*. Halae Saxonum, 1886. P. I. f. CII).

„pro refrigerio animae Domini Karuli“ (Kovachich: *Formvlae Solennes Styli*, 53).

1313: „Henzlinus, filius Cheteu, nobis asseruit oraculo uiue uocis, quod ipse uolens christum facere sue substancie successorem uel heredem; totam possessionem suam, Morchamogor uocatam, in Prouincia Chollokuz sitam et locatam, — domino archiepiscopo Strigoniensi, et archiepiscopatui, pro remedio et refrigerio anime sue et parentum, ac aliorum carorum et cognatorum suorum, dederit, donauerit et contulerit, iure perpetuo irreuocabiliter possidendam“ (Fejér: *Codex Diplomaticvs*. T. VIII. vol. I. pp. 525. 526. — Knauz: *Monumenta Eccl. Strigoniensis*. II. 671. 672).

1319: „ob deuocionem beate margare (!) virginis cuius oracionibus in celis et in terris refrigerium expectamus“ (*Anjoukori Okmánytár*. I. 507).

„Deinde iustitia Dei profert aurum, id est, animas in alia loca ubi non est nisi defectus virium, in quibus animae tamdiu mora-

buntur, donec refrigerium habebunt, vel de specialibus amicis suis, vel de sanctae Ecclesiae continuis operibus“ (*Revelationes* S. Birgittae. L. IV. cap. 7).

dd. 1360: „ista omnia praescripta dedimus praedicto Claustro nostro, pro refrigerio animae nostrae, quod nos fundavimus, ubi etiam sepulchrum nostrum collocari fecimus“ (*Basilovits: Notitia Fundationis Theodori Koriathovits*. I. 13. II. 29).

dd. 1369: „ac etiam possessionem suam Tinnye vocatam, religiosis dominabus sanctimonialibus claustrum ecclesiae B. Virginis de Veteri Buda tum ob remedium suae salutis, refrigeriumque animae Ladislai filii sui in dicto claustrum tumulati, tum etiam pro 5000 florenorum aureorum plene ab eisdem dominabus receptorum — dedisset, tradidisset et vendidisset“ etc. (*Fejér: Codex Diplomaticvs*. T. IX. v. IV. p. 202. — *Magyar Történelmi Tár*. IV. 172).

dd. 1372: „ut — Jam dictum Fundum predicti videlicet Petrus cum sua Coniuge Emerico Plebano predicto, in refrigerium anime ipsorum, pro testamento legasse, donasse, et locasse, ymo legauerunt“ etc. (*Jakab Elek: Oklevéltár Kolozsvár Történetéhez*. I. 72).

dd. 1397: „Item sunt etiam alii Rectoratus quos postea certi devoti Viri ex DD. Canonicis pro refrigerio animae suae construxerunt“ (*Visitatio Capituli Strigoniensis*, ap. Batthyány: *Leges Ecclesiasticae*. III. 331).

A XV. században.

dd. 1411: „... Plebaniam seu Rectoratum Parochialis Ecclesiae sub honore sancti Regis Stephani pro refrigerio salutis animarum ipsorum, in eorum medio dudum salubriter fundatae“ (*Fejér: Codex Diplomaticvs*. T. X. vol. V. p. 183).

— Itt a miskolezi polgárokról van szó, azon alkalomból, hogy részükre a király szabad papválasztási jogot adományozott.

dd. 1438: „pro singulari animae suae refrigerio“ (*Fejér: Codex Diplomaticvs Hungariae*. XI. 218).

1438: „Vt quamvis pridem Magnificus Dominus Stephanus de Rozgon, possessionem, praescriptorum Praeceptoris et Conuentus, Thymar vocatam, in Comitatu Albensi habitam et existentem, erga se hactenus occupatiue tentam, ob animae suae, et progenitorum suorum refrigerium et salutem, vna cum iure patronatus Ecclesiae

Beatae Mariae Virginis in eadem fundatae, remisit et resignauerit; tamen . . .“ etc. (Fejér: *Codex Diplomaticvs. XI.* 186).

Tandem multos post agones
 Super cratem ignium
 Tibi usto dant carbones
 Mentis refrigerium

*

Pastor pie, tunc ignita
 Te indutus polymita
 Eras, sed angelica
 Refrigeria sensisti,
 Mox orandoque dixisti:
 Gentem hanc sanctifica.

(Conradus Gemnicensis. *Analecta Hymnica Medii Aevi*, III. 64. 123).

cca. a. 1450: „Reliquiae nullae aliae in ecclesia debent esse praeter corpus domini nostri, quum nemo potest scire determinate, an ossa ista sint digna honore, cum nemo scit, an anima eorum sit in refrigerio“ (Döllinger: *Beiträge zur Sektengeschichte des Mittelalters*. II. 672).

dd. 1453: „quod possessio Custodie ecclesie Jauriensis Balon appellata, a solucione prouentuum lucri Camere, — per eundem dominum quondam Stephanum Regem ob refrigerium et salutem anime sue in perpetuum exempta foret“ (Teleki: *Hunyadiak Kora*. X. 380).

„Refrigero. ex re. et frigero. componitur refrigero. i. reuelare. consolari. refrigerium dare“ (Joh. de Janua (Balbus): *Catholicon*. S. I. (Argentinae) et a. (cc. 1466). l. „R“.

dd. 1467: „Dicitur etiam (spiritus sanctus) — nubes propter aestuantium refrigerium, ventus propter occultam gratiarum inspirationem, ros sive pluvia propter animae fecundationem“ (Andreae Pannonii *Libellus de Virtutibus Matthiae Corvino dedicatus*, p. 18).

„cum dicitur in glossa: unde nulla misericordia eos refrigerabat, intelligendum est: quantum ad refrigerium perfecte liberationis“ (*Questiones de quodlibet fratris thome de aquino*. Colonie, 1471. g4).

„Dulcis hospes anime dulce refrigerium. non exhibes te videndum sed tangendum. sed gustandum sed amplexandum“ („Johannes gerson: *Collectorium super Magnificat*. Esslingen, 1473. in fine).

„O misera anima penis et cruciatibus digna. semper in cruciatu ardebis viuens sine refrigerio. sine lumine. sine consolatione. sine omni auxilio. nullam deinceps misericordiam sperare poteris“ (Vincentius Bellovacensis: *Speculum ystoriale*, 1474. P. III. Lib. XXVII. cap. 96. — *Libellus de Raptu anime Tundali & eius visione de Penis inferni*. Colonie, 1496. E₂).

„Tempus est estium & ciues propter calorem tentoria sua ob refrigerium circa ciuitatem metati sunt“ (Caesarius cisterciensis monachus in Heysterbacho: *Dyalogus miraculorum*. Colonie, 1475. IV. dist. c. 15).

„& eduxisti nos in refrigerium. s. etetne felicitatis“; „Istud certamen superauit per refrigerantem dei gratiam qua sibi refrigerium prestitit“; „Insuper refrigerium prestat contra incentiua vitiorum“ (Leonardus de vtino: *Sermones aurei de Sanctis*. Uenetis, 1475. b4. g7. p9).

„Libera eum domine de principibus tenebrarum: ne famulus tuus primeue natiuitatis confundatur erroribus. sed potius agnoscatur a tuis, & misericordia bonitatis tue ad locum refrigerij & quietis in synu abrahe transferatur“ (*Breuiarium ad usum Romane Curie*, 1476 in f.; s. a. et l. saec. XV. cc. 11. — *Breuiarium benedictine religionis. iuxta consuetudinem monachorum nigrorum de obseruantia mellicensi*. Nurmberge. 1500. I. Cc. 3. II. Cc. 3. — Ambrosius Pannonius: *Uigilie & officium mortuorum*. Uenetys, 1518. f. 46. — *Breuiarium ordinis sancti Benedicti de nouo in monte pannonie Sancti martini*. Uenetys, 1519. f. 497. — *Officia Propria Sancti Francisci De Paula*. Neo-Pragae, 1694. f. 244).

„Obumbrabit. i. refrigerium faciet contra estum concupiscentie“ (*Mamotrectus tam biblie quam aliorum plurimorum librorum*. Venetys, 1476. x8; Uenetys, 1483. z6; Argentine. 1487. f. 218).

„eos qui tenebantur vincti carceribus vbi nulla misericordia eos refrigerabat. quam refrigerationem ille diues petebat tu liberasti“ (*Sermones dominicales*, 1476 Aa5): „ahol semi irgalmassagnak es kegielemnek *hjuessege nem neduesiti vala“ (Lapszéli jegyzet, 1600-ból).

1477: „quandam domum Altari sancte Margarethe per Archiepiscopum Strigoniensem pro Refrigerio salutis anime sue legatam“ (Fabrius: *Pemfflinger Márk élete*, 1875. 101. l.).

„et eduxisti nos de igne et aqua in refrigerium. s. in securitatem celestis patrie“ (Johannis de Turrecremata *expositio brevis super toto psalterio*. Moguntie, 1474. n. 77. — Moguncie, 1478. nn.).

„Ad intelligendum autem primam petitionem notandum. quod per digitum intelliguntur opera meritoria. per extremum digiti designantur minima opera meritoria. per aquam refrigerans dei misericordia. per intinctionem in aquam saltem modica misericordia ad refrigerium merito lazari impetrari. Per flammam gehenna. Et per refrigerium lingue mitigatio pene quam sustinebat pro sua loquacitate“; „Transiimus per ignem et aquam et eduxit nos in refrigerio“ (Joannis Nider *opus Sermonum aureorum totius anni: de tempore et sanctis*. Spire, 1479. ff. nn. 98. 230.).

„Per hoc triplex refrigerium omnem ignem exteriorem extinctum fecit et frigidum reddidit. De primo refrigerio . . . De secundo refrigerio . . . De tercio refrigerio . . . (Jac. a Voragine: *Opus historie lombardice*. Argentine, 1479. n. CXII. l. J. — *Lombardica historia*. Argentine, 1485. s6. — Nurnberge, 1501. „L.“).

„Refrigerium: subsidium. opitulamen. auxilium. solatium. leuamen. requies.“ „Refugium: auxilium. tutela. securitas. adiutorium. & dicitur a refugio.“ (Reuchlin: *Vocabularius breuiloquus*. Basilee, 1480.).

— Refrigerium és refugiumnak e rokonjelentése a magyarázata annak, hogy codexeink a „refugium“-ot is gyakran „hiedelem“-nek fordítják. Viszont egy Hubrilugus címet viselő régi kéziratban, melyre Diefenbach (*Glossarium*, 1857. p. 489.) hivatkozik „Refrigerium (× refugium) = zufflocht“.

Refrigerium továbbá, a fent említett „auxilium“ jelentésének megfelelően, nálunk is többször előfordul mint „segedelem“. Pl. „meg kerde frater iacob hog mynemev kenya volna purgatoryomban, Felele ez megholt, ha menden lathato allatok eegnenek, az purgatoryom kenyahoz auagy hevsegehez hasonlo nem lehetne, Esmeg kerde hog ha vagon valamy segedelm purgatoryombelyeknek, felele az meg holt, vagon nemykoron segedelmevnk“ (*Domonkos-legenda*, 258). — „seminemő hyedelmet auag segedelmet“ (*Vitkovics-codex*, 94); „egy hyedelmet awayy egy segedelmet sem“ (*Érsekujvári-codex*, 53).

„Commemoratio defunctorum. Memento etiam domine famulorum famularumque tuarum: qui nos precesserunt cum signo fidei: & dor-

miunt in somno pacis. Ipsis domine ꝛ omnibus in christo quiescentibus: locum refrigerii lucis et pacis ut indulgeas deprecamur.“ (*Ordo missalis secundum ritum dominorum ultramontanorum*. Uerone, 1480. f. nn. 158. — *Missale Strigoniense*. Venetiis. 1486. f. 85. — *Missale secundum chorum alme ecclesie Strigoniensis*. Nurnberge, 1490. n4. — Uenetÿs, 1513. f. 119. — Memoria mortuorum, etc. *Missalium opus. secundum ordinationem ecclesie wratislaviensis*. In ciuitate Maguntine, 1499. m9. — *Missale fratrum heremitarum Ordinis diuī Pauli primi heremite*. Uenetÿs, 1514. f. 122. — *Missale nouum: iuxta ritum sacri ordinis fratrum Eremitarum*. Uenetÿs, 1537. f. 115. — Fr. Nicolaus Aurifex: *Examen Ordinandorum*. Dilingae, 1589. p. 454. — Idézi s elemezi: Joh. Fechtius: *De Origine et Superstitione Missarum*, 1725. pp. 166. 200. 353; vizont mint „à Divo Petro scripta“ P. Innocentius à D. Thoma Aquinate: *Veritas Catholica De Purgatorio*. Tyrnaviae, 1741. p. 27).

„Legitur in mariali magno — O benedictissima virgo: lucerna mundi: refrigerium peccatorum: adiutrix in omni tribulatione: considera nunc instantem confusionem meam“ (Fr. Johannes iunior: *Scala celi*. Vlme, 1480. f. nn. 114).

„Disce miser: quia carbones isti refrigerium mihi prestant: tibi eternum supplicium“.* — „O insani ꝛ infelices non cognoscitis: quia carbones vestri non ardorem: sed refrigerium mihi prestant“ (*Breuiarium de vestiuitatibus secundum morem Strigoniensis ecclesie*. Venetiis, 1480. f. 10₄. — *Breuiarium iuxta ritum sacre ecclesie Strigoniensis*, 1484. K9).

„Deus indulgentiarum domine: da famulo tuo. N. cuius anniuersarium depositionis diem commemoramus refrigerii sedem quietis beatitudinem et luminis claritatem“ (*Ordo missalis secundum ritum dominorum ultramontanorum*. Uerone, 1480. f. nn. 349. — *Missale secundum morem ecclesie Quinqueecclesiensis*. Venetijs, 1499. H3).

„melius est dubitare de occultis quam litigare de incertis. diuitem in supplicio pauperem in refrigerio esse non dubito“ (*Theologicarum sententiarum liber. magistri Petri lombardi*. Nurnberge, 1481. L. iij. Dist. 1).

„Et eduxisti nos in refrigerium. i. in libertatem a tanta seruitute. Et eduxisti nos in refrigerium. i. terram promissam lacte et

* V. ö. *Érdy-codex*, 469. Ld. ezt hátrább.

melle manantem. — Non est refrigerium in fine hominis. quia negabant post vitam istam premium boni operis. — In refrigerio erit .i. in quiete a miseris presentis vite. Et non intelligentes. quod sit receptus in refrigerio vt predictum est: quia non credunt aliam vitam post istam.“ (*Postilla venerabilis fratris Nicolai de Iyra. P. II. Venetiis, 1481. gg6; uu6; uu8. — Venetiis, 1488. ff; CC. 9; Gg8).*

„notandum quod varius assignatur ab aliquibus modus intelligendi profectum indulgentiarum vnus est quando quis lucratur primum diem indulgentiarum quod habeat vnum diem refrigerij in purgatorio. Secundus modus intelligendi est quod si quis lucratur vnum annum indulgentiarum per vnum annum senciens refrigerium in purgatorio. — Quartus modus quod si quis lucratur vnum diem vel vnum annum indulgentie tantum habeat refrigerium quantum de pena habuisset“ (*Johannes pheffer widenberg: Tractatus de materijs diuersis indulgentiarum, 1482. B3).*

„Erkulung kulmachung erlabung widerbringung ode rue. refrigerium“ (*Vocabularius theutonicus. Nuremberge, 1482).*

„libet sane de te loqui: de tua beatitudine & gloria quotidie legere: & lecta sepius sub corde reuoluere: ut vel sic possim ab huius mortalis peritureque vite ardoribus: periculis & sudoribus: sub tue vilis aure dulci refrigerio transire: & transiens in sinu tuo fessum caput dormiturus vel paululum reclinare“ (*Meditationes Diui Augustini. Uenetiis, 1483. „b“): „kianoc felöled szollani, boldogsagod, es dichöseged felöl naponkent oluasni, es az mit oluastam gyakorta szüemben forgatnom, hogy auagy chac ezt chelekeduen, ez halando, es el mulando cletnek geriedezesitul, veszedelmitul, es veretekitul meg szabaduluan, az te eltetö, es könyebitö edes szelvedhez mehessec, es oda iutuan, dragalatos melledre, farat feiemet le haithassam“ (Pécsi Lukács: Szent Agoston Doctornac, Elmelkedö imadsagi, 1591. 33. 1).*

„Deus fidelium lumen animarum. adesto supplicacionibus nostris. et da omnibus fidelibus hic et vbique in christo quiescentibus refrigerij sedem. quietis beatitudinem. eterni luminis claritatem“ (*Missale. In inclita ciuitate Maguntina, 1483. f. 132. V. ö. Missale secundum chorum alme ecclesie Strigoniensis. Nurnberge, 1490. C3. — Uenety's, 1513. f. 278. — Uenety's, 1518. f. 278. — Missalium opus. secundum rubricam ecclesie wratislaviensis ordinatum. In ciuitate Maguntine, 1499. C8. — Missale fratrum heremitarum Ordinis diui Pauli*

primi heremite. Uenetÿs, 1514. f. 277. — Missale nouum: iuxta ritum fratrum Eremitarum Diui Pauli. Uenetÿs, 1537. f. 266. — Missale secundum ritum Augustensis ecclesie, 1555. f. 465. V. ö. „fidelibus tuis: quorum corpora hic ⁊ vbique“ változattal: Ordo Baptizandi. Cvm Modo Visitandi. Communicandi, & vrgendi infirmos. Venetiis, 1575. f. 172).

„vel inter ipsa tormenta que forsan patitur. refrigerium de abundantia miserationum tuarum sentiat.“ — „SUscipe clementissime pater pro pia commemoratione famuli tui. N. hostiam placationis ⁊ laudis. vt sacrificÿ presentis oblatio ad refrigerium anime eius. te miserante proueniat.“ (*Ordo missalis secundum consuetudinem romane curie. Nurnberge, 1484. in fine.*)

1484: „Nos igitur edificacioni dicte Testudinis, nostrum prebuimus consensum, ob honorem dei, In refrigerium, ac Requiem omnium christi fidelium Animarum.“ (*Magyar Tudományos Értekezö, 1862. I. 147.*)

„da animabus famulorum famularumque tuarum: — refrigerÿ sedem quietis beatitudinem & luminis claritatem“ (*Missale Romanum, 1484. in f. — Uenetÿs, 1493. f. 231. — Pars estiuialis breuiariÿ benedictine religionis. iuxta consuetudinem monachorum nigrorum de obseruantia mellicensi. Nurnberge, 1500. Bb4. — Breuiarium ordinis sancti Benedicti de nouo in monte pannonie Sancti Martini. Uenetÿs, 1519. f. 485. — Officium Beatae Mariae Virginis. Venetÿs, 1616. p. 139; Antverpiae, 1686. p. 236. — Manuale Sodalitatis Beatae Virginis Visitantis. Tyrnaviae, 1668. p. 127. — Officium Rakocianum. Tyrnaviae, 1713. p. 437; Zagrabiae, 1772. p. 351; Zagrabiae, 1798. p. 313; Budae, 1800. p. 448): „adgy a té szolgaid és szolgálóid lelkének, békeséges *nyugodalmot, nyugodalmas böl­dögságot, és világoskodo fényességet“ (*Szűz Marianak Szolosmaja. Posenban, 1643. 228. 1.*)*

„DEus indulgentiarum domine. da anime famuli tui .N. cuius anniuersarium depositionis diem commemoramus. refrigerÿ sedem.“ — „SUscipe clementissime pater. pro anima famuli tui Archiepiscopi .N. hostias placationis ⁊ laudis. vt presentis sacrificÿ oblatio ad refrigerium anime eius te miserante proficiat“ (*Missale secundum chorum alme ecclesie Strigoniensis. In ciuitate Nurenberga, 1484. ff. 189. 190. — Nurnberge, 1490. C. és C2. — Uenetÿs, 1513. f. 276. — Uenetÿs, 1518. ff. 275. 276.*)

„Deus indulgentiarum domine da famulo tuo cuius septimum: tricesimum: centesimum uel anniuersarium: depositionis diem commemoramus: refrigerij sedem: quietis beatitudinem: luminis claritatem“ (*Breviarium secundum usum ecclesie Zagrabiensis*. Venetiis, 1484. E11. — *Breviarium ad usum Cathedralis Ecclesiae Zagrabiensis*. Viennae Austriae, 1687. f. 147).

„da famulis et famulabus tuis quorum corpora hic et vbique in christo requiescunt refrigerij sedem“ (*Missale Romanum*, 1484. in f. — Uenetys, 1493. f. 231. — *Missale iuxta morem Carthusiensium*. In Uenetorum Ciuitate, 1509. f. 213. — *Liber missalis secundum ritum Ratisponensis ecclesie*, 1515. f. 313. — *Sacrae ecclesiae Orationes (Quas Vulgo Collectas uocamus) de Sanctis*. Argentinae, 1516. f. 53. — V. ö. az „in christo“ kivételével azonos szöveggel: *Ordo Agendorum Et Cantandorum In Actibus Processionalibus*. Viennae Austriae, 1656. p. 22. — Az „et vbique“ nélkül: *Missale Sanctae Barbarae*. Venetiis, 1693. p. 414).

„Patet ergo quomodo crux christi et penitentiae & cruce signationis est refugium & remedium contra omnia pericula tam corporalia quam spiritualia. Sicut ergo homines pluuia vel estu | vel tempestate fugiunt ad arbores: vt sub umbra earum aliquod refugium vel refrigerium inueniant. Ita in omni et contra omnia pericula que animam vel corpus ante mortem | vel in morte | vel post mortem ledere possunt ad cruces predictas fugiendum est“ (Joh. de Bromyard: *Summa predicantium*. Nurenbergk, 1485. Crux. Art. II. rubr. 30.).

„Et inuenietis refrigerium animabus vestris. in sinu abrae cum patribus sanctis“; „Ut cum venerint tempora refrigerij. i. vltimi iudicij tunc enim ad refrigerium beatitudinis transferuntur electi“ (Nicolai de lyra *opus biblie vnacum postillis*. Nuremberge, 1485. T. III. L. Es. T. IV. A. ap.).

„qui cruciabatur in flamma. et lingue ardentis refrigerium postulabat.“ — „cupientes guttam minimam aque frigide pro refrigerio lingue sue. flammaram incendio aduste recipere“ (*Cordiale quatuor nouissimorum*. Dauantrie, 1486. f6. g5).

1486: „Refrigerium: erkichung“ (*Aureum Vocabularium manuscriptum*, ap. Diefenbach: *Novum Glossarium*, 315).

„aut concernunt diuinum cultum vel refrigerium anime“ (Fr. Angelus de Clauassio: *Summa angelica*. Uenetys, 1487. f. 173).

„Cede ergo de fornace ferrea ad claustrum refrigerium ut in loco amenissimo sub domino nostro Ihesu christo pyssimo voluptuose transigas presentis huius miserie breuem calamitatem“ (Gallus abbas ord. Cist: *Dyalogus dictus Malogranatum*, 1487. g1).

„de quo gauisi sunt. maxime quia episcopus dolore pedum laborabat ipsam glaciem eius pedibus supposuerunt. ⁊ magnum ei refrigerium prestabat“ (*Speculum exemplorum*. Argentine, 1487. „H“).

„Et significat quod nullum refrigerium possunt habere“ (S. Vincentius ferrarius: *Sermones de sanctis*. Mediolani, 1488. v7).

„porrige eis dexteram maiestatis tue et libera eas a tormento et a cruciatu. et perduc eas ad locum *refrigerij lucis et amenitatis“ (*Thezauratio in celis*. Nüremberge, 1488. f. nn. 10): „Nyujcsd a' te jobb kezedet nékik, és szabadicsd-meg őket a' kinok inségiből, és vezesd a' *meg-hűvösítésnek, világosságnak és békességnek helyében“ (*Lelki Fegyver-Haz*. Nagy-Szombat, 1716. 199. l.); „a' meg-hűvesítésnek — helyébe.“ (*Lelki Fegyverház*. Pest, 1854. 262. 263. l.).

„qui in sensibus paradisi refrigerium possidebat“; „hoc solum habentes refrigerium quod te mediatricem apud deum possidebimus“; „Una gutta refrigerij facta per hominem“ (*Sermones Meffreth alias Ortulus regine de Sanctis*. Basile, 1488. Q7. S2. Y8).

„Ex his accipe vnam regulam generalem. quod quando quis indigne in ecclesiastica sepultura quomodolibet ponitur: illud erit potius ad maiorem damnationis penam quam refrigerium“ (Ambrosius spiera Taruisius ord. fratrum seruorum sancte Marie: *Quadragesimale de floribus sapientie*. Uenetijs, 1488. PP2).

„Hec sunt refrigeria quiescentium“ (*Sermones Dormi secure de sanctis*. Nurnberge, 1489. l2).

„Bene autem viuere est iuste viuere. quia iustus sperat in morte sua. Et iterum iustus si morte preoccupatus fuerit in refrigerio erit“ (lic. Valentinus: *Opusculum ex floribus scripturarum collectum De arte moriendi predicatum*. Liptzk, 1489. f. nn. 2 — V. ö. *Missale Strigoniense*. Nurnberge, 1490. „9“).

„Sancte Michael archangele huic anime succurre apud altissimum iudicem. — Insuper exoramus te preclarum: ut in hac extrema hora vite ipsius animam eius benigne suscipias: ac suauiter in sinum tuum recipias: illamque in locum refrigerij lucis ⁊ pacis perducas cum domino iesu eternaliter regnaturum amen“ (Ioannes carthusiensis: *Nosce te ipsum*. Heidelberge, 1489. O6. — Vincentic

Auruccio: *Rituario che tener si deve da quelli, che desiderano, come buoni Pastori, vegliare sopra il grege.* Milano, 1613. p. 171. — P. Iacobus Mancinus: *Practica Visitandi Infirmos.* Venetiis, 1649. pp. 571. 572. — Philippus Servius: *Amicus Fidelis usque ad Mortem.* Pragae, 1717. p. 187).

„Noluit. nempe. cristus in omnibus penis suis capere aliquod refrigerium a deitate. Quia non fecte vel apparenter pati voluit. Sed verissime & effectualiter“ (*Lauacrum conscientie.* Auguste, 1489. k5).

A canon missae: — „Ipsis domine et omnibus in christo quiescentibus. locum refrigerii. lucis et pacis. vt indulgeas deprecatur. per eundem christum dominum nostrum amen.

Hec est pars sexta principalis cononis. In qua post consecratorum rememorationem. ꝛ salutis petitionem hys qui hoc sacrificio perfruuntur. subinfertur refrigerij ꝛ suffragij postulatio. — Et subdiuiditur in partes duas. In prima petitur refrigerium pro defunctis. In secunda imploratur suffragium pro viuus ibi.“ — „Post petitum refrigerium defunctis. petitur suffragium pro viuus“ (Gabr. Biel: *Epithoma expositionis Canonis misse.* In Thüwingen, 1490. F7 és „G“).

„Importunium (ein stat on lust) locus vbi nullus est portus aut refrigerium“ (Wenceslaus Brack: *Archonium.* Argentine, 1491 f. 25).

„Refrigerium habens ex celesti consolatione“. — „Non enim beatus Laurentius ignium tormenta visceribus sentire poterat. qui sensibus paradisi refrigeria possidebat.“ — „Ardet profecto totis visceribus martyr fortissimus & vritur. sed regna celi pertractans refrigerio conscientie victor exultat“ (Antoninus archiepiscopus florentinus: *Historiales seu Cronica.* In Basilea, 1491. I. 191).

O beatum incendium
o ardens desiderium
o dulce refrigerium
amare dei filium.

(Diui Bernardi abbatis hymnus deuotissimus. quem ad communionem instituit decantari. *Liber meditationum,* 1492. P9. A pozsonyi káptalan könyvtárában. — Landulfus Cartusiensis *in meditationes uite christi: opus diuinum.* Uenetiis, 1498. ll5. — Mint „Jubilus sancti Bernardi abbatis“: *Hortulus Animae,* 1542 f. 145. — A második „o“ helyett „Et“-tel: *Rosarium Siue Psalterium Beatae Virginis Mariae.* Antverpia, 1604. p. 148. — Philippus Kegelius: *Duodecim*

Piae Meditationes. Leutschoviae, 1679. § 7. — Paul. Esteras Regni Hungariae Palatinus: *Via Lactea*. Viennae Austriae, 1691. p. 79. — Náray: *Lyra Coelestis*. Tyrnaviae, 1695. pp. 161. 162. — *Officium Rakocianum*. Tyrnaviae, 1713. p. 42; Styrae, 1732. p. 42; Tyrnaviae, 1749. p. 36; Viennae Austriae, 1752. p. 31; Tyrnaviae, 1757. p. 36; Tyrnaviae, 1765. p. 36; Zagrabiae, 1772. p. 34; Tyrnaviae, 1772. p. 37; Budae, 1782. p. 37. — *Hortus Gethsemanicus*. Varadini, 1754. p. 389).

„Aliquibus tamen — visum est quod ꝛ anima christi personalter visitauerit tales pueros ꝛ insuper respectu actualis innocentie eorum quantum ad libertatem arbitry aliquale refrigerium eis intulerit“ (fr. Antonius de vercellis: *Sermones quadragesimales de XII. mirabilibus christiane fidei excellentiis*. Venetys, 1492. D4. A cassionei szentferencrendi zárda könyvtárában).

„vt mundum malignitate inflamatum refrigeraret ideo assimilatur rori. Ros enim calorem temperat: ꝛ refrigerium prestat. Non ne ardorem refrigerat ros? ꝛ sic iste ros temperauit estum concupiscentie. Item adduxit refrigerium gratie“ (fr. Bernardinus de busti: *Mariale de excellentiis Regine celi*. Mediolani, 1493. x8).

„His sacrificys quesumus omnipotens deus: vt purgata anima ꝛ spiritus famuli tui episcopi ad indulgentiam ꝛ refrigerium sempiternum peruenire mereatur“ (*Missale secundum consuetudinem sancte ecclesie romane*. Uenetys, 1493. f. 130. — *Missale Patauiense*. Wienne, 1503. f. 287. — *Missale specialium missarum pro Itinerantibus secundum Rubricam Patauiensis ecclesie*. Uienne, 1513. f. 29).

„Platanus latis folys vmbram faciens refrigerat exterius et interius. — vt ergo in virgine plenum ostendatur refrigerium dicitur platanus iuxta aquam in plateis“ (*Postilla Guillermi super epistolas et euangelia de tempore et sanctis*. Argentine, 1493. g2).

„Justus autem quacumque morte preoccupatus fuerit: in refrigerio erit“* (Johannis de trittenhem *liber lugubris. de statu et ruina monastici ordinis*, 1493. B3. — „Justus enim“ etc. „in refrigerio erit. Non sic impy non sic: quibus mors vite presentis dat terminum: et eterne calamitatis inicium“ (Johannis tritemy *liber De vanitate et miseria humane vite*. In ciuitate Moguntina, 1495. C5).

* Ld. alább az 1552. és 1712. évnél.

„concedentur quadraginta dies ad refrigerium sanctorum“ (Alphonsus de Spina: *Fortalicium fidei*. Nurnberge, 1494. f. 183.* — Lugduni, 1511. p. 237).

„da animabus famulorum tuorum vel famularum tuarum refrigerij sedem“ (*Processionarium ordinis fratrum predicatorum*. In alma venetiaram vrbe, 1494. ff. 109. 110.).

„in refrigerium. i. in loca securitatis eterni regni. Est enim refrigerium post vrentes curas“** (*Psalterium beati Brunonis*. Nurnberge, 1494. k8).

„vnde Ambrosius. Magna est elemosyna: que ardentium criminum globos benivolentie sue fonte refrigerat. Pre omnibus est istud refrigerium querendum ante mortem“ (*Distinctiones Sermonum Amici*. Basilee, 1495. f. 56).

„Memoria defunctorum fiat hic. Ipsis domine et omnibus in christo quiescentibus locum refrigerij lucis et pacis vt indulgeas deprecamur. — In hac parte petitur collatio glorie Primo oratur pro refrigerio defunctorum. Et petimus vt istis ⁊ omnibus in christo quiescentibus. i. in charitate existentibus indulgeas locum lucis refrigerij ⁊ pacis perpetue. Quia locus inferni dicitur esse tenebrarum ardoris et inquietudinis“ (*Speculum officij misse expositoryum*. Heidelberg, 1495. b2. V. ö. Guillh. de Gouda: *Expositio mysteriorum misse*. Colonie, 1500. C1).

„Refrigerium: solatium: requies. leuamen. Refrigerare: releuare: consolari refrigerium dare“ (Papias *Vocabulista*. Venetiis, 1496. s8).

„Exiguum ⁊ cum tedio est tempus vite nostre. ⁊ non est refrigerium in fine hominis“ † (Magister Guillermus houppellande: *Libellus perutilis. de anime hominis immortalitate. ⁊ statu post mortem*. Colonie, 1496. H2. — Ludovicus Granatensis: *Conciones de Praecipuis Sanctorum Festis*. Antverpiae, 1581. II. 137).

„que non solum propter vocem: sed propter refrigerium est cordis“ (*Malleus maleficarum*. Nurenberge, 1496. f. 58).

„Foelix incendium breue quod aeterni refrigerij causa est“ (Franciscus Petrarca *de Remedijs utriusque Fortunae* Basileae, 1496. „p“. — Hunyadi: *Ars Recte Philosophandi*. Tyrnaviae, 1707. p. 213).

* E helynek (Lib. III. consid. 12.) az 1485-ki szintén nürnbergi kiadásban a 98. lapon kellene lennie; ott azonban semmi nyoma.

** Ld. föntebb a XI. századi iróknál.

† Liber Sapientiae. II. 1.

„vnde dixit Ualeriano. Carbones tui mihi sunt refrigerium. tibi autem supplicium eternum“ (*Hymnarius cum bona expositione notabilique commento*. In sancta Colonia, 1496. f. 69).

„Inde tuam deus pÿssime lachrymabiliter quesumus pietatem. vt huius famuli tui N. animam quam de huius mundi voragine scenulenta ducis. ad patriam abrahe amici tui sinu recipias ⁊ refrigerÿ rore profundas“ (*Obsequiale seu baptismale secundum chorum ecclesie Strigoniensis*. Nurnberge, 1496. c8; Uenetÿs, 1513. „e“. — *Pars hyemalis breuiariÿ benedictine religionis. iuxta consuetudinem monachorum nigrorum de obseruantia mellicensi*. Nurnberge, 1500. Cc3. — *Breuiarium secundum consuetudinem curie romane*. S. l. et a. saec. XV. cc11. — *Obsequiale ecclesie Brixienensis*. S. l. et a. saec. XV. f. 71. — *Ambrosius Pannonius: Uigilie ⁊ officium mortuorum*. Uenetÿs, 1518. f. 45. — *Breuiarium ordinis sancti Benedicti de nouo in monte pannonie*. Uenetÿs, 1519. f. 496. — *Officia Propria Sancti Francisci De Paula*. Neo-Pragae, 1694. f. 243).

„Denique recordare parabole vel historie de diuite qui purpura indutus et bysso. vnam guttam aque non potuit obtinere pro sue refrigerio lingue. cum esset in ardorum necessitate constitutus“ (*Aureum speculum anime peccatricis*. Colonie, 1497. b1. — S. l. et a. saec. XV. b1.).

„Uel etiam dicit se derelictum a deo. eo quod pars intellectiua que etiam tunc fruebatur deo cum summo gaudio: nihil refrigerij & consolationis influebat in sensitiuam“ (*Sermones quadragesimales fratris Jacobi de voragine*. Uenetÿs, 1497. f. 84).

„Neque enim beatus laurentius ignium tormenta visceribus sentire poterat. qui sensibus paradisi refrigerium possidebat“; „Ardet profecto totis visceribus fortissimus martyr ⁊ uritur. sed regnum dei pertractans refrigerio conscientie victor exultat“ (*Sermones de sanctis fratris Jacobi de Uoragine*. Uenetÿs, 1497. f. 103).

„Refrigerare. i. consolari refrigerium dare vercoelen“ (*Gemma vocabulorum*. Dauentrie, 1498. A3).

„non statim veniet dominus ad iudicium sed concedentur quadragintaquinque dies ad refrigerium sanctorum: ⁊ ad penitentiam subuersorum“ (*Landulfus Cartusiensis in meditationes uite christi et super euangelijs: opus diuinum*. Uenetÿs, 1498. kk7).

„induxisti nos in refrigerium“ etc. (Osualdus de Lasko: *Biga salutis*. Hagenaw, 1498. „F“).

dd. 1498: „Item Tercia missa die martis pro refrigerio anime ipsius olim D. Regis Mathiae facienda est“ (*Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde*. N. F. V. 9).

„christus igitur est vmbra nostri refrigerij. vt dicit glosa. — dum ergo fidelis corpus christi sumit spirituale refrigerium percipit“ (Alberti magni Episcopi Ratisponensis *Sermones aurei de sacrosancto Eucharistie sacramento*. Colonie, 1498. e6).

„O vos qui non potestis vna die ieiunare: quid facietis in inferno? Nam ibi nunquam cibum: nunquam potum: nunquam refrigerium habebitis.“ — „damnati transibunt ex vehementissimo calore ad vehementissimum frigus: sine hoc quod in eis sit aliquod refrigerium. Scotus autem dicit quod transire intensissimo calore ad intensissimum frigus: z. econuerso: non refrigerium prestat: sed afflictionem auget“ (fr. Joa. Aquilanus: *Sermones Quadragesimales*. Venetys, 1499. s8).

„ferrum in caput eius non ascendit, oleo non est vinctus pro refrigerio estus“ (Pelbartus de Themeswar: *Sermones pomerii de Sanctis*. Pars hyemalis. Hagenauw, 1499. aa4).

„da omnibus fidelibus in christo quorum corpora in circuitu huius ecclesie requiescunt refrigerij sedem“ (*Missale secundum morem ecclesie Quinqueecclesiensis*. Venetys, 1499. H4).

„Refrigerium (erkulung | erquickung | erleschung boser begird)“ (Joh. melber de Geroltzhoffen: *Vocabularius predicantium*, saec. XV. v2).

„Esto nobis quesumus tutum adiuuamen
Dulce refrigerium atque consolamen
Ut nobis non noceat hostile grauamen
Sed fruamur requie cum beatis Amen.“

(*Oratio deuotissima de Sudario sacratissimi Vultus domini nostri Jesu christi | vel Ueronica*, saec. XV. „c“. — In Festo Faciei Jesu Christi, saec. XV. *Missale secundum chorum ecclesie Strigoniensis*. Uenetys, 1513. f. 292. — *Missale fratrum heremitarum Ordinis diui Pauli primi heremite*. Uenetys, 1514. f. 284. — *Acta Sanctorum* Februarii T. I. p. 452. — Daniel: *Thesaurus Hymnologicus*. II. 232).*

* Magyar fordítását ld. alább, az 1632. és 1670. évnél.

„Sed exutus omnium criminum labe in sinum abrahe patriarche collocatus. locum lucis et refrigerij adeptum se gaudeat“ (*Obsequiale ecclesie Brixiensis*, saec. XV. f. 67).

„habeat vnum diem refrigerij in purgatorio“; „quod si quis lucratur vnum diem vel vnum annum indulgentie tantum habeat refrigerium quantum de pena habuisset“ (Joh. Pfeffer: *Tractatus de materiis indulgentiarum*, saec. XV. B3).

Refrigerare. i. consolari refrigerium dare eekulen (!) — Refrigerium id est recreatio erkulung erquickung. (*Vocabularius ex quo*, saec. XV.).

„O impie crudelis tyranne pene tue dant refrigerium anime mee“; „isti carbones prestant mihi refrigerium. quia videtur mihi quod super rosas dulcifluas requiesco tibi vero prestant supplicium eternum“ (*Textus sequentiarum cum optimo commento*, saec. XV. m3. m4).

A XV. és XVI. századi magyar codexekben.

„De valanac a kő falocotol nem mezze forrasoc kicból vrozuán lattatnakuala vizet mereiteniec inkab * hiedelmezetre hoğ nem italra“ (*Bécsi-codex*, 23. 24): „Erant tamen non longe a muris fontes, ex quibus furtim videbantur haurire aquam ad refocillandum potius quam ad potandum“ (*Liber Judith*. VII. 7): „Doch warn nit vern brunnen von den mauren. ausz den waren sie gesehen dieplich zeschöpfen wasser. mer zelaben den zu trincken“ (*Dy bibel*. Nürnberg, 1483. f. 239).

— Hiedelmezet itt egész pontosan a. m. enyhülés, üdülés. Ennek felel meg a német szövegben a sich laben (Labung). V. ö. „Erkuckung erquickung. * reuocillatio fomentum nutrimentum augmentum“ (*Vocabularius theutonicus*. Nuremberge, 1482). Döbrentei Gábor tehát 1838 ban, tekintettel az eredetire is, hiedelmezet-et igen helyesen „refocillatio“-nak fordítja (*Régi Magyar Nyelvmélekek*. I. 266), mely középlatiban a refrigeriummal rokonértelmű: „Refocillare. i. reficere: erquicken. Inde Refocillatio: ein erlabung“ (*Gemma gemmarum*, in Argentinorum vrbe, 1511. x3). V. ö. dd. 1352: „volentes ipsum pro suis serviciis exhibitis regio refocillationis bravo confovere“

(*Anjoukori Okmánytár. V. 541*). Más alakban „refocillantia“, pl.: „ad solatium & refocillantiam suorum corporum“ (*Decretum Synodale Concilii Lambethensis, ann. 1351*); ismét másban: „Refocillamen. erquickunge. erquickenisse. lauesel“ (*Vocabularius rerum, saec. XV.*); nálunk, 1498-ban: „beneficia Ecclesiastica (quae animarum sunt refocillamina)“ (Batthyány: *Leges Ecclesiasticae. I. 553*).

cc. a. 1470: „hivessegeth — refrigerium“; „istennek hyedelm theue yrgalmassaga — misericordia dei“ (*Németujvári-glossák, 111. 249*).

„es ki hoztal münket hyedelmbe“ (*Apor-codex, 13*); „es ki[^v]vvl minket hiidelemre“ (*Döbrentei-codex, 125*); „ees hozal minketh hyedelmre“ (*Keszthelyi-codex, 160*); „hozzaal mynket hyedelemre“ (*Kulcsár codex, 153*); „es ki hozal te minket, az zyros hel're“ (Székely István: *Soltar Kőmű, 63*); „mind az által vittél minket szép kijes helyre“ (Károli: *Biblia, 1590. I. 565*); „és ki-vittél minket a' hivesre“ (Káldi: *Biblia, 1626. 524. l.* — Illyés István: *Fasciculus Miscellaneus, 1725. p. 69*); — „mind az által minket, szép kies helyre vittél“ (Czeplédi: *Sion Vára, 1675. 242. l.*); „et eduxisti nos in refrigerium“ (*Liber Psalmorum. LXV. 12.*)* V. ö. Joh. Herolt: *Speculum exemplorum. Argentine, 1487. „I“.* — Marci Marvli Spalantensis *Bene Vivendi Institutva. Basileae, 1513. f. 229.* — Ioannes Roffensis: *Assertionis Lutheranae Confutatio. Cantabrigiae, 1524. p. 624.* — *Breuiarium ordinis fratrum eremitarum sancti Pauli. Uenetyš, 1540. f. 25*: „vnd du hast vns ausz gefürt in die rü“ (*Der teütsch psalter. Augspurg, 1492. i8.* — *Lateinisch psalter mit dem teutschen. Augspurg, 1499. e8*); „aber du hast vns auszgefürt in die erquickung“ (*Catholische Bibell, 1584. l. 314*).

„nem twggya az zywlew azzonyallath Myth tegen a nagh keserwsegherth kezeeth ydestova hannya wety kereswen maganak

* A Versio Sancti Hieronymi és a Vulgata egészen egyformán adja. A héber szöveget a XVII. század egyik leghíresebb exegetája így fordítja: „& eduxisti nos in (terram) irriguam“ (*Liber Psalmorum, editus a Johanne Leusden. Ultrajecti, 1688. p. 98*). A görög bibliában e helyen „ἀναψυχήν“ van, az eredetiből fordított franciában: „lieu de rafraichissement“, ámbar a héberben betű szerint „(terre) arrosée“ (*Le Livre des Psaumes. Yverdon, 17:9. p. 99*); a latinból fordított franciában szintén „lieu de rafraichissement“ (*Les Psaumes de David. Traduits en François selon la Vulgate. Brusselle, 1700. p. 202*).

hyedelmeth“ (*Winkler-codex*, 80. 81): „nem tuǵǵa a zúlǵ azzonial-
lat mit teǵen a naǵ keserúsegert kezet edestoua hańńa veti, keres-
ven maganac hýedelmet“ (*Nádor-codex*, 347).

„een fyam hallatyk te zood en fylembe nem kónyórólz en ray-
tam Juhodnak (?) keserúseghewel* hyedelmnekól enghómeth megh
fogyatkozny hadz ees ala foly vala a veer neegh felól a farol kezei-
ról ees labarol“ (*Winkler-codex*, 213); „En edos fiam hallatic atte zood
en filemben, mire nem kónórulz en raytam ionhodnac keserúsegeuel
*hyedemnekil engomet meg azni, es meghacz fogatkozni —“ (*Nádor-
codex*, 271).

„Oh ennekóm merth eleth megh hal Ees óduósseegh óletyk
ees fóldeból ky vettetyk annyának myndón hiedelme,* annyath fyawal
ózue el vegetók“ (*Winkler-codex*, 216).

„Oh ennekóm zeretó ihesusom ym megh halok *hyedelnekvl (!)
ees Simeonnak tóre een zywemeth altal verj“ (*Winkler-codex*, 216);
„O ennekóm zeretǵ iesus Im meghaloc *hýedem nekil, es sýmeon-
nac tóre en ziuemet altal verj“ (*Nádor-codex*, 276).

„testy keuanathnak Zomehsagaath ees ez velaghy zeretethnek
buzgosagaath myndónóstól meg hywóhed ees megh olchad“ (*Winkler-
codex*, 253. 254); „testhÿ kýwanatossagnak zomesagath. ees embóri
ethkóknek bwzgosagos gýöýǵrwegeth. ees ez wýlagnak zerelmeth.
te zent malaztodnak *hýwsegewel myndónǵstwl ffogwa meg olczad“
(*Czech-codex*, 11); „testy kewansagonknak : geryedeseenek zomesa-
gath : ees ez wylagnak zerelmeth : the zent malaztodnak hywsege-
wel : meg olchad“ (*Gyöngyösi-codex*, 15); „... ees ez wilagnak
zerelmeth The zenth malaztodnak hywseghewel megh olchad“
(*Pozsonyi-codex*, 8); „... Es ez wylagnak zerelmeth te zenth malaz-
todnak hywsegewel megy olczad“ (*Thewrewk-codex*, 16); „ez velagi
zerelmeknek eledelit es bwzgosagat my bennónk myndónóstól fogwa
meg hydegeyched es olchad“ (*Kriza-codex*, 33. V. ö. *Szent Brigi-
nanak imádsághy*, 193): „sitim carnalis concupiscentiae, & aestum
mundanae delectationis in nobis penitus refrigera & extingue“
(S. Birgitta: *De Passione Domini*, Or. VII).

„iollehet a pocolnac keńńa zamtalan, es megmondhatatlan legón,
De maga mind ez soc kózzúl riuiden es jelǵsben tizenket keńńarol

* Itt a Nádor-codexben (275. l.) „ańńanac mindǵn kenée“ van.

lezon mast ide alab a bezed. Otod keňa ez, mert oth vaĝon *hyedelm nekil valo halal“ (*Nádor-codex*, 71).

„ez frater Ruffinus v̄ ziuenece naĝ tiztasagval es ő lelkenec angáli kiessegeuel myndoncoron istenhöz igeközöt, es ő benne edős-kódót“ (*Simor-codex*, 14); „ez frater rufinos w ziuenece nagi tiztasagual, es w lelkenec angaly kyessegeuel, mindenkoron istenhez igiekezete es wbenne edeskedet“ (*Virginia-codex*, 72): „Predictus autem frater rufinus propter magnam cordis attentionem ad deum & angelicam mentis quietem quancumque uocabatur cum tanta grauitate ac dulcedine...“ (*Speculum uite b. Francisci*, 1504. f. 112).

— A „kiesség“, melyet a Nyt. Szótár csak XVIII. századi szövegből ismer, itt ugyan a refrigeriummal rokonértelmű „quies“ fordítása, de amint látni fogjuk, codex-irodalmunkban egyenesen a „refrigerium“ fordítása gyanánt is meg van. Előjáróban megjegyezhetem, hogy a kies, kiesség ily használatát pontosan megvilágítják a következő locusok is:

„ennek utanna egő kemenczebe vettete de zent Tamas a thwzben nagi kyeson maraduan holte kelue egezen ki ioue az egő kemonczeböl“ (*Debreceni-codex*, 44): „Tunc rex — eum in fornacem ardentem mitti fecit. Que tamen sic *refrigerata est. vt die altera sanus inde exiret & illesus“ (*Lombardica historia*. Argentine, 1485. b2. A. L. cap. 5);

vagy a „locus refrigerii“ leírása a szent-Mihályhoz intézett „ygon zeep ymadsag“-ban: „kerlek tegod felsegős ystennek zeep ees eekős zolgaýath, hogý az vtholso napon. kogýelmeson fogadyad az en lelkometh. az te zentseegős kebeledben. ees wygyed oteth az *kyes bekosegnek ees nywgodalmnak heleere. holoth az zentoknek lelký wygasaggal ees mondhatatlan orwendetosseegwel. az yowendo yteletoth. ees az felthamadaasnak bodogsaagos dyczosegeth waaryak“ (*Czech-codex*, 85. 86): „obsecro te: — vt in nouissimo die benigne suscipias animam meam in sinu tuo sanctissimo: z perducas eam in locum refrigerý pacis z quietis“ etc. (*Anthidotarius anime*. Uenetýs, 1517. f. 144).

„angeloknak azzonnya zyzeknek wyraga: földön walo bünös nepnek remensege purgathoryumbely halottaknak hyedelme“ (*Peer-codex*, 241).

„Azzonyom maria wronk yesusnak zŵleje bŵnósnepek nagh remensege pŵrgatorymbely halottaknak hyedelve“ (*Peer-codex*, 284. 285.)

„özwegeknek dychôsege: Hazasoknak scegedelme: Pwrgatoryumbely halottaknak hyedelve: kerônk nemes azzonyonk zyz maria“ (*Peer-codex*, 286. 287).

„Azzonnyonkh zephseghes thŵkôre:
ferfyaknak tyztes gôzedelme:
halottaknak nagh hyedelve:
ördögöknek ô nagh tôredelme

Rolad zolnak zenteknek mondasi:
zent haromsagnak nagh tythcus tanacy“

(*Peer-codex*, 335);

„Azzonyocnach zeepseges tykere
fyrfyacnac tyztes gyezedelme,
halottaknac ew nag hyedelve
ôrdegöknek ew nag teredelme
Rolad zollnac zenteknec mondasy
zent haromsagnac nag tytkos tanachy

(*Thewrewk-codex*, 81).

„Bethegeknek. seghssigh: ymagh, Byneseknek yedelve.* ymagh“ (*Peer-codex*, 361): „Bethegeknek egéssége, Imádgý Istent értünk. Búnösöknek oltalmazója, Imádgý Istent értünk“ (*Imádságos Keonyvechke*. Praga, 1615. 285. l.); „Bethegeknek egessege, Kónyôrôgy erettünk. Búneósoknek oltalmazója, K. e.“ (Vásárheli G.: *Keresztieni Tvdomanyrak Reorid Summaia*. Bécs, 1617. 769. l.); „Bethegek gyogyitása. Kónyôrôgj érettünk. Búnösök általma. Kónyôrôgj érettünk“ (*Padvai Szent Antal Szolosmaia*. Nagy-Szombat, 1662. 219. l. — *Menybe Vitetet Böldogságos Szúz Maria Congregatziojának Eredete*. Nagy-Szombat, 1710. 131. 132. l. — *Ének vagy fel-szóval mondatni szokott Áhitatosság*. Györ, 1746. D4. — *Officium Rákócziánum*. Kassán, 1756. 190. l.); „Bethegeknek egéssége. Búnösök általma. K.“

* V. ö. „Bynes nepnek remenseghe, Romlothaknak wygassaga“ (*Pozsonyi-codex*, 29).

(Náray: *Lyra Coelestis. Tyrnaviae*, 1695. p. 182): „Salus infirmorum. Ora pro nobis. Refugium Peccatorum. Ora pro nobis“ (*Litaniae Beatae Mariae Virginis Lauretanae*, nn. — *Rosarium Sive Psalterium Beatae Virginis Mariae. Antverpiae*, 1604. p. 164. — *Officium Beatae Mariae Virginis Latino-Graecum. Avgvstae Vindelicorum*, 1615. p. 291. — *Ratio Brevis Recitandi Rosarii Gloriosae Virginis Mariae. Venetiis*, 1616. Ss7. — Poiré et Lamormain: *Modvs Disponendi Se Ad Bene Moriendum. Viennae*, 1641. p. 268. — P. Iacobus Mancinus: *Practica Visitandi Infirmos. Venetiis*, 1649. p. 569. — Joannes Chrysostomus de Gyöngyös: *Vellvs Avrcvm Beatificandae Animae. Leutschoviae*, 1665. E2. — Martinus Cochem: *Infirmittatis Humanae Praesidium. Francofurti ad Moenum*, 1686. p. 57. — *Preces ac Meditationes Piae. Moguntie*, 1691. p. 201. — Martinus Cochemensis: *Libellus Infirmorum. Francof. ad M.* 1706. p. 64. — *Psalterium Monasticum. Venetiis*, 1711. p. 375. — *Officium Rakocianum. Tyrnaviae*, 1713. p. 161; *Tyrnaviae*, 1772. p. 146; *Zagrabiae*, 1772. pp. 132. 133; *Budae*, 1783. p. 146; *Budae*, 1794. p. 146. — *Exercitium Pietatis. Tyrnaviae*, 1798. p. 159. — Philippus Servius e S. J.: *Amicus Fidelis usque ad Mortem. Pragae*, 1717. p. 132. — *Breviarium Secularium. Cassoviae*, 1726. p. 294; *Cassoviae*, 1758. p. 205. — *Norma quarundam Precationum. Posenii*, 1765. p. 144).

„zegensegben meg nyomorottakat meg segel vala. vg hog ez zent zvj myndeneknek kyvalt keppen valo hyedelm vala“ (*Margit-legenda*, 62).

„kent zenvez hyedemnekil Merigót vruossag nekil, Munkat ñugodamnekil“ (*Nagyszombati-codex*, 299).*

„hogy myndõn zomorosagos nyawalamban mynd testh zerent ees lelõk zerenth leg en nekõm wýgasagos hyedelmem“ (*Czech-codex*, 10); „— leeg en nekem wygasagos hyedelmem —“ (*Gyöngyösi-codex*, 15); „— leg en nekem wigasagos hyedelmem —“ (*Pozsonyi-codex*, 7); „— legy ennekem wygasagos hyedelmem —“ (*Thewrewk-codex*, 15). V. ö. „— es agy ennekõm vidamsagot —“ (*Kriza-codex*, 30); „— és adgy vigasztalást —“ (*Szent Briginanak imádsághy*, 192). Eredetijök így szól: „vt compatiaris in omnibus tribulationibus & afflictionibus meis corporalibus & spiritualibus, & des mihi

* Mirigy-nél ki is irták.

consolationem in tempore tribulationis & in hora mortis meae“ (S. Birgitta: *De Passione Domini*. Or. VI).

„ez wylagnak zerelmeth. te zent malaztodnak hÿwsegewel mÿndõnõstwl ffogwa meg olczad“ (*Czech-codex*, 11); „— the zent malaztodnak hywsegewel —“ (*Gyöngyösi-codex*, 15); „— hywsegewel —“ (*Pozsonyi-codex*, 8); „— hywsegewel —“ (*Thewrewk-codex*, 16). V. ö. „aestum mundanae delectationis in nobis penitus refrigera & extingue“ (S. Birgitta: *De Passione Domini*. Or. VII).

„Es vr zegenec hiedelme lõn zóksegben. es ñomorusagban segedelm“ (*Döbrentei-codex*, 24); „Ees wr leen zegenek hyedelme ees segedelm zyksegbe ees nawalyaba“ (*Keszthelyi-codex*, 13. *Kulcsár-codex*, 14): „Et factus est Dominus refugium pauperi: adjutor in opportunitatibus, in tribulatione“ (*Liber Psalmorum*. IX. 10).

„vram en erõssegem. es en hyedelmem“ (*Döbrentei-codex*, 34): „Dominus firmamentum meum, et refugium meum“ (*Liber Psalmorum* XVII. 3): „der herre ist mein vestikeÿt vnd mein zûflucht“ (*Der teütsch psalter*. Augspurg, 1492. c4).

„leg en nekem oltalmam istentvl: es hyedelm hazzol: hog idvõzõh engemet Mert en erõssegem: es en hyedelmem te vağ“ (*Döbrentei-codex*, 76): „Esto mihi in Deum protectorem: et in domum refugii, ut salvum me facias. Quoniam fortitudo mea, et refugium meum es tu“ (*Liber Psalmorum*. XXX. 3. 4).

„Te vağ en hiedelmem a ñomorvsagrvl. ki kõriõl võtt engem“ (*Döbrentei-codex*, 79): „Tu es refugium meum a tribulatione, quae circumdedit me“ (*Liber Psalmorum*. XXXI. 7).

„Isten mi hiedelmõnk. es erõnk. ñomorvsagokba“ (*Döbrentei-codex*, 101); „Isten my segedelmenk hyedelmenk, ees erwnk haborwsagokba“ (*Keszthelyi-codex* 115. *Kulcsár-codex*, 112); „Deus noster *refugium, et virtus: adjutor in tribulationibus“ (*Liber Psalmorum*, XLV. 2).

„Mert te engem fogado lõl: es en hiedelmem. en ñomorvsagomnak napian“ (*Döbrentei-codex*, 118): „Quia factus es susceptor meus, et refugium meum, in die tribulationis meae“ (*Liber Psalmorum*. LVIII. 17).

„Mert te vağ en erõssegem. es en hyedelmem“ (*Döbrentei-codex*, 133): „Quoniam firmamentum meum et refugium meum es tu“ (*Liber Psalmorum*. LXX. 3).

„Mongá vrnak. te engem fogado vağ: es en hyedelmem“ (*Döbrentei-codex*, 168); v. ö. „Mond vrnak engem fogado vag te: es

en bizodalman“ (*Apor-codex*, 50): „Dicet Domino: Susceptor meus es tu, et refugium meum“ (*Liber Psalmorum*. XC. 2).

„Es vr en nekôm hyedelmól lón. es en istenem. en remensegemnek segedsege“ (*Döbrentei-codex*, 172): „Et factus est mihi Dominus in refugium: et Deus meus in adiutorium spei meae“ (*Liber Psalmorum*. XCIII. 22).

„zarwasoknak magas hegek: gymoknak hyedelmek kő zirt“ (*Döbrentei-codex*, 183); „ees zarwasoknak magas hegyewk, ees gymeknek kwzyrth hyedelmek“ (*Keszthelyi-codex*, 274. *Kulcsár-codex*, 252): „montes excelsi cervis: petra refugium herinaciis“ (*Liber Psalmorum*. CIII. 18): „dy hohen berge der hirssen. der felse ist ein zufluht den igeln“ (*Dy bibel*. Nürnberg, 1483. f. 286. *Der teütsch psalter*. Augspurg, 1492. ý1).

„En irgalmam. es en hyedelmem engem fogado“ (*Döbrentei-codex*, 222); „Een yrgalmam, ees een hyedelmem engem hozyaya vevev“ (*Keszthelyi-codex*, 395. *Kulcsár-codex*, 358): „Misericordia mea, et refugium meum: susceptor meus“ (*Liber Psalmorum*. CXLIII. 2).

„Olvastvk azert gakorta zenteknek temetesekre angaloknak iöveseket. es v zolgalatokra. zolgalatokot tettek Isót valazottaknak lelkeket Inekekkel es vigasaggal meñben vitteket. hvl mind ket nemő nemzetnek hangossagit. ferfiaknak es zent zizeknek inekleseket hallatni. es zep hangossagit hallatni. — hóg ha O zeretoim remensegnek *hiventesere. es hitnek erösseitesere. niha cristos. kórñól alloknak. v nekik erdemek bizonsagara eññiet. es ill'eket meltol mvtatni. v meñnei zolgai mia. holtaknal. mitól ionkab hinni valo ez napi napon. meñneknek seregít v seregivel dizest istennek aña eleibe iöttek. — Senkinek ketseg: mind az meñnei iervsal'emet: tahat örvendenek. mondhatatlan örömmel Tahat meg vidamvltanak Entezhetlen zerelmben Es tahat mind örvendessel. lelki örömben lenek. mikoron ez innep ki nekónk eztendöröl teer. v nekik mindeniknek zvñetlen vagón“ (*Döbrentei-codex*, 503. 504): „Legimus enim quam saepe ad funera et ad sepulturas quorumlibet sanctorum angelos advenisse et exsequiis eorum obsequia praestitisse: necnon et animas electorum usque ad coelos, cum hymnis et laudibus detulisse: ubi et utriusque sexus chori commemorantur frequenter auditi, laudesque cecinisse: — Quod si ad recreandam spem, dilectissimae filiae! et corroborandam fidem interdum astantium Jesus Christus,

ob merita suorum amplius compromanda, talia et tanta dignatus est exhibere per suos coeli ministros circa defunctos: quanto magis credendum est hodierna die militiam coelorum cum suis agminibus festive obviam venisse Genitrici Dei. — Nulli dubium, omnem illam coelestem Jerusalem, tunc exultasse ineffabili laetitia, tunc jucundatam esse inaestimabili charitate, tuncque cum omni gratulatione jubilasse: quoniam festivitas haec quo nobis hodie revolvitur annua, illis omnibus facta est continua“ (S. Hieronymi *Epistola ad Paulam et Eustochium de Assumptione B. M. V. c. VIII.*)

— A refrigeriumban részesülő lelkek „mennyei megvidámulásának“ codexeinkben ez a legrészletesebb leírása. Itt a „hiventés“, melyet a *Nyt. Sz.* egyáltalán nem ismer, a. m. hültés vagyis felrissítés, megújulás, betű szerint recreandi, -o, -um, vagyis recreatio, mely — amint kimutattuk — egyik synonymája a refrigeratio vagy refrigeriumnak.

„hol vagion olthatatlan, tyws meg hydegedesnelkwl“ (*Lobkowitz-codex*, 318); „Hol vágon olthatatlan zen, meg hidegedesnekől“ (*Bod-codex*, 24): „vbi ignis inextinguibilis sine refrigerio“ (*Aureum speculum anime peccatricis*, c6).

— A *Nyt. Sz.* a „meghidegedést“ végkép kihagyta. Hogy a meghidegedés „refrigerium“-ot jelent, azt bajosan is sejtették; mert eddigelé senki sem tudta, hogy a Lobkowitz- és a Bod-codexnek „a halalrwl“ szülő fejezete, az „Aureum speculum anime peccatricis docens peccata vitare ostendendo viam salutis“ című, „a quodam cartusiense“ irt theologiai tractatus VI. fejezetének („De morte semper timenda z vbique expectanda“) egyszerű fordítása. Több mással együtt ezúttal utalok rá először.

„zykseg tenekőd atal mennőd tyzõn es vizõn mynec elõtte akar nal ivtnya az hyedelmnec helere az az meñnei díchõsegre“ (*Lobkowitz-codex*, 57): „Oportet te transire per ignem et aquam, antequam venias in refrigerium“ (Th. a Kempis: *Imitatio Christi*. L. I. c. 22. n. 5).

„paranchola evket vetny vyazzal. zvrokkal es kevuerrel tellyes hevseges vas evstben. Mely keen evnekyk ada evnekyk chodalatos kyesseget“ (*Cornides-codex*, 367. 368): „iussit eos in sartaginem

plenam cera pice ⁊ adipe poni. Que tamen eis mirum refrigerium prestitit“ (*Aurea legenda*, cap. 137).

— Ezt pedig nem ártott volna felhasználni a Nyt. Szó-tárnak; mert akkor a „kiességet“ nem magyarázta volna „amoenitas; lieblícheit, lustbarkeitnak“ és nem állította volna ugyancsak a „kiességről“, hogy szövegben legelőbb csak a XVIII. században fordul elő!

„zerelmes fiam iesus en zemeymnek vilagossaga en eletemnek remensege es kiessegeh te ez mai napon zenuedel a binősökert“ (*Weszprémi-codex*, 4): „Jesu fili mi: fili mi iesu: lumen oculorum meorum: spes ⁊ solacium vite mee. tu hodie pro peccatoribus passus in cruce & mortuus es“ (Pelbartus de Themeswar: *Sermones pomerii de Sanctis*. Pars hyemalis. Hagenuaw, 1499. t5).

„O ki nag kesseruseguel mongia akoron az edes anya martanak es magdalanak O en zerelmes azzonim menniönk ierusalembe lathassam a vagi czak egiczér az en lólkemnek yedelmet“* (*Weszprémi-codex*, 23); „solacium vite mee“ (Pelbartus de Themeswar: *Sermones pomerii de Sanctis*. Pars hyemalis. Hagenuaw, 1499. t5).

„az sydo wytezeknek ew chuchaya: the zenth oldaladon nag meelseges sebet nyta: honnat ez wylagnak geryedetes bynnek *hyedelmere: nag bewsegwel: mynd the zenth zywed: ees derakad-beely dychew wered: wyzzel elegy: my ydwesegenknek zerelmenek jegyere: nekwnk adad“ (*Gyöngyösi-codex*, 22); „— honnat ez wilagnak geryedetes bynnek hyedelmere —“ (*Pozsonyi-codex*, 14); „— honnan ez wylagnak gyeryedetes bywnnek hyedelmere (!) — nekwnk adad“ (*Thewrewk-codex*, 29).

„martiromoknak gezedelme: Confessoroknak Tikeree: purgathoriumbeli hallothaknak hyedelmere: — thamag te zenth fyadnak eleyben“ (*Gyöngyösi-codex*, 27).

* Más tárgyú hasonló siralomban: „Hog lathassam az en fiamath az en lelkomnek vigasagat“ (*Nádor-codex*, 595); „hog lassam az en edes fyamoth. ees hog lassam az en lelkemnek vigasagath“ (*Peer-codex*, 25); „hog lathassam meg en lelkemnek vigasagat“ (*Lobkowitz-codex*, 239); „az en zerelmes fyamat en zomorw lelkömnek vygasagaat“ (*Érdy-codex*, 441): „vt videam filium meum. vt videam consolationem anime mee“ (*Lombardica historia*. Argentine, 1485. p4. *Gesta rromanorum*, 1489. a8).

„the vag en lelkennek edes vendege es kegelmes gazdaya
 the vag en lelkennek vigazthalloya es mindenkoron othalmazy enge-
 meth ez vylagba“ (*Gyöngyösi-codex*, 68); „te vagy en lelkennek
 edes vendege. Te vagy en lelkennek. vygaztaloja. es myndenkoron
 otalma“ (*Gömöry-codex*, 159); „Oh the nemes wyghaztalo Oh
 lelkeknek eedes vendeeghe Es edes hyedelve“ (*Érsekujvári-codex*,
 147); „Te vagy lelkünknek vigaztalója, édes vendéghe és igaz
 tanetőja (!)“ (*Imádságos Keonyvechke Magyar nyelvén*. Praga, 1615.
 335. l.); (v. ö. Batizi Andrással, aki dd. 1569. „lelki nagy öröm-
 nek“ fordítja a refrigeriumot,* ld. Gönczi Györgynél: *Keresztyeni*
Enekek. Debreczen, 1620. 110. lev.):

„Consolator optime
 Dulcis hospes anime
 Dulce refrigerium.“

(Hymnus De sancto spiritu.** *Missale secundum chorum ecclesie
 Strigoniensis*. Nurnberge, 1490. C8. — Uenety's, 1513. f. 282. —
Textus Sequentiarum cum optimo commento. Colonie, 1496. f. 52.***)
 — *Missale fratrum heremitarum Ordinis diuini Pauli primi heremite*.
 Uenety's, 1514. f. 293. — Ivdocus Clichtoueus: *Elucidatorium Eccl-
 esiasticum*, 1519. f. 176. — *Psalmi seu cantica ex sacris literis*.
 Witebergae, 1564. f. 46. — *Hymni et Cantica*. Antverpiae, 1566.
 p. 138. — Balthasar Meisnerus: *Meditationes*. Wittebergae, 1622.
 p. 500. — *Officium Beatae Mariae Virginis*. Venety's, 1616. p. 166;
 Antverpiae, 1686. p. 290. — *Pulchrae & Elegantes Matutinae Can-
 tiones*. Leutschoviae, 1679. p. nn. 1. — *Officium Rakocianum*.
 Tyrnaviae, 1713. p. 60; 1749. p. 51; 1757. p. 51; 1772. p. 53;
 1775. p. 51; Styrae, 1732. p. 60; Zagrabiae, 1772. p. 49; 1794.
 p. 65; 1798. p. 65; Budae, 1779, 1782, 1794 és 1800. p. 53. —
 Kajoni: *Cantionale Catholicum*, 1719. p. 202. — *Breviarium Secu-
 larium*. Cassoviae, 1726. p. 144; Cassoviae, 1773. p. 238. — Quo-

* Egy birtokomban levő csonka, XVI. századi 12-r. imádságos könyvec-
 kében szintén „öröm“ felel meg a refrigeriumnak. Ott u. i. ez van, az „M“ levé-
 len: „te vagy az mi lelkünknek edes vendege, Az mi szomorú szüüünknek
 igaz öröme“.

** „Roberti Regis Franciae“ (Daniel: *Thesaurus Hymnologicus*. II. 35).

*** A következő magyarázattal: „(o dulcis hospes anime) scilicet nostre
 (o dulce refrigerium) .i. recreatio“.

tidiana Pietatis Exercitia. Viennae A., 1745. p. 104; 1764. p. 133. — *Exercitium Pietatis*. Posonii, 1782. p. 91; 1795. p. 69; Pestini, 1795. p. 61; Tyrnaviae, 1798. p. 60).

„Irgalmassagnak anya zŕwz maria. ky vagy dŕwcheŕvségnek azo-nya Bŕwnes nepnek nagy eŕvrŕmek. es remensegegh. purgatoriam bely. zegeni lelkeknek. hyedelmek“ (*Gŕmŕry-codex*, 211. 212).

„hogy mykoron az erek nywgodalomnak napyay el jŕwennek hŕw elŕle“ (*Jordánszky-codex*, 715); „hogŕ mikor el iŕuŕendenek az ŕdŕk az vr istennek szininek elŕle | mell’ben az hiuek hŕossighet visznek“ (Sylvester: *Vy Testamentum*. I. 166); „Minec utánna el iŕ à *meg hiusedésneç ŕdeie az Wrnac szinétŕl“ (Heltai: *Vy Testamentom*. g2); „hogŕ el iŕienek az hiuŕtŕszesnek idei az Vrnak orczaiatul“ (Félegyházi: *Vy Testamentom*, 1586. I. 183); „minec vtánna el iŕuendeneç Istentŕl az *meg hiwesítésneç idei“ (Károli Gáspár: *Vy Testamentom*, 106); „hogy midŕn el-jŕnek a kŕnnyesbégnek idejei az Ŕrnak szine-elŕl“ (Káldi: *Biblia*, 1012): „ŕπως àν ἔλθωσιν καιροὶ *ἀναφŕξωç àπŕ προσŕπων τοŕ κυρίου“: „ut cum venerint tempora refrigerii a conspectu Domini“ (*Actus Apostolorum*. III. 20): „so die zeyt der rue kumen von dem angesiht des herren“ (*Dy bibel*. Nŕnberg, 1483. f. 555); „auff dasz da komme die Zeit der Erqwicklung fŕr dem Angesichte des HERN“ (*Die Heilige Schrift*, verdeutscht durch D. Mart. Luther. II. 170); „wenn die zeytt der erquickung kommen wirt von dem angesicht des Herrn“ (*Das bŕch des Newen Testaments*. Augspurg, 1523. I. 106. — *Catholische Bibell*, 1584. II. 69).

„De ez zent atya az fraterekre kyk el mentek vala, nem harag-gal, hanem kevnyerevlettel jndultatot vala, Legottan az jmadsgagnak *hyedelmeneç zokasara fordeyta evmagat, hog kyket parancholatok-kal megnem tarthata, azokat jmadsgagyval hynaya meg“ (*Domonkos-legenda*, 40. 41): „At vero pater sanctus erga eos qui recesserant. non indignatione sed compassione promotus: continuo ad consuetum orationis *refugium se conuertit: ⁊ quos preceptis retinere non potuit precibus reuocauit“ (Antoninus: *Historiales seu Cronica*. In Nuremberga, 1484. III. 195; In Basilea, 1491. III. 195).

„Esmeg kerde hog ha vagon valamy segedelm purgatoryom-belyeknek, felele az meg holt, vagon nemykoron segedelmevnk, de mastan nagy kaart valnak az purgatoriombely lelkek, — Mert az tylalmert nagy sok segedelmek vontatnak meg az purgatoryom-bely lelkektevl“ (*Domonkos-legenda*, 258).

„mikoron mind ez országban el hirhódót uolna a zent Agota azzonnak zenčegenek es čudatetelenek hire es sokan eh zent Lucza Azzon varosabol mennenek az ő koporsoiához zarandok kepen ah kathanom Neuú varosban hol e' zent Agotanak teste fezkik uala — monda zent Lucza az ő Annianak zerelmes Aniam Igen sok *hyedelôm lezôn a zent Agota azzoni koporsoianal Laddek immar Negi eztendôie mult hagi simmi vuossagual a wert raitad meg nem allathatiok menniônk el mûes a tób zarandokokual s kôniôrôgiônk neki s meg segelheth az vristen elôt — Iary a zent zŵz Agata azzonnak koporsoiához kit ha meg teendez čak imatkozionk meg zabadulz“ (*Debreceni-codex*, 26). V. ö. „audiens famam sancte agathe per totam siliciam (igy!) diuulgari. sepulcrum eius adiit cum matre sua euthicia annis quattuor fluxum sanguinis incurabiliter patiente“ etc. „Si ergo eius sepulcrum credens contigeris. perfecta continuo sanitate gaudebis“ (*Lombardica historia*, 1485. a 8); ugyanez, végén ez eltéréssel: „crede quod Agatha semper sit cum christo pro cuius nomine est passa scilicet in celesti patria. ⁊ credens continge sepulcrum eius ⁊ sanitatem recipies“ (Pelbartus de Themeswar: *Sermones pomerii de Sanctis*, 1499. I. c6).

— Itt a „hyedelôm“, amint úgy az eredeti, mint a codex szövege mutatja, egészen szabatosan a. m. a szentek segedelme (auxilium, subsidium, adiutorium) által* végbemenő *megvigaszás* (sanatio), amiben benne van a rokonértelmű vigasztalás (consolatio) s ezzel együtt a vigasság (refrigerium).

És itt nem fojthatok el egy megjegyzést. Toldy Ferenc ezt a „hyedôlmet“ „bizodalomnak“ magyarázza (*Régi Magyar Legendák Tára*. V. 202), aminthogy a Nádor-codex „hýedemét“ is annak,** „hýedelmét“ pedig „hiedelemnek“, tehát fiduciának vette (15. l.).

* V. ö. *Domonkos-legenda*, 258. ld. a megelőző cikket a 694. lapon.

** Az Apocodex — melyet azonban Toldy még nem ismert — szintén mindig „bizodalmat“ ír ott, ahol a Döbrentei-codexben „hiedelem“ van. Lásd Apoc. 5. = Döbr.-c. 118. (Psalm. LVIII. 17); A. 22 = D. 133 (Ps. LXX. 3); A. 50 = D. 168 (Ps. XC. 2); A. 55 = D. 172 (Ps. XCIII. 22); A. 67 = D. 183 (Ps. CIII. 18); A. 115 = D. 222 (Ps. CXLIII. 2). Ámde e codexek eredetijében nem „refrigerium“, hanem mind a 6 helyen „refugium“ van.

Milyen jó paizs lenne ez nékem, — ha rá lennék szorulva. Ime, még Toldy Ferenc is, háromszor botlott e szónál! Azért „a tudatlanság orgiája“ csak nem dühöngött benne!?

Toldy Ferenc mégis igazán értette a codexek beszédét, szavainak jelentését, bárha háromszor botlott a „hiedelemnél“; épúgy mint ahogy e mű százával felhozott és felhozandó bizonyítéka szerint Simonyi Zsigmond, ámbár saját állítása szerint „katholikus“,* ámbár nyelvtörténeti szótárt szerkesztett s ámbár a hiedelem magyarázatát Döbrenteből vagy Ballagi Mórból ki tudta írni: mégsem fogja soha megérteni a codexek beszédét. Mert ahhoz a gyökök gyökerészete nem futja!

„Laudetur deus Necnon sua genitrix vnica: quum finis adesse videtur per me ladislaum presbyterum de Kalmanchey Ob refrigerium Corporis et anime sue: quod opifex** omnium rerum hominibus in ipso sperantibus tribuere sine fine (concedat) dignetur. l. 5. 1. 9.“ (Lányi-codex, 414).

„O edes es keuanatos arneek. iesusnak zarnyay alat. ot vagon az oda futoknak bator oltalm. es az nyomoruliaknak edes hyedelm“ (Horvát-codex, 269). V. ö. Diui Augustini *Meditationes*. Uenetis, 1483. c2. és *Soliloquia*, „e“.

„Ees wr leen zegénnek hyedelve ees segedelm zyksege ees nawalyaba“ (Keszthelyi-codex, 13. Kulesár-codex, 14); „Et factus est Dominus *refugium pauperi***: adjutor in opportunitatibus, in tribulatione“ (*Liber Psalmorum*, IX. 10); „Unnd der herr ist worden ain zúflucht dem armen: ain helffer in notturfftigkaiten in der trübsale“ (*Psalterium cum apparatu vulgari*. Auguste, 1499. a4).

„Botyas ennekem, hogy hyedelmem legyen my elwth el menyek ees towaba nem lezék“ (Keszthelyi codex, 97); „Bochyas ennekem hogy hyedelmem legyen —“ (Kulesár-codex, 96); „Remitte mihi, ut refrigerer prius quam abeam, et amplius non ero“ (*Liber Psalmorum* XXXVIII. 14); „Lasz mich das ich werde erkücket

* Nem úgy mint én, kinek szememre vetette, hogy nem vagyok „katholikus“. Lásd *Nyelvőr*, XXXIII. 199. jegyz.

** A *Nyelvemléktár* VII. kötetének XLVIII. lapján: „operifex“.

*** „Es leszen az Vr nyomorultaknak *foliamatia“ (Székely István: *Soltar Kőná*, 1548. A7).

ee das ich hingee. vnd ich wird nit fürbas“ (*Dy bibel*. Nürenberg, 1483. f. 272).

„es cristus vronknac teste istentól el hağattatnac lattatic vala, seminemó hyedelmet auag segedelmet veuen“ (*Vitkovics-codex*, 93. 94); „Es yesws Crystwsnak zent teste lattatyk meg hagyattotnak lenny hogy egy hyedelmet awagy egy segedelmet sem lattatyk vala yóny“ (*Érsekujvári-codex*, 53).

„Bevizöd vram ate nepedet nag örömel: es ate valasztottidat nag vıgasagal mennorzagba: hozuan kiessegre hyedelómsegre“ (*Teleki-codex*, 164).

„Es mykoron ywtottanak vona Colonyaban myndenwt nagy sok hyedelmek leeznek vala az zent testhnek orvossagus erdeme myath“ (*Érdy-codex*, 314). V. ö. De inuentione corporis sancti Antonÿ eremite. (Petrus de natalibus: *Catalogus sanctorum*. Lugduni, 1514. f. 103).

„mastan veed ezedben bodogtalan mert e te tyzed langad ennekem nywgodalmat zolgaltatnak teenekód kedeeg erek gyettrelmet“ (*Érdy codex*, 469): „Disce miser. quia carbones tui sunt michi refrigerium tibi autem eternum supplicium prestant“ (Leonardus de vtino: *Sermones aurei de Sanctis*. Uenetÿs, 1475. 8 10. — Jac. a Voragine: *Lombardica historia*, 1485. s4. — Fratris Roberti Caraçoli de Licio opus de laudibus sanctorum. Venetÿs, 1489. v6. — *Lauacrum conscientie*. Auguste, 1489. k5. — *Psalterium et Breuiarium secundum chorum ecclesie Patauiensis*. Auguste vindelicorum, 1490. f. 274. — *Expositio himnorum cum notabili commento*. In Hagenauw, 1493. 12. — Osualdus de Lasko: *Biga salutis*. Hagenaw, 1498. „F“. — Pelbartus de Themeswar: *Pomerium Sermonum de Sanctis*. Pars Estiualis, 1504. N6. — Bernardinus de Busti: *Rosarium sermonum predicabilium*. Hagenaw, 1508. I. 218. — *Breuiarium secundum chorum Patauiensis ecclesie*. Uenetÿs, 1517. f. 242. — Lavrentius Surius: *De Probatis Sanctorum Historiis*. Coloniae Agrippinae, 1579. IV. 614).

„Negyedzór dychóseegees leen, mert holta wtan nagy sok cho-daak hyedelmek es yrgalmak leenek az ew zent koporssoyanaal“ (*Érdy-codex*, 526). Eredetijében: „Quarta gloria quia multis miraculis eius sepultura claruit“ (Pelbartus de Themeswar: *Pomerium Sermonum de Sanctis*. Pars Estiualis. Hagenauw, 1504. „R“).

„ha ember malasztban mwlandyk kywe ez vylagbol haat ha

menyozzagot eerdemly az zent angyal oda vzy az bodog leelköt. Ha kedeeq pwrqatoriomba awagy vala meel *hyhedelemnek helyeere ott ees vele vagyon az zent angyal“ (*Érdy-codex*, 554. V. ö. Jac. de Uoragine: *Sermones de sanctis*. Uenetys, 1496. S5).

„(a halottak) yollehet malaztban leegyenek az erek karhozatnak ellene. Es az erek dychóseeghnek varasaban remeenseeghnek hyedelme myat“ (*Érdy-codex*, 607). V. ö. Pelbartus de Themeswar: *Pomerium Sermonum de Sanctis*. Pars Estualis, 1504. AA5.

„(zent kelemen) kynek zent erdemeert nagy sok zamtalan *hyhedelmeket yrgalmakat es chodakat töt, es teezen naponkeed wr isten“ (*Érdy-codex*, 656). Az eredetiben csak ez van: „multis ostensis miraculis“ etc. (*Lombardica historia*, 1485. F4).

„O bodogh zyz mária: istennek aúa: Menorzagnak kyralne azzona: Angaloknak azzona: binössöknek remensege: purtagoriumba ualo zegen halottaknak *kyedelme: ördögöknek töredelme“ (*Kazinczy-codex*, 24).

„Merth pokolba semy varankozas nynczen semy hyedelem nynczen“ (*Érsekujvári-codex*, 170). V. ö. Fr. Guillermus: *Postilla*, s. a. et l. saec. XV. r7.

„wegyed én kereztfamath magaadnak hyedelmw1“ ;

„es hyedelmerth kel kewanny ewlketny“ ;

„Es byzony az hogy hyedem legyen“ ;

„en kenokath walaztotam een hyedelmemerth“

(*Érsekujvári-codex*, 402. 405).

[A Katalin-legendából (*Érsekujvári-codex*, 423. lev. 25. sor) épen ez mondat kimaradt].

„crucem accipiatis pro refrigerio vestro“ ;

„sed pro refrigerio amplexari“ ;

„Et vere refrigeria sunt“ ;

„Ego penas elegi pro refrigerio meo“

(Raymundus de Capua: *Legenda seu hystoria b. Katherine de senis*. Cap. 5).

„Eligo certe passioni tue sacratissime conformari. ⁊ penas quascunque pro refrigerio amplecti“ (Raym. de Capua: *Legenda b. Katherine de senis*, c. 12).

„COSTws ky waqok zepsegel
Istenneek zörzesewel —
Cypryanak feyedelme
nepynek hyeedelme“

(*Érsekujvári-codex*, 450).

A XVI. században.

„Omnis persecutionis angustia nox est. refrigerium autem dies. Crisostomus.“ (*Offitium de doloribus seu passione beatissime virginis Marie*. Schrammtal in Austria, 1501. F4.)

„Nam nubes a terra virtute caloris eleuata stat: refrigerium contra estum prestat: ꝛ pluuiam generat. Sic spiritussanctus adueniens animam terrenis ad celestia diligenda eleuat: refrigerium contra incentiua vitiorum prestat: ꝛ pluuiam lachrymarum salutis fructum facientium generat. Unde ecclesia canit de eo. In labore requies: in estu temperies: in fletu solatium“ (Pelbartus de Themeswar: *Sermones Pomerii de tempore*. Hagenaw, 1501. Aa5).

„in refrigerium. scilicet. in securitatem celestis patrie“ (*Expositio super psalterium* d. Joannis hyspani de turre cremata. Uenetys, 1502. f. 60).

„oportet quod ardor concupiscentie per rorem celicum et refrigerium diuine gratie temperetur“ (Nicolaus de Lyra: *Preceptorium siue Expositio tripharia perutilis | in decalogum legis diuine*. Colonia, 1502. A5).

„da fidelibus tuis: quorum anniuersarium depositionis diem commemoramus refrigerij sedem“ (*Missale*. Auguste vindelicorum, 1503. f. 43. — *Missale iuxta morem Carthusiensium*, 1509. f. 213. — *Breuiarium Frisingense*. Pars Hyemalis. Uenetys, 1516. f. 67. — *Missale secundum ritum Augustensis ecclesie*, 1555. f. 463).

„Tertio fuit in paradiso aure tenuis gratum refrigerium. Istud autem refrigerium fecit in beata virgine spiritus sancti gratiam“ (Bernardinus de busti: *Mariale de excellentiis Regine celi*. Nuremberge, 1503. dd6; Hagenaw, 1513. ii6; v. ö. Mediolani, 1493. F6).

„domine da famulo tuo cuius anniuersarium obitus sui diem commemoramus: refrigerij sedem: quietis beatitudinem: luminis claritatem“ (*Missale Patauiense*. Wienne, 1503. f. 289. — *Missale specialium missarum pro Itinerantibus secundum Rubricam Patauiensis ecclesie*. Uienne, 1513. f. 30).

„eduxisti nos in refrigerium .i. in consolationem tue gratie ꝛ spem celestis premij quibus refrigeratur anima in tribulationibus“ (Pelbartus de Themeswar: *Expositio compendiosa et familiaris*. Hagenaw, 1504. g6).

„Sed magister Henricus de Hassia dicit. quod acerbitas ex hoc non mitigatur: sed solum fit eis quoddam *refrigerium Uerbi gratia. sicut si quis portat graue pondus. et aliquis prestat ei haustum aque frigide vel vini. leuius videtur portare: licet sit idem pondus. Sic et in purgatorio alleuiatur pena per nostra suffragia“ (Pelbartus de Themeswar: *Pomerium Sermonum de Sanctis*. Pars Estiualis. Hagenauw, 1504. AA6).

„Mors ergo que est in inferno est sine respectu misericordie: quia interminabilis est ⁊ sine omni remedio ⁊ refrigerio“ (Joh. de sancto Geminiano: *Orationes funebres: siue sermonarium de mortuis*. Lugduni, 1504. B7).

„Cum ergo illic perueneritis dabit refrigerij sedem quietis beatitudinem ⁊ luminis claritatem“ (*Sermones sancti Augustini ad heremitas*. S. XXXXI. Venetijs, 1505. f6).

„Memento etiam domine famulorum famularumque tuarum. N. qui dormiunt in somno pacis. id est gaudy ab ardore penarum: vt impleatur illud Zach. .IX. Tu in sanguine testamenti tui emisisti vinctos de lacu in quo non est aqua refrigery.* — Ipsi domine — locum refrigery lucis et pacis vt indulgeas deprecamur. scilicet qui ad inferos descendens defunctos liberauit a locis penarum inducens ad locum refrigerij | lucis ⁊ pacis eterne“ (fr. Joh. Bechhoffen ordinis fratrum heremitarum sancti Augustini: *Quadruplex missalis expositio: literalis scilicet allegorica: tropologica ⁊ anagogica*. Basilee, 1505. f. 247; Basilee, 1512. f. 111).

„Dixitque Laurentius Decio. Uide miser quia carbones tui mihi refrigerium prestant: tibi autem supplicium eternum parant.“ — „Et dixit Decio. Ecce miser carbones tui refrigerium mihi prestant“ (*Sermones Parati per anni circulum: de Tempore ⁊ de Sanctis*. Hagenaw, 1506. M3).

dd. 1506: „ . . . memorato hospitali Beatissimae Mariae Virginis in dicta Civitate nostra Eperies fundato, consequenterque Ecclesiae Beatae Mariae Virginis in eodem constructae, & Pauperibus in ipso hospitali degentibus, pro refrigerio suae, & dicti Nicolai Fratris sui, & Parentum ipsorum animorum, in perpetuam eleemosynam — contulit“ (Wagner: *Diplomatarium Comitatus Sarosiensis*, p. 243).

* A Prophetia Zachariae IX. 11. versében csak „de lacu in quo non est aqua“ van szó; a „refrigerij“ nincs benne.

dd. 1507: „pro refrigeriis Animarum Suarum ac Parentum et Posteritatum Ipsorum“ (*Magyar Sion*. I. 602).

„Refrigerari. id est consolari: refrigerium dare. erkielen. — Refrigerium. i. recreatio. erlabung: oder erquickung“ (*Vocabularius Gemmagemmarum*. Hagenaw, 1507. x3; in *Argentinatorum vrbe*, 1511. xij; Hagenaw, 1518. x3).

„ignoramus quo in loco mors sit nos inuasura. Magnum autem est inter angustias mortis refrigerium cum quis in domo parentum vel domesticorum in lectulo recubans nature debitum soluit“ (Bernardinus de Busti: *Rosarium sermonum predicabilium*. Hagenaw, 1508. I. 36).

„da animabus famulorum famularumque tuarum, quorum vel da anime famuli tui, cuius anniuersarium depositionis diem commemoramus refrigerij sedem, quietis beatitudinem, ⁊ luminis claritatem“ (*Familiaris Clericorum liber*. Uenetys, 1508. f. 84).

„Undecima utilitas (inuocationis Marie nominis): purgatorij ignis refrigeratio. Nunquid de petra agri deficiet nix libani .i. refrigerium de Maria post mortem nostram“ (Pelbartus de Themeswar: *Stellarium Corone benedictae virginis Marie*. Hagenaw, 1508. 12).

„His sacrificijs quesumus omnipotens deus purgata anima ⁊ spiritus famuli ⁊ sacerdotis tui! ad indulgentiam ⁊ refrigerium sempiternum peruenire mereatur“ (*Missale iuxta morem Carthusiensium*. In Uenetorum Ciuitate, 1509. f. 212. — *Missale Carthusiense*. Parisiis, 1515 f. 160).

„Te perceleriter visitare intendo vt refrigerium prebeas qui hanc flammam prouocasti“ (Magister Carolus vitulus: *Opusculum epistolarum componendarum*. Mediolani, 1510. f7).

„Hec arbor anna sanctissima in medio terre. i. ecclesie planta sub qua refrigerium recipiunt qui deuota mente eam colunt.“ (Michael de Hungaria: *Euagatorium*. Parisiis, 1510. D1).

„dixit Ualeriano prefecto: Carbores tui mihi refrigerium: tibi autem eternum supplicium prestant“ (Nicolaus deniise Ord. Min.: *Sermones de Sanctis*. Hagenaw, 1510. f. 226).

„qui licet non deponat onus tamen sentit refrigerium“ (*Sanctuarium Petri Hieremie de sicilia ord. pred. Lugduni*, 1512. f. 138).

„Rogamus eciam pater sancte: ⁊ pro omnium fidelium animabus defunctorum: vt sit illis salus eterna: perpetua sanitas: gaudium: ⁊ refrigerium sempiternum“ (Joannes Burchardus: *Ordo Misse denuo correctus*. Cracouie, 1512. f. 13).

„Cumque martyr christi ad decium diceret: quod carbones ipsi sibi refrigerium prestabant: caesari autem eternum supplicium ministrabant“ (Petrus de natalibus: *Catalogus sanctorum*. Argentine, 1513. f. 144; Lugduni, 1514. s4; Lugduni, 1519. f. 140).

„Sicut legitur de sancto theobaldo: quod eius piscatores in autumnno frustum glaciei pro pisce prendiderunt: quod dum pedibus episcopi podagra laborantis pro eius refrigerio supponeretur: audiuit vocem de glacie dicentis: se animam esse vnus peccatoris qui in illa glacie purgabatur: qui liberari posset si .XXX. missas pro eo continuatis diebus celebraret“ (Petrus de natalibus: *Catalogus sanctorum*. Lugduni, 1514. f. 195).

„da famulo tuo N cuius anniuersarium obitus diem commemoramus: refrigerij sedem“ (*Liber missalis secundum ritum Ratisponensis ecclesie*. In Augusta vindelicorum, 1515. f. 311).

„Transactis pluribus annis in episcopatu tempore Decij passus est. Primo pectinibus ferreis laceratus. Secundo lorica ignita indutus Tertio subter cratem ferream positus, carbonibus cum pice desuper locatus: sed angelus sibi refrigerium fecit“ (*Viola Sanctorum*. Argentine, 1516. f. 95).

Szent Lázárról. —

„domine, da famulo tuo, refrigerij sedem, quietis beatitudinem“ (*Sacrae ecclesiae Orationes (Quas Vulgo Collectas uocamus) de Sanctis*. Argentinae, 1516. ff. 51. 52. — *Missale Patariense*. Uenetjs, 1522. f. 333).

„Insuper obsecro te: — vt in nouissimo die benigne suscipias animam meam in sinu tuo sanctissimo: ⁊ perducas eam in locum refrigerij pacis ⁊ quietis: vbi sanctorum anime cum leticia ⁊ inenarrabili gaudio futurum iudicium ⁊ gloriam beate resurrectionis expectant“ (*Liber meditationum: confessionum. ac orationum deuotarum: qui Anthidotarius anime dicitur*. Uenetjs, 1517. f. 144.): „Ez nek fölötte kerlek tegöd — hogj az vtholso napon. kögvelmesön fogadjad az en lelkömeth. az te zentseegös kebeledben. ees wjgyöd öteth az kjes bekösegnék ees njwgodalmnak heleere. holoth az zentöknek lekj wjgasaggal. ees mondhatatlan örwendetösseegwel. az jöwendö jteletöth. ees az felthamadaasnak bodogsaagos djczösegeth waaryak“ (*Czech-codex*, 85. 86.).

„da animabus fidelium tuorum, quorum memoriam agimus refrigerij sedem“ (*Diurnale partis vtriusque totius anni Diocesis Olomucensis*, 1517. f. 82).

„da famulis ⁊ famulabus tuis — refrigerij sedem“ (*Breuiarium secundum vsum Ecclesie Saltzburgensis. Pars Hyemalis. Uenetys*, 1518. f. 71).

„Helyas homo erat similis nobis passibilis: ⁊ orauit: ⁊ celum dedit pluuiam: ita ad orationem viuentium deus dat mortuis refrigerium et gloriam“ (*Sermones compositi per fratrem Armandum de bello visu ordinis predicatorum. Parrhisiis*, 1519. f. 83).

„non tamen refrigerium habent à poena quam adhuc sustinent“; „Hic autem locus refrigerij“; „Dulcis hospes animae Dulce refrigerium“ (*Idocus Clichtoneus: Elucidatorium Ecclesiasticum. Basileae*, 1519. ff. 139. 176).

„Refrigero significat frigefacio. Inde refrigerium. id est. refrigeratio“ (*Sequentiarum luculenta interpretatio. Argentorati*, 1519. f. 50).

dd. 1520: „Dedit denique conuentui 50 fl. in parata pecunia pro refrigerio animarum parentum eius atque Maritorum ipsius Vigintj annis“ (*Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde. N. F. V. 17*).

dd. 1521: „quod ipse Johannes modernus et pro tempore existens Plebanus dicte ecclesie pro refrigerio anime dicti Jacobi olim plebani in eadem ecclesia sancti Michaelis legere perpetuo teneretur et celebrare singulis diebus Missam pro animo eiusdem Jacobi olim Plebani“ (*Jakab Elek: Oklevéltár Kolozsvár Történetéhez. I. 353*).

dd. 1522: „eo pacto, quod idem Dominus Demetrius Episcopus eandem totalem possessionem Kajatha — Ecclesiae Parochiali Beati Demetrii Martyris in possessione Nyárs fundatae in Eleemosynam pro Missa perpetua tum pro Stephani Rozgon, tum pro suae, suorumque praedecessorum, & omnium progenitorum animarum salute, & refrigerio dare, dedicare, & assignare debeat, & teneatur, atque sit adstrictus“ (*Wagner: Diplomatarium Comitatus Sarosiensis, p. 494*).

1523: „pro refrigerio animae suae et Missarum celebratione“ (*Fabritius: Pemfflinger Márk élete, 122. 1*).

„ut introgressus in illam paradisi amoenitatem, gratias agat domino suo dicens. Induxisti nos in refrigerium.“ — „Satis ridicule sophistae in hac re nugantur, adducentes illud psal. lxxvi. Trans-

iuimus per ignem & aquam, & eduxisti nos in refrigerium, non enim tantum habent cerebri, aut cogitantes, ut videant, si hoc de purgatorio dictum est, omnes martyres totamque ecclesiam in purgatorio iuisse quum in persona martyrum & omnium afflictorum haec dicantur“ (Ioannes Roffensis: *Assertionis Lutheranae Confutatio*. Cantabrigiae, 1524. pp. 619. 623).

dd. 1525: „Quod a modo in posterum et perpetuis Semper temporibus affuturis nullus testantium ullam hereditatem suam pro *refrigerio vel salute anime sue: ad vsum claustrorum vel ecclesiarum, aut alios pios vsus sub perpetuo possessionis titulo tam in vita, quam Mortis Articulo possit aut Valeat testamentaliter conferre“ (*Corpus Statutorum Hungariae Municipalium*. I. 509. 510).

— Erdélyi szász nemzeti statutum.

„transiuimus per ignem & aquam tormentorum & persecutionum. Sed tandem deduxisti nos in refrigerium & quietem per conuersionem constantini: in quo quieuit ecclesia: & etiam nos deduxisti martyres in refrigerium & fruitionem glorie“ (D. Jacobi Perez de Valentia *expositiones: In centum & quinquaginta psalmos Dauidicos*. Venetijs, 1526. fo. 199. — R. D. Iacobi de Valentia Christopolitani Episcopi *explanatio in Psalmos Dauidicos*. Venetijs, 1574. p. 491).

1526: „franciscus Kolmis vnacum vxore legauit pro animarum refrigerio . . .“ (*Archiv des Vereines für siebenb. Landeskunde*. N. F. V. 7).

„frigero pro frige facio. à quo refrigero, quod proprie significat rem calidam frigidiorē facio. ponitur tamen pro subleuo. recreo. unde refrigerium subleuatio & quasi recreatio mentis. item refrigeratio tractum ab aestuantibus, qui flabellis, & frigida aura recreantur“ (Nicolai Perotti *Cornucopiae, siue Commentarii linguae latinae*. Epigr. LI. Venetijs, 1527. p. 897).

„et eduxisti nos in refrigerium. qui consolari soles post angustias & educere in letitudines et consolationes“ (*Psalterium Davidis Cvnradi Pelicani opera elaboratum*. Argentorati, 1527. p. 116).

„Iste igitur frater (senex nomine) Lucas penes feretrum flexis genibus orabat: & sanctum Paulum primum heremitam: pro tanto benefactore ordinis patebat: atque pro refrigerio anime sue interpellabat“ (Fr. Gregorius de Gyengyes: *Decalogus de beato Paulo*. Cracouie, 1532. D2). — V. ö. „Marada meg ott ymathkozwan chak

egy veen remethe kynek frater lucach vala newe kenyeregween zent palnak hogy ne hadnaa el vezny az Iambornak leelkeeth“ (*Érdy-codex*, 633).

1532: „Ego Andreas Riemer ex ciuitate Megesz, — volens in animae meae salutem ac refrigerium de bonis meis temporalibus mihi a deo datis bene disponere et ordinare“ (*Történelmi Tár*, 1889. 385. 1).

„Deus est gaudium, pax, uita, salus, consolatio, bonitas, refrigerium, requies, foelicitas, summum bonum“ (Matthias Dévay: *Disputatio De Statu In Quo Sint Beatorum Animae Post Hanc uitam, ante ultimi iudicij diem*, 1537. b3).

„da animabus famulorum tuorum fratrum nostrorum: — refrigerij sedem: quietis beatitudinem: ⁊ luminis claritatem“ (*Missale nouum iuxta ritum ordinis fratrum Eremitarum Diui Pauli. Uenety's*, 1537. f. 263. — A „fratrum nostrorum“ után „defunctorum“-mal: *Breuiarium ordinis fratrum eremitarum sancti Pauli primi eremite*, 1540. f. 65).

„hog' mikor el iouéndenek az údók az vr istennek szininek elöle, mellben az hiuek *hűössighet visznek“ (Sylvester: *Vy Testamentum Görög ⁊ es Diak nelwból*, 1541. I. 166); — „hiussiget visznek“ *I. h.* 1574. 174. 1.); hog' el ióienek az hiuótószesnek idei az Vrnak orczaiatul“ (Félegyházi: *Vy Testamentom*, 1586. I. 183): „ὅπως ἂν ἔλθωσιν καιροὶ ἀναψύξεως ἀπὸ προσώπου τοῦ κυρίου: ut cum venerint tempora refrigerii a conspectu Domini“ (*Actus Apostolorum*. III. 20): „wenn die zeyt der erkickung kommen wirdt“ etc. *Die ganzte Bibel*. Zürich, 1530. f. 509).

„Perlege totum: & nullam inuenies particulam quae subiungatur huic subiunctio vt quum venerint tempora refrigerij & miserit. Vnde suspensa seu mutila est sententia, vt opus sit aliquid subintelligere: puta salui sitis cum venerint tempora refrigerij à conspectu domini. Et appellat tempus iudicij tempora refrigerij. refrigerij autem à facie domini prouenientis. erit enim facies Christi ratio summi refrigerij bonis“ (Thomas de Vio, Cajetanus: *Epistolae Pauli Et Aliorum Apostolorum*. Parisiis, 1542. f. 468).

A „Vigiliae Mortuorum“-ban :

„In anniuersario vnus. Deus indulgentiarum domine: da animae famuli tui N. — refrigerii sedem, quietis beatitudinem, & veri

luminis claritatem. — In anniuersario plurium. — da fidelibus tuis N. — refrigerii sedem“ etc.; „Ad sanctum Michaellem archangelum. — & perducas in locum refrigerii & pacis atque quietis. Amen“ (*Hortulus Animae*. Parisiis, 1542. ff. 56. 60): „Collect zû eines menschen iarzeyt. EWiger got ein her der gnaden: ich bit dich demütiglich du wöllest des deins dieners. N. — verleyhen in deinem reich ein stat der *ergetzlichkeit der ewigen rûg: vnd clarheit des woren liechts“; „Collect fur viler menschen iarzeyt. — du wöllest deinem gleübigen. N. — verleyhen — ein stat der *ergetzlichkeit“ etc. (*Hortulus anime*. Gedruckt zû Lion, 1513. f. 214).

„Transiuimus per ignem‘ aduersitatis urentis, ‚& aquam‘ prosperitatis corrumpentis, per uaria scilicet mortis & peccatorum pericula: & tandem neque combusti in igne aduersitatis, neque submersi in aqua prosperitatis, ‚eduxisti nos‘ post angustias ‚in refrigerium‘ aeternum & beatitudinem coelestem“ (Raynerius Snyogvdanus: *Psalterium Paraphrasibus illustratum*. Lvgdvni, 1545. p. 278).

„Corroborat & nostra vetus ecclesiae consuetudo ab apostolorum temporibus hactenus continuata quae orat pro refrigerio animarum defunctorum“ (Joa. Bunderius à Gandauo *Super erroribus moderni temporis*. Parisiis, 1546. f. 131).

„rogamus — benedictionem tuam, super hoc ferrum, vt sit refrigerium illud portantibus“* (*Ritus Explorandae Veritatis*. Colosuarij, 1550. S4. — V. ö. G. J. Haner: *De Scriptoribus Rerum Hvgaricarum et Transilvunicarum*. Viennae, 1774. p. 144. — Fr. Müller: *Beiträge zur Geschichte des Hexenglaubens in Siebenbürgen*. Braunschweig, 1854. S. 71).

„& sic mactatis vitiis post huius seculi angustias deducere digneris in refrigerium paradisi, agminibusque iungere sanctorum“ (Snyogvdanus: *Psalterium illustratum*. Parisiis, 1551. f. 139).

„Oruosság sinchen az ember hálála ellen“ (*A Bölts Salomon Kiralnac Könyve*, 1552. N7); „ninczen oruosság az embernek hálála ellen“ (Károli: *Biblia*, 1590. I. 635. és 637. l.); „ninch künnyebeség az embernek végén“ (Káldi: *Biblia*, 597); „et non est refrigerium** in fine hominis“ (*Liber Sapientiae*. II. 1); „vnd die tröstung ist nit in den ende des menschen“ (*Dy bibel*. Nürenberg, 1483. f. 312);

* Ld. a XIII. század alatt.

** A görög bibliában „ἄσος“.

„und wenn ein Mensch dahin ist | so ists gar aus mit ihm“ (Luther's *Heilige Schrift*. I. 1067. *Die Propheten* d. M. Luther. Wittenberg, 1563. S. 129); „vnd so der mensch nit mehr ist | so hat er kein erquickung noch ergetzligkeit mehr“ (*Catholische Bibell*, 1584. I. 348).

„DE az igaz, noha idő szerént meg hal, de azért nyugodalma vagon“ (*A Bólts Salomon Kiralnac Kőnyvei*, 1552 O3); „Az igaz pedig, ha hertelen meg halandis, nyugodalomban lészen“ (Károli: *Biblia*, 1590. I. 637); „Az igaz pedig, ha a' haláltól hirtelen megelőztetik-is, nyugodalomban lészen“ (Káldi: *Biblia*, 598. — Baranyi: *Imago Vitae, et Mortis*. Előb. 13. lev. és II. 784. 1.); v. ö. „a' Bólcs-is azt írja az igaz ember felől, hogy ha hirtelen meg-halánd-is, nyugodalomban lészen“ (Pósaházi: *Igazság Istápjja*, 1669. 625. 1.): „Justus autem si morte praeoccupatus fuerit, in refrigerio* erit“ (*Liber Sapientiae*. IV. 7.; — *Ordo missalis secundum consuetudinem romane curie*. Nurmberge, 1484. in f.); v. ö. „etiam si subita morte preoccupatus fuerit. in refrigerio erit“ (Joh. de Bromyard: *Summa predicantium*, 1485. Mors, art. XV. rubr. 89); „Ob aber der gerecht wirt bekümert mit dem tod? er wirt sein in tröstung“ (*Dy bibel*, 1483. f. 313).

„Refrigerium propter quietem dicitur“ (*Index Omnium quae insigniter a D. Avrelino Avgvstino Dicta Svnt*. Venetiis, 1552. Aa2).

„hogy nyugodalmat talályatoc à tû lelketeknek“ (Heltai: *Biblia*, 1552. IV. „e“); „hogy az ti lelketeknek légyen nyugodalma“ (Károli: *Biblia*, 1590. II. 54); „és nyugodalmat találtok a' ti lelkeiteknek“ (Káldi: *Biblia*, 702); „és talályatok pihenést a' ti lelketeknek“ (Komáromi Csipkés: *Magyar Biblia*, 1685. 848 l.); „et invenietis refrigerium** animabus vestris“ † (*Prophetia Jeremiae*, VI. 16. V. ö. Kolich: *Apologia pro Domo Dei*. Pragae, 1719. p. 33); „vnd ir findet dy rue ewern selen“ (*Dy bibel*. Nürenberg, 1483. S. 363); „so werdet jr eweren seelen rhû finden“ (*Catholische Bibell*, 1584).

* A görög bibliában „ἀναψύξις“.

** A görög bibliában „ἀγνισμός“.

† A görög Septuaginta jelentése szerint a. m. „& invenietis purificationem animabus vestris“; a Chaldaicae paraphrasis translatio szerint: „& invenietis requiem animabus vestris“ (*Biblia. Textus Originales Totivs Scripturae Sacrae*. Lvtetiae Parisiorum, 1645. IV. 217). Az Italában: „& invenietis purificationem animarum vestrarum“ (*Bibliorum Sacrorum Latinae Versiones Antiquae seu Vetus Italica*. Remis, 1743. II. 655).

I. 409); „so werdet ihr Erquickung finden für euere Seelen“ (*Die Heiliges Schrift*, erl. v. Allioli. II. 663).

„E paradichom nem egyeb, hanem à Christus Jesusba valo igaz nyugodalom: Mely igen gyönyörűséges, édes es szeretóttel rakua valo nyugodalom? E nyugodalomba bódogon nyukszic à szegény Lázár: mert oda vitóttetet az angyaloktól az ő lelke, ot vagon ezokaért à mi édes Istenünknek es à Christus Jesusnac kezébe, es vigad az angyalokkal, es à szenteknek lelkiuel óreckè es kimondhatatlan vigasságba“ (Heltai: *Vigasztalo könyuetske*, 1553. Q7. Q8): „Disz Paradisz ist die warhafftig | vnd vollkommen Ruhe in Christo | ein Lustige | Freüntliche | vnd seer süsse Ruhe. Also ruhet auch der liebe Lazarus im Schos Abrahe | dahin seine Seel durch die liebe Engel ist getragen worden | Das ist | In der hand vnsers lieben Gottes vnd Herrn Jesu Christi | vnd brauchet der vnaussprechlicher freüden“ (*Trostbüchlin | mit Christlicher vnterrichtung | wie sich ein Mensch bereitten soll | zu einem seligen sterben*. Clauseburg, 1551. H8. J.).

dd. 1554: „Franciscum Picam presbyterum, Zynan passa condito testamento, una cum aliis quibusdam captivis, animae suae refrigerio manumisit“ (*Monumenta Hungariae Historica*. Scriptores, IV. 289).

„Disce miser, quanta est uirtus Domini Dei mei, nam carbones tui mihi refrigerium prestant, tibi uerò aeternum preparant supplicium (Aloysius Lipomanus: *Vitae Sanctorum Antiquorum Patrum*. Venetiis, 1554. p. 189). V. ö. „Monda Sz. Lórinéz Deciusnak: Gondoldmeg te istentelen, hogy a' te tüzés szened nékem nyugodalomra, néked pedig örök gyóttrelmedre vagon“ (Illyés András: *Keresztyeni Eletnek Peldaja*. Nagy-Szombat, 1705. I. 306).

„propterea — amicorum in fide morientium, deuote memoriam agimus, tam illorum refrigerio gaudentes, quam etiam nobis, piam consumptionem in fide postulantes“ (Nic. Olahus: *Catholicae Ac Christianae Religionis praecipua quaedam capita*. Viennae Avstriae, 1560. f. 91).

„Et eduxisti nos in refrigerium. Et tamen tu nostri misertus in refrigerium nos postea adduxisti“ (Euthymy Monachi Zigaboni *commentarij in omnes psalmos è Graeco in latinum conuersi*. Parisiis, 1560. p. 177).

Ergo pius sacrificex aspergit sanguine panem,
Eum sic aspersi mentio placat eum

Cum viuis veniam, refrigeriumque sepultis
 Impetrat, & partem quam petýt ipse sibi.
 Et superos & mortales aspergere fertur.

Namque nos purgat, mentio supplet eos.

(Versus de Mysterio Missae. Wolfg. Lazius: *Fragmenta Quaedam de veteris Ecclesiae ritibus ac ceremonijs*. Antverpiae, 1560. p. 126).

„Ambrosius in Psal. 118. vtitur hac autoritate ad probandum purgatorium, Psal. 65. Transiuimus per ignem & eduxisti nos in refrigerium: per ignem notans genere poenarum, caliditatem & frigiditatem: ac per refrigerium, vitam“ (Conr. Clingius: *Loci Communes Theologici*. Parisiis, 1561. p. 308).

„Minec vtánna el ió à meg hiuesedésnec vdeie“ (Heltai: *Wy Testamentom*, 1563. g2.*); „Minec vtánna el ióuendenec Istentól az meg hiwessitésnek** idei“ (Károli: *Biblia*. Vizsoly, 1590. II. 106; Hanovia, 1608. IV. 109; Oppenheimium, 1612. 139. l.; Várad, 1666. 141. l.): „ut cum venerint tempora refrigerii“ (*Actus Apostolorum*, III. 20): „auff dasz da komme die Zeit der Erquickung“ (*Biblia*. Deutsch durch D. M. Luther. Wittemberg, 1563. II. 248).

„& eduxisti nos in refrigerium. i. e. in terram irriguam. לְרוּיָהּ in refrigerium. Alý, in satietatem istam. Significat fideles deductos fuisse manu Dei in laetum & hilarem locum postquam duriter tractati fuerant“ (*Liber Psalmorum Davidis*. Translatio duplex, ex Fr. Vatabli praelectionibus emendata. Parisiis, 1567. pp. 228. 229).

dd. 1568: „& unusquisque memor fraternae charitatis & pietatis erga defunctos per sua suffragia, ex vera charitate, & citò facta iis curabit refrigerium dare, qui tam ardentè illud expectant“ (*Constitutiones Fratrum Eremitarum Ordinis S. Hieronymi Congregationis Beati Petri de Pisis*. Cap. VII. § 3).

„proinde tuam pýssime pater lacrymabiliter quesumus pietatem, vt huius famuli tui N. animam quam de huius seculi voragine cõnulentia ducis ad patriam. Abrahe amici tui in sinu recipias, & refrigerý rore perfundas, sit ab estuantis gehenne truci incendio segregata, & beatę requiei tuę te donante coniuncta“ (*Ordo Baptizandi. Cvm Modo Visitandi. Communicandi, & vrgendi infirmos*. Venetiis, 1575. f. 155).

* A Nyt. Sz. hibásan a „g3“ levélröl idézi.

** V. ő. „de yo eleth hyveseyti meg az elmeth“ (*Weszprémi-codex*, 133): „sed bona vita refrigerat mentem“ (Th. a Kempis: *Imitatio Christi*. Lib. I. c. 2. §. 2).

„transi ad tertiam, quae est regio expiationis. In hac regione benignus Pater examinat filios rubiginosos, sicut examinatur argentum, ducit per ignem & aquam, vt inducat in refrigerium“ (Laurentius Surius: *De Probatis Sanctorum Historiis*. Coloniae Agrippinae, 1581. VII. 1002).

„eduxisti nos in refrigerium. Talis fuit caminus, in quo spiritus flans refrigerabat athletas“ (Beati Theodorati *Interpretatio In omnes Davidis Psalmos*. Rothomagi, 1582. p. 111).

„vt animam famuli tui in Abrahae sinu recipias & refrigerij rore perfundas“ (*Breviarium Sacri Ordinis Cartusiensis*. Commune Sanctorum. Lvgdvni, 1587. p. 100).

„& eduxisti nos in refrigerium: in terram tutam & ferilem“ (Christoph. Cornerus: *Psalterium Cvm Familiari et Pia Expositione*. Lipsiae, 1588. p. 216).

„tempora refrigerii“ (A.A. III. 20): „die zeit der erquickung“: „i tempi del refrigerio“: * „los tiempos del refrigerio“: „les temps de rafraichissement“: „the time of refreshing“ (*Acta Apostolorum*. Ex Dispositione & Adornatione Eliae Hvttteri. Hamburgi, 1588. ff. 30. 31).

„dulcissimas Spiritus Sanctus vbique locorum coelesti doctrinae aspersit consolationes, quibus ceu refrigerio quodam, intolerabilium alioquin calamitatum, & periculorum — aestum restingueret“ (Isaacus L. Fegvernekinus, Vngarus: *Enchiridion Locorum Communium Theologicorum*. Basileae, 1589. 28).

„Refrigeria daemonum . . . — quòd sic homines occupando, nescio quid ob Dei contemptum hac corporum obsessione sibi refrigerij ac refocillationis sentire videntur“ (Io. Lavrentivs Anania: *De Natvra Daemonvm*. Venetiis, 1589. p. 124).

„ez az nyugalom“ (Károli: *Biblia*, 1590. II. 19); „és ez az én meg-hivesedésem“ (Káldi: *Biblia*, 1626. 668); „ez a' pihenés“ (Komáromi Csipkés: *Magyar Biblia*, 1685. 801. 1.): „et hoc est meum refrigerium“ (*Prophetia Isaiae*. XXVIII. 12)**: „dann ja disz ist mein erquickung“ (*Catholische Bibell*, 1584. I. 390).

„eduxisti nos pro immensa tua bonitate in refrigerium, & terram istam irriguam, & rebus omnibus abundantem“ (Ioachimvs Hopperus Frisius: *Paraphrasis In Psalmos Davidicos*. Antverpiae, 1590. p. 240).

* Dantenál „refrigerio“ *Paradiso* XIV. 27. *Salmi* III. 34. *Convito* IV: 12. 47.

** Heltai e sort Bibliájából kihagyta.

„Kic az ő eleieknek Istenének hálákat adánac, hogy adna immár ő nékik könyveséget és nyugodalmat“ (Károli: *Szent Biblia*, 1590. I. 446); „és áldák az ő attyok Istenét, hogy szabadságot adott nékik és nyugodalmat“ (Káldi: *Szent Biblia*, 1626. 1147. l.); „et benedixerunt Deum patrum suorum, quoniam dedit illis remissionem et refrigerium“* (*Liber Esdrae tertius*. IV. 62); „vnd sye gesegeten got irer veter. der in hette gegeben die erlöschung. vnd die tröstung“ (*Dy bibel*, 1483. f. 227).

„eduxisti nos in refrigerium, atque etiam hoc fit ad maiorem gloriae coronam“ (Philippi Diez Lvsitani *Conciones Quadruplices*. Venetiis, 1591. I. 580).

„ezekcel az otalmakcal, minden ellenseg ellen erősech engemet: az gonosz erkölchöknek langiában ezt enged hiusessegül, minden szenuedesimben, ezt enged irgalmas otalmul“ (Pécsi Lukács: *Szent Agoston Doctornac, Elmelkedő imadsági*, 1591. 3. 4. lev.); „His contra inimicum muni protectionibus: hoc de flammis vitiorum praesta refrigerium, hoc autem desideriorum passionibus pande pium refugium“ (Divi Aurelii Augustini *Meditationes*, cap. II.).

„Szarnyaid arnyeka ala fusson vram az en elmem, ez vilagi izzasto gondolatoktul, hogy mertekletes hiusessegeben el reitezuen, őruendezue enekelye, es mondgya: Bekesegben vagyoc, aluszom, es el nyugszom.“ (Pécsi: *I. h.* 64. l.); „Confugiat Domine mens mea sub umbra alarum tuarum, ab aestibus cogitationum hujus saeculi ut in tui refrigerii temperamento absconsa, laetabunde cantet & dicat: in pace in idipsum dormiam & requiescam“ (D. Augustinus: *L. c.* cap. XXXVII).

„In refrigerium. Heb. in irrigationem. i. in refocillationem. Allusio ad terram promissionis, quae erat irrigua, fertilis & foecunda“ (Gilb. Genebrardus: *Psalmi Davidis*. Antverpiae, 1592. p. 356).

Sit trinitati gloria,
Cujus fides Laurentium
Constanter per incendium
Duxit in refrigerium.

(*Breviarium secundum ritum candidissimi ordinis Praemonstratensium*. Parisiis, 1598. „B“.)

* A görög bibliában „ἀψυχία“.

A XVII. században.

„Refrigerium. Meg nyugotas.* Meg ellesztés, meg hűvöseítés“ (Alb. Molnár: *Dictionarium Latinovngaricum*. Noribergae, 1604. p. 806).

— A szótár magyar részében a fenti három magyar szó közül egyik sincs meg.

„Fidelissime ac pijssime Iesu, ex vulneribus tuis, & ex misericordissimo corde tuo, omnibus fidelibus defunctis refrigerium largire“ (Fr. Ioann. Lanspergius: *Pharetra Divini Amoris*. Coloniae, 1607. p. 117).

Az gonosznae szinte ez nyávalyája,
Az melly ötet szájara nem boczátyta
De kórnyül véski az Ur kegyelme
Az kinec ő minden *hiedelme.

(Sz. Molnár Albert: *Psalterium Ungaricum*, 1607. 83. l. — *Szent Dávidnae Soltári*. Hanovia, 1608. 15. l.; *Oppenheimium*, 1612. 24. l. — „A'kinek ő minden híjedelme.“ *Szent Dávid Soltári*, 1685. 20. l.; Debreczen, 1699. 72. l. — A „szinte“ helyett „szintén“-nel: *Szent Dávid Soltárjai*. Posony, 1772. 78. l.; Debreczen, 1774. 79. l.)

L'homme endurecy sera dompté de
mesmes,
Par maux sans nombre, & par dou-
leurs extremes:
Mais qui en Dieu mettra tout son
appuy,
Par grand' douceur sera traité de luy*.
(Clement Marot: *Traductions*. Lyon, 1557. p. 242. — *Oeuvres de Clement Marot*. La Haye, IV. 270).

— A magyar református egyháznak ma is érvényben lévő énekeskönyvében van ugyan, de a XXXII. zsoltárnak** ezt a részét a gyülekezetekben soha és sehol sem éneklék. A közönség meg se érti: a már Molnár Albert korában is elavult „hiedelem: refrigerium“, jelenleg csakis más értelemben járatos, s nála is a latin „misericordiának“ felel meg. Molnár fordítása ugyanis, voltaképen a Károli Gáspár-féle magyar, a Luther-féle német, a latin és a francia szövegnek igen-igen szabad körülírása.

Károlinál így van: „Soc bánati vadnae az hitetlennece, de az ki bizic az Urban megkórnyekezi azt az ő irgalmassága“:

* V. ö. „de a' tekéletes élet, meg-nyugottya szüvedet“ (Pázmány: *Christus követeséről*, 1624. 6. l.): „sed bona vita refrigerat mentem“ (Th. a Kempis: *Imitatio Christi*. Lib. I. c. 2. §. 2).

** A Vulgátában XXXI. zsoltár.

V. ö. „Sok bánatik és busulásik vadnak az hitetleneknek: De az ki bizik az Vrban meg környékezi azt az ő irgalmassága“ (*Óreg Gradval*, 1636. II. 42): „Multa flagella peccatoris, sperantem autem in Domino misericordia circumdabit“ (*Liber Psalmorum*. XXXI. 10); „Der Gottlose hat viel Plage | wer aber auff den HErrn hoffet | den wird die Güte umfahen“* (*Luther'sche Heilige Schrift*. I. 660).

Károli a maga szövegét csaknem betű szerint vette át Székely Istvántól, akinél így van: „Nag' soc banati vadnac az hittelenec: akki pedig bizic az vrba, azt meg kőrnikőzi az ű irgalmassaga“ (*Soltar Kõnũ*, 1548. 29. lev.). Egészen szabad fordítás Heltai Gáspáré: „Es az Istenben igazán bizokat, irgalmassaga környékezi iókat, Isten meg áldgya minden munkáiokat, kedvesen vészi ő áldozattyokat“ (*Isteni Ditsiretek, Imadságos, És Vigasztalo Énekek*, 282. 1.); Szegedi Gergelyé szintén: „Noha ostorod vagon bal kezedben, hiszen kegyelem vagon job kezedben, azért ostorosz engemet testemben, hogy en ne jussak őrók sőtetségben“; Sztárai Mihályé már kevésbbé: „Oh mely sok ostorral az hitetlen ember(t) az Ur Isten meg veri, de ki benne bizik irgalmassagaval mindenkor kőrnỹül vészi“ (Gönczi György: *Keresztyeni Énekek*, 1620. 21. 23. lev.).

Mindezekből nyilvánvaló, hogy egyedül a szótáríró és gyöngye verselő Molnár Albert használja a már végkép kiveszett „hiedelmet“ „irgalmasság“ helyett; egyszerűen azért, mert az irgalmasság sehogysem rimel (még „irgalom“ alakban sem) az „Ur kegyelmével“!

„Meminerint verò Parochi se debitores esse, vt statim pro suae Parochiae defunctis preces Deo fundant, eisq̄ue refrigeria concedi postulent“ (*Constitutiones Et Decreta Synodi Dioecessanae Constantiensis*. Constantiae, 1609. p. 146; ib. 1624. p. 142; ib. 1730. p. 168).

„vt quum venerint tempora refrigerij à conspectu Domini (i. e. postquàm venerint tempora refrigerationis). — Est ecliptica oratio, quae sic plena erit. Quum venerint tempora refrigerij, vos quoque hoc refrigerium sentiatis: quum venerit Christus ad iudicandum orbem, ipsum redemptorem non iudicem sentiatis. Porrò vita aeterna

* Elavult szó, a. m. „umgeben“ a Molnár-féle „megkönyékezi“.

refrigerium dicitur, quia refrigerat fessos, & lassos“ (*Novvm Iesu Christi Testamentvm*, Theodoro Beza interprete, 1611. f. 223).

„da — refrigerij sedem: δὸς — τῆς ἀναψύξεως χώρων“ (*Officium Beatae Mariae Virginis Latino-Graecvm*. Avgvstae Vindelico-
rvm, 1612. f. 244. — *Id.*, ed. a. 1615. f. 168).

„semper tristis fuit, & pluribus annis in Episcopatu transactis, postea passus est, pectinibus ferreis laceratus, lorica ignea indutus, super cratem ferreum positus, carbonibus cum pice desuper locatis: sed angelus ipsi refrigerium fecit“ (Paulus VVan: *Promptvarium Sermonvm Dominicalivm*. Coloniae, 1613. p. 103).

„& refrigerium interim adpostulet ei“; „vnde eis nonnihil refrigerij accedit“ etc. (Rob. Bellarmini. *Disputationes de Controversiis Christianae fidei*. Coloniae, 1615. II. 242. 266).

„Ac ne quis existimet, posse damnatos aliquid refrigerii ex deambulatione & loci mutatione capere“; — „vel saltem aliquod genus consolationis aut refrigerii admixtum haberent“ (Bellarminus: *De Ascensione Mentis in Deum per Scalas Rerum Creatarum*.^{*} Grad. XV. cap. 4); „Es hogy azt ne véllye valaki, hogy ot a' kárhozottaknak a' fel-s-alá setalásból, és helynek változtatásából valami könnyebségek léssen“; — „a' vagy bár-chak valami vigasztalással és meg-enyhődéssel elegyitetnének-is-meg“ (Tasi Gáspár: *Elméneknek Istenben Fól-Menetelérül A' Teremet Allatok Garádichin*. Bártfa, 1639. 461. 463. 1.).

„Non erat mihi vlla tunc ex toto orbe terrarum vel modica quies ac refrigerium“ (Henrici Svsonis *Opera*. Coloniae, 1615. p. 10): „da geprast mir alles ertrichs zū ainer klainen rüe“ (Amandus | genannt Seüs: *Diss buch*. Augspurg, 1512. bl. 79).

„Igy szol Tertullianus (de Monogamia: circa medium), ollyan Aszszonyállatrol, kinek az Vra meg holt. Pro anima eius oret, & refrigerium interim adpostulet ei, az az, Imádkozzék vgymond annak (az az; az ő feriének) lelkéiért, és könnyebséget kéuáunyon néki.“

„Az *refrigerium* bizonios hogy könnyebséget téssen, mint ám másuttis meg vagyon irua az szent írásbän (Jerem: cap: 6. vers: 16)

* Coloniae Agrippinae, 1750. pp. 297. 299 — Agriae. 1781. pp. 374. 376.

ilyen szókkal: Haec dicit Dominus, state super vias, & videte, & interrogate de semitis antiquis, quae sit via bona, & ambulate in ea, & inuenietis refrigerium animabus vestris: az az: Ezeket mondja az Ur; Allyatok az vtakonn, és lássátok, s' kérdészedgietek az regi ősueneiekről, mellyk légyen a io út, és könnyebséget találtok a ti lelketeknek“.

„Tertullianusis tanittia, az halottért való segítő, és az halottnak lelki könnyebségére való áldozatot, és imádságot. Itt vagion az dolognak a sullya. Hogy nem felelsz meg emez szouaira Tertullianusnak (de Monogamia): Pro anima eius oret, & refrigerium adpostulet ei, & offerat annuis diebus dormitionis eius, az az; Imádkozzék, az aszzyonyállat az Vra lelkéiért, és könnyebséget keuánnyon, vagy kérien néki, és áldozzék esztendőként való napiainn, az ő el aluásának, az az; ki mulásának. — az Aszzyonyállatnak áldozatiát és imádságát, Tertullianus az halottnak lelke könnyebségére valónak tartia, és tanittia lenni.“

„Origenes szouai ezek (libr. 3. in Iob, & in Psalm: 38): Diem mortis celebramus, quia non moriuntur hi, qui mori videntur. Propterea & memorias Sanctorum facimus, & parentum nostrorum vel Amicorum in fide morientium, deuotè memoriam agimus, tam illorum refrigerio gaudentes, quam etiam nobis piam consummationem in fide postulant. az az. Az Embereknek haláloknak napiát illyük meg, mert nem halnak azok meg, az kik meg halmi láttanak. Azért emlékezetet tészük az szentekről; és szüléinkről; vagy barátinkról. kik az igaz hűtben meg holtanak, aýtatonn emlekezünk, mind az ő könnyebségeknek örüluénn, mind pedig magunknak, az hűtben Istenfélő véget keuánuann“ (Balásfi: *Csepregi Iskola*, 1616. 81. 83. 86. 95).

— A Nyt. Sz. a „könnyebséget“ „refrigerium“ értelemben nem ismeri, holott ez, úgy itt, 1616-ban, mint 1617-ben, Lépes Bálintnál, 1626-ban Káldi Györgynél, 1634-ben Kopcsányinál, stb. egyenesen a. m. „refrigerium“.

„Nem leszen pokolba az a természetnek rendi es reguláia, hogy az ket extremum, vego dolog közze, valami köz, vagy középseg vettéssek: mert az karhozóttak inter duo extrema, sine ullo medio transeunt, Minden közbe vető megnyugóttas, megelésztes,

meghiveséytes* nélkül költöznek által, egy extrémról masikra“ (Lépes Bálint: *Pokoltol Rettenteo Tűkór*, 1617. 234. 235. l. V. ö. Károli: *Wy Testamentom*, 1590. 106. l.).

— A kárhozottak gyötrelmeiről:

„Az szörnnyen éghő tűzről, az ieghés vizékben, es innel viszón-tak, az sebés langókra, nyákra, főre hanyattátnak az őrdögöktől. Ab aquis nivium, transibunt ad calorem nimium. Job. 24. Ez ő nekiek semmi pihenesékre, sem könnyebsegékre nem lészen.“ — „Nincs azért őtt (t. i. a pokolban) természet szerent való réndtártas, nem adáttatik medium, valami megelesztes, könnyebbittis.“ (Lépes Bálint: *Pokoltol Rettenteo Tűkór*, 1617. 235. 236. l.).

„Refrigerium. καταψυξις. megnyugotas, megellesztes, meghive-seytes. Alcim. Quod si nec refrigerio hoc exstinxerit omnes“ (Alb. Molnár: *Lexicon Latino-Graeco Ungaricum*. Heidelbergae, 1621. p. 806; Francofvrti Ad Moenum, 1645. p. 806. — Megtoldva a szó németjével: „Eine Erquickung“ A. Molnár & J. Chr. Beer: *Dictionarium Quadrilingve*. Noribergae, p. 1110).**

„Inde in eum ardentem nec parui, pauperis imo

Stillauit digito, gutta refrigerij:

De magnis quoniam dapibus nec mica referto

Esurientis in os pauperis exciderat“

(Divi Pavlini Episcopi Nolani *De Obitu Celsi Pveri Panegyricus*. Antverpiae, 1622. p. 530).

„mind tűzön vizen által kel menned, s' ugy jútsz a' kedves nyugodalomra“ (Pázmány: *Christvs követeseről*, 1624. 80. l.): „Opor-tet te transire per ignem et aquam, antequam venias in refrigerium“ (Th. a Kempis: *Imitatio Christi*. L. I. c. 22. n. 5).***

* Megnyugotás, megélesztés és meghivesejtés egyaránt a. m. refrigerium. Mind a három azon mód, ugyanolyan sorrendben s annak megfelelő helyes-írással van kiírva Szenci Molnár Albert 1604-ki (ld. ezt) vagy 1611-ki latin-magyar szótárából. Ez egyúttal azt bizonyítja, hogy miután a szintén „csinált“ hiedelem kiveszett, a refrigerium egyértékesét csak úgy találgatták és szótárból keresték ki, mikor szükség volt rá.

** Calepinus, Pápai Páriz és Bod Péter a refrigeriumot kétségkívül azért, mert nem classicus szó, kihagyták szótárukból. Wagner mint barbar szót említi, mely jó latinsággal a. m. refrigeratio (*Index Diffusior Vocum Barbararum*, 1750. Nnnn8).

*** Ld. a magyar codexek közt a Lobkowitz-codexnél.

„Ais vel in sinu Abrahae, vel in loco refrigerij, vel subter aram Dei animas Apostolorum & Martyrum consedisse, nec posse suis tumulis, & ubi voluerint adesse praesentes“ (Hieronymi lib. ad vigilantium. Mart. Delrio: *Disquisitiones Magicae*. Mogvntiae, 1624. p. 247).

dd. 1625: „Mobilia Praelati defuncti ita dispensentur. Primo: honesta, nec sumtuosa sepultura procuretur, et pro refrigerio animae Eleemosynae pro facultatum ratione fiant“ (Török János: *Magyarország Primása*. II. 130).

„Ptolomaeus a' királyhoz méne, ki neminémű tornáczban vala hivesedésnek-okáért“ (Káldi György: *Szent Biblia*, 1626. 884. l.): „Ptolemaeus in quodam atrio positum quasi refrigerandi gratia regem adiit“ (*Liber II. Machabaeorum*. IV. 46).

— A vizsolyi bibliában, s utána Molnárnál is (III. 120) a „refrigerandi gratia“ a. m. „hivösködni“. A Nyt. Sz. úgy a „hivesedés“-t, mint a „hivösködni“-t egyaránt kihagyta!

„Tertullianus enim duo expressè duo tantum loca constituit, in quibus animae sequestrentur in diem Domini, . . . Sed defunctis tantum optabant refrigerium, & in resurrectione consortium“ (Frid. Balduinus: *Phosphorus Veri Catholicismi*. Wittebergae, 1626. p. 1230. V. ö. Pázmány: *Luteristak Vezetője*, 1627. 477. l. és *Hodoegus*, 1637. 996. l.).

„Az Augustai Confessiönak Apológiája sem tiltya a' Halottakért-való Imádkozást, hogy Isten nekik légyen irgalmas, & largiatur eis *refrigerium, és adgyon nekik hűvösülést“ (Pázmány: *Luteristak Vezetője*, 1627. 466. l.).

dd. 1628: „quod — delictorum veniam postulantes, animae nostrae, Praedecessorum & successorum nostrorum optatum refrigerium praeparemus“ (Dobner: *Monumenta Historica Boemiae*. I. 374).

— A Wallenstein által alapított welischi szentferencendi zárda alapító oklevelében.

„Esto nobis quaesumus
Tutum adiuuamen
Dulce refrigerium
Atque consolamen:

légy minékünk bátorságos segédünk, édességes hivesseggünk, és vigasztalásunk“ (Tolnai: *Az Witebergai Academianak vizgatalasa*, 1632. 175. l.).

„post multas tribulationes tandem posuit me Deus in refrigerio“ (Iac. Gordonus Lesmorius S. J.: *Biblia Sacra cum Commentariis ad Sensum Literae*. Lvvetiae Parisiorvm, 1632. p. 700).

„Ah! quid erit ergo in flammis, mille atque mille & iterum mille annis noctes diesque vigilare, esurire, sitire, ardere, membris omnibus extremè cruciari, refrigerium nullum, quietem nec minimam sperare, desperare omnia, atque sic ustulari & torqueri“ (Hieremias Drexelius: *De Aeternitate considerationes*. Coloniae Agrippinae, 1634. p. 34; Lvgdvni, 1675. p. 4): „Ah! mi lészen tehát a' lángok-között, ezer, és ezer, és ismét ezer esztendeig éjjel nappal vigyázni, éhezni, szomjúhozni, égni minden tagainkban, kegyetlenül gyötrőd-tetni minden *enyhítés-nélkül, minden nyugalom reménsége-kivül, mindenek-felől kétségbe esvén, és így pörsőlődni, és kinoztatni? (Szentgyörgyi Gergely: *Elmelkedések az Órókke-valosagrol*. Posen, 1643. 45. l.).

„azért pokolban és a' tűzben heueruén, semmi leg kisebb könnyebségek, semmi vigasztalások örökké nem lészen“ (Kopcsányi: *A' Keresztyeni Tökéletes Eletre Intő Elmelkedések*. Bécs, 1634. 379. 380. l.).

„mint maradhatunk az örök tűzben, a' hol semmi könnyebség, semmi tágitás, semmi pihenés, semmi reménség nincsen szabadulá-sunkban?“ v. ö. „a' kárhozot embernek — könnyebségére volna“ (Pázmány: *Predikacziok*, 1636. 1054. és 1051. l.).

„vt ita fideliter vtamur proventibus Ecclesiae, quatenus quicquid necessitati nostrae superest, totum teneamur Christi fidelibus erogare; tùm quia aequa ratione pertinent ad illos, sicuti ad nos; tùm potissimè, vt refrigerio, & saluti illorum piorum, à quibus tales proventus instituti fuere, sit consultum“; „At per ejusmodi ignem examinatus est Laurentius, & introductus est in refrigerium“ (Sigism. Ferrarius: *De Rebus Hvngricae Provinciae Ordinis Praedicatorvm*. Viennae Avstriae, 1637. App. pp. 12. 15).

„Reycs-el Uram az én elmémet az te szárnyaidnak árnyékában, — hogy az te élesztő kegyelmeddel bé-fedeztetvén, örvendetessen zengedezzen“ (Deselvics István: *Tizenkét idvösséges elmelkedések*. Bártfa, 1639. 289. 290. l.): „Confugiat, Domine, mens mea sub

umbra alarum tuarum, — ut in tui refrigerii temperamento absconsa, laetabunda cantet“ (S. Augustinus*. Philippus Kegelius: *Duodecim Piae Meditationes*. Leutschoviae, 1679. pp. 179. 180).

„Tetczik bizonyára én nékem te-rólad szólnom, — hogy így ez veszendő es romlando életnek izzazto hevsegeben az te élesztő szellődnek édesseges enyhítése alatt által mehessek, es által minden elfarat fejemet az te kebeledben avagy csak egy kevesse az alomra le bocsassam“ (Deselvics: *Tizenkét idvösséges elmélkedések*, 1639. 622. l.): „Libet sanè de te loqui, — ut vel sic possim ab hujus mortalis perituraeque vitae ardoribus, periculis & sudoribus sub tuae vitalis aurae dulci refrigerio transire, & transiens in sinu tuo fessum caput dormiturus. vel paululum reclinare“ (S. Augustinus**. Kegelius: *Duodecim Piae Meditationes*, pp. 513. 514).

„Deus qui concedis obtentu B. Anthonii confessoris tui Morbidum ignem extinguere et membris aegris refrigeria praestari“ (*Acta Sanctorum*, 2. Jan.).

„Deus, qui S. Nicolai Tolentinatis preces, ad Purgantium Animarum refrigerium, benigne suscepisti“ (*Acta Sanctorum*, 10. Sept.).

Consolator optime
Dulcis hospes animae
Dulce refrigerium.

Te kegyes Vigasztaló
Lelkek édes vendége
Édes meg-hívősejtője.

(Madarász: *Elmélkedések az Főb Innepi Evangéliomokba*, 1641. 586. 587. l.).

„Édes levet bocsátanak-ki magokból a szőlők, ha meg-saytóltatnak: Hasonló-képpen az Kristus igéiből-is, ha szorgalmatos elmélkedés-által meg-szorongattatnak, egésseges ital facsartatik-ki az meg-nyomorítatot szivek hívösítésére“ (Madarász Márton: *Elmelkedések Az Főb Innepi Evangéliomokba*, 1641. 278. l.): „Suavem liquorem mittunt uvae, si premantur: Christi verba, si premantur similiter per diligentem meditationem, saluberrimus inde potus, pro refrigerio pressorum cordium exprimetur“ (Balthasar Meisnerus: *Meditationes*. Wittebergae, 1622. p. 228).

„locus purgatorij igitur erit, vnde animę iustificatae per paenitentiam transire debent per ignem, & Aquam, vt educantur a refrigerium“ (*Missionarius Apostolicus*. Bononiae, 1644. p. 202).

* Ld. 1591. alatt.

** Ld. 1483. alatt.

„Quatenus adueniant vobis tempora quietis & refrigerij à conspectu Domini, mittatque ad vos Iesum Christum paratum ad salutem“ (Translatio Arabica A.A. III. 20.* *Biblia. Textvs Originales Totivs Scriptvrae Sacrae*. Lvtetiae Parisiorvm, 1645. T. V. P. II. f. 19).

„Melius est dubitare de occultis, quam litigare de incertis. Illum quippe divitem in ardore poenarum & illum pauperem in refrigerio gaudiorum esse, intelligendos non dubito: sed quomodo intelligenda illa flamma in inferno, ille sinus Abrahae, illa divitis lingua, ille digitus pauperis, illa sitis tormenti, illa stilla refrigerii, vix fortasse à mansuete quaerentibus, contentiose autem certantibus, unquam invenitur“ (Aug. Gen. I. 8.** Josephi Langii *Polyanthea*. Argentorati, 1645. p. 1443).

„Domine animae serui tui N. defuncti in loco lucido, in loco amoeno, in loco refrigerij,** vnde dolor aerumna, & suspirium omne exulat, da requiem“. — „sed tu qui me migrare iussisti, Christe, in refrigerij locis,† mihi requiem concede“ (Officium Exequiarvm, ap. Jac. Goar: ΕΥΧΟΛΟΓΙΟΝ *Sive Ritvale Graecorum*. Lvtetiae Parisiorvm, 1647. pp. 526. 565).

„S. Apollonia Virgo quae fractis malis, ac dentibus excussis, per ignem gloriosè ad refrigerium evolasti“ (Nádasi: *Annvs Caestis Jesv Regis, et Mariae*. Viennae Avstriae, 1648. p. 55): „Heilige Apollonia | Jungfrau die du nach zerfleischten Wang | und ausgeschlagenen Zähnen | glorwürdig durchs Feuer in die ewige Ruhe geflogen“ (Christoph. Selhamer: *Himmlisches Jahr*. Dillingen, 1684. S. 119).

„scio qui iusserit peccatorum sarcina oneratos ad te accedere, certum illis refrigerium, atque solatium pollicens“ (*Officium Beatae Mariae Virginis*. Viennae, 1649. p. 415).

„a' Paradicsom boldog hazájából megszűszé szám-kivettetés az örök gehennában gyötrettetnek, világosságot soha nem látnak, soha

* Az Interpretatio Syriaca szerint: „Et obuenant vobis tempora quietis à conspectu Domini“ (L. c. f. 18).

** Ld. 1481. alatt. Egyéb locsok Szent-Ágostonból a IV—V. század; a XIII. század; 1483; 1505; a Horvát-codex; 1552; 1591; 1639; 1687; 1720 és 1766 alatt idézve.

*** A görög eredetiben „ἐν τόπω ἀναψύξεως“.

† Az eredetiben „ἐν τόποις ἀναψύξεως“.

meg-hivósítést nem nyernek; hanem ezerszer való ezer esztendeig a' pokolban gyötrettetnek“ (Madarász Márton: *Sz. Bernard Atyanak Szep Aitatos Elmelkedesi*. Lőcse, 1649. 38. l.): „Procul a beata paradisi patria exsulantes, cruciabuntur in gehenna perpetua, nunquam lucem visuri, nunquam refrigerium adepturi; sed per millia millium annorum in inferno cruciandi“ (S. Bernardus: *Meditationes Piissimae de Cognitione humanae Conditionis*. Cap. III. §. 10).

„De az élő Isten kész lón meg felelly: . . .
Ostorom szolgálomra nem tiltom, hogy szállyon,
Melynek nem kel törődny semmit halálon,
Akarom neky könnyebségére szállyon,
Es lelkének hűűsülésére állyon.“

(Gr. Zrinyi Miklós: *Adriai Tengernek Sirenaia*. 1651. C4. — Zrinyinek *Minden Munkáji*. Kiadta Kazinczy F. I. 13. — Gr. Zrinyi M. *Őszves Munkái*, Kazinczy G. és Toldy F. által. 33. l.)

„a' bűn a' mi istentelenségink után, a' holott leg nagyobb oltalmat és nyugodalmat remélnénk, amaz örökké való halálnak szegit veri a' mi szívünkben, midőn egy kis e' világi gyönyörűségnek teje után nyugodalmat és bátorságos enyhűdést* engedet“ stb. (Enyedi: *Mennyei szó*, 1652. 23. 24. l.).

„Refrigerium in aestu sinistri cordis“ (Iacobus Lobbetius: *Via Vitae ac Mortis*. Leodii, 1653. p. 58).

„Graecorum Ecclesia orat pro defunctis, vt deferantur ad loca refrigerij et quietis“; „Precantur hic requiem mortuis, ergo in inquiete degunt: reponi in loco lucido, ergo in tenebris sunt: in loco refrigerij, ergo ardoribus decertant“; „Rogat vxor animae mariti refrigerium, quo scilicet caret“; „εν τόπι ἀναψύξεως: in loco refrigerij“; „& nullum vnquam refrigerium admittit“; „orat, vt Dominus collocet animam serui sui defuncti in loco refrigerij“; „alias non orarent, vt peccatis dimissis in loca refrigerij, & laetitiae reponantur“ (Leo Allatius: *De Vtriusque Ecclesiae perpetua in dogmate De Purgatorio consensione*. Romae, 1655. pp. 9. 91. 95. 98. 172. 231. 272).

„Crucior in hac flamma, & vel digituli stillam in refrigerium peto“ (Nicolai Tvrlotti Bellomontani *Thesaurus Doctrinae Christianae*. Bruxellae, 1656. p. 724).

* V. ö. Tárkányival, ki a „tempora refrigerii“-t (A. A. III. 20) így fordítja: „az enyhűlés idői“ (*Az Új Szövetség szent könyvei*, 1865. 247. l.).

„recreasti nos gratiae tuae dulcedine, & caelestis solatij refrigerio“ (P. Wolfg. Speth è S. I.: *Psalterium Davidis*. Herbipoli, 1658. p. 246).

„In refrigerio erit. Sic Latini vocant statum justorum post mortem ante resurrectionem“ (Grotius: *Annotata ad libros Apocryphos*. Londini, 1660. p. 7243).

„Quantò veriùs haec laus Jerichuntinae nostrae Rosae Mariae Deiparae convenit? cum non in vita solùm, sed post mortem quoque favoris sui subsidia & suffragia nequiquam deneget, animabus defunctorum refrigeria praestans, & totalem liberationem à Purgatorii flammis, perungens eas oleo misericordiae suae, confecto de Rosis, sui sacri Rosarii, maceratis“ (Henr. Ionghen: *Vera Fraternitas*. Antverpiae, 1662. p. 92).

„Nostis bene quod inter plerosque effectus aquae, sit etiam ille unus, quod refrigerare solet: refrigerium autem est contra ardorem ignis qui adurit, . . . — Quis ergo tam durus est qui sciens tales filios vehementer affligi, nolit assistere illis in cilicio, in elemosynis, precibus, donec caelestis roris accipiant refrigerium“ (Fr. Raphael Delaminetz: *Thetralogia Mystica*. Aschaffenburgi, 1663. II. 311).

„Midõn amaz utolso rettenetes itilet, vagy a' Sz. írásban, vagy azon kivül, emlegettetik, sokképpen neveztetik. 1. Aratásnak, — 2. Urnak félelmének, — 3. *Meg-hivesítésnek, Act. 3. 20. mert igazán az lészen, a' sokat szenvedõ nyomoruságoknak tüzében égõ, és el-epedõ hiveknek“ (Komáromi Csipkés Gy.: *Igaz Hit*. Szeben, 1666. 765. 1.).

„AZ Istennek lelke a' szent írásban, mind azt a' helyet, mellyben vagyon a' véghetetlen boldogság, mind õ magát azt a' boldogságot, sokképpen jelengeti és nevezi, szerte széllyel. Magát azt a' boldogságot; 1. Idvességnek, — 2. örõmnek, — 3. Nyugodalomnak, — 4.* Hivesedésnek, Act. 3. 19.“ (Komáromi Csipkés: *Igaz Hit*, 1666. 787. 1.).

— „Meghivesítés“ és „Hivesedés“ a fenti helyeken a. m. refrigerium. Komáromi Csipkés itt még a vizsolyi bibliára hivatkozik, mert a „tempus refrigerii“ (*Actus Apostolorum*. III. 20), ott fordítatik ekként: „az meg hiwessítésnek idei“ (Károli: *Wy Testamentom*, 1590. 106. 1.).

Maga Komáromi Csipkés ezt a helyet később így fordította: „a' hivesítésnek ideji“ (*Magyar Biblia*, 1685. 1208. 1.).

— A Nyt. Szótár se a „hűvösödést“, se a „hűvösítést“, se refrigerium, se más értelemben nem ismeri; mind a kettőt végkép kihagyta.

„hic in igne, ibi in refrigerio“ (Henricus Engelgrave: *Caelum Empyreum. Coloniae Agrippinae*, 1668. p. 478.).

„Esto nobis, quae sumus, (!) tuum (!) adjuvamen,
Dulce refrigerium, atque consolamen.“

„Légy minékünk segédünk, kérünk szükségünkben!
Enyhétönk, s' vigasztalónk, szomorú szívünkben!“

(Czeglédi István: *Dagon Le-Dúlése*, 1670. I. 31. 32. 1.).

„Nec minus praeclarum est, quod legitur de B. Joanne de Alverno, qui sacrosanctum Missae sacrificium tanto pietatis affectu Deo pro defunctorum refrigerio litabat; ut totus in devotionis lachrymas solvi videretur“ (Bernardinus Mercator: *Nucleus Catecheticus. Coloniae Agrippinae*, 1674. p. 43. — Col. Agr. 1682. p. 43. — Tyrnaviae, 1711. p. 49. — Tyrnaviae, 1728. p. 49).

„Panem Eucharisticum da hodie, in refrigerium“ (Thom. Młodzianowski: *Liturgica Sev Modi Devote Celebrandi Missam. Cracoviae*, 1676. p. 147).

„Quia fortè ex caniculari ardore ferventiùs incaluerat, in aqua refrigerium quaerit, & aestus mitigandi, corporisque abluendi desiderio, Danubium insilit“; „Fons in Mariano Cellarum horto perenni gratiarum venâ emanat, ex quo cum plurimis aljys, Joannes Mezer, Viennae hortulanus, febrili ardore periculosè incensus, refrigerium & sanitatem hausit“ (Gerardus Petschacher: *Benedicta Virgo Cellensis. Graecij*, 1678. pp. 88. 147).

„Propterea & memorias sanctorum facimus & parentum nostrorum, vel amicorum, in fide morientium, devote memoriam agimus, tam illorum refrigerio gaudentes, quam etiam nobis piam consummationem in fide postulantes“ (Origenes: *In Jobum commentarii*, ed. Dan. Huetius, 1679. lib. 3. in fine. — Jacobi Gretseri *Opera Omnia. Ratisbonae*, 1735. V. 136. — Péterffy: *Sacra Concilia. Viennae Austriae*, 1742. II. 101).

„Anno Domini 1679. pro refrigerio animarum per — Episcopum Varadinensem, & Praepositum Scepusiensem dotatum“ t. i. altare (Wagner: *Analecta Scepusii*. II. 286).

„Christus arbor. — Desideravit sponsa dilectum sponsum & in hunc finem, ut sub umbra ejus assideret, refrigeraretur, & protegeretur, cui non esset requies, nec refrigerium, nisi sub umbra ejus“ (Greg. Coelius Pannonius: *Commentaria in Cantica Canticorum Salomonis*. Viennae A., 1681. p. 51).

„tua satisfactio pro animabus nunc in carcere gementibus, at brevi ad Regnum evocandis, est refrigerium animarum (Joannes Nádas: *Vita, & Mors Praedestinatorum*. Viennae Austriae, 1681. p. 293).

„mit mond erről a' Bólcés Salamon? Sap. 4. 7. Justus si morte praeoccupatus fuerit, in refrigerio erit, az igaz és Isten félő, ha a' haláltól hirtelen meg-előztetik-is, nyugodalomban lészen; mert a' mint Szent Ágoston irja: Mala mors putanda non est, quem vita bona praecessit, a' ki jó életével a' halált meg-előzte, annak gonoszúl a' halál nem történhetik“ (Jaklin Balázs: *Keserves Gyaz*. Nagyszombat, 1687. 21. l.).

„da animae famuli tui N. (vel famulae tuae, vel animabus famulorum famularumque tuarum) cujus (vel quorum) anniversarium depositionis diem commemoramus, refrigerij sedem“ (*Rituale Romanum*. Antverpiae, 1688. pp. 187. 188; Venetiis, 1690. p. 163).

„In refrigerium; in irriguam: Heb. supple, terram.“ (J. B. Bossuet: *Liber Psalmorum et Cantica*. Parisiis, 1690. ad ps. 65).

„praeter haec suffragia — plurima ex lege monasterij invicem caritatis obsequia sibi impendebant, quò defunctorum fratrum animae ad refrigerij sedem citius pervenirent.“ V. ö. Ex Constitutionibus Fuliensium, c. 62. „Porro ut integrum ab igne Purgatorio refrigerium quàm citius fieri posset defunctis procurarent, societatem foedusque cum vicinis, immo etiam cum remotis monasteriis inibant, quibus se invicem precum, eleemosynarum, aliorumque piorum operum participes reddebant. Quapropter ubi quis in aliquo monasterio diem clauserat extremum, litteras obitum fratris defuncti significantes, precumque suffragia pro eo deprecantes ad associata hujusmodi monasteria mittebant. Hujusmodi litteras brevia, rollos, rotulosque vocabant“ (Martene: *De Antiquis Monachorum Ritibus*. Lugduni, 1690. pp. 834. 845).

„Refrigerium, Abkühlung, Erfrischung. Stillavit digito fraena refrigerii.“ (*Novus Synonymorum Thesaurus*. Francofurti, 1690. p. 733).

„anima ejus in pace quiescat, Deus illi lucem & refrigerium praebeat“; „H. R. I. P. Hic Requiescit In Pace. Ne gravetur, quaeso, Lector, si occasione hac arrepta, pauca quaedam è Tertulliano, lib. de animâ, c. 4. hic apponam: Quid, quod ut sentienti maledicis, si cujus memoriam alicujus offensae morsu facis, Terram gravem imprecaris, & cineri penes inferos tormentum? aequè, ex bona parte, cui gratiam debes, Ossibus & Cineri ejus Refrigerium comprecaris, & ut bene requiescat apud inferos cupis? Ex quibus verbis haec colligo. Christianos Tertulliani coevos nec Requiem, nec Refrigerium mortuis suis comprecatos, nec aliâ ejuscemodi formulâ usos fuisse“ (*Fleetwood: Inscriptionum Antiquarum Sylloge*. Londini, 1691. p. 376; Mm7).

„De Descensione ad Inferos. FORTissime Imperator & Rex, Jesu Christe, — Praesta, quaesumus omnibus defunctis refrigerium & requiem sempiternam“ (*Preces ac Meditationes Piae In Mysteria D. N. Jesu Christi collectae*. Moguntiae, 1691. pp. 64. 65).

„non est refrigerium, Gr. remedium: curatio“ (Bossuet: *Libri Salomonis*. Parisiis, 1693. p. 250; Venetiis, 1732. p. 271).

„da animâbus famulôrum, famulârumque tuârûm, quorum anniversârium depositionis diem commemorâmus, refrigerii sedem“ (*Missale Sanctae Barbarae*. Venetiis, 1693. p. 412. — *Breviarium Romanum ad usum Fratrum Minorum S. Francisci Capuccinorum*. Venetiis, 1699. f. 99. — *Missae Defunctorum Juxta usum Ecclesiae Romanae*. Viennae Austriae, 1711. f. 32; Antverpiae, 1735. f. 32. — *Missae In Agenda Defunctorum Tantum Deservientes*. Augustae Vindelicorum, 1717. f. 20; Venetiis, 1717. f. 18; Tyrnaviae, 1741. f. 25. — *Novum Missale Romanum*. Commune Sanctorum. Augustae Vindelicorum et Graecii, 1729. f. 79. — *Missale Romanum ad usum Fratrum Minorum Sancti Francisci Capuccinorum*. C. S. Venetiis, 1742. f. 64; Venetiis, 1765. f. 64; Venetiis, 1771. f. 64; Venetiis, 1776. f. 64; Venetiis, 1795. f. 54. — *Missale Romanum*. C. S. Viennae, Pragae, & Tergesti, 1758. f. 72; Venetiis, 1767. f. 63).

„Oratio ad S. Michaëlem. — exoramus te, ut in extrema hora vitae ipsius animam ejus benignè suscipias. ac suaviter in sinum tuum recipias, illamque in locum refrigerij, lucis & pacis perducas

cum Domino Jesu aeternaliter regnatum“ (*Rituale Romano-Capucinicum* praecipuè ad usum. Provinciae, Bohemiae, Moraviae, & Silesiae dispositum. Pragae, 1696. p. 272).

„frigus & favor contraria sunt. ut favore excitatur studium, ita frigore minuitur. At apud Patres & Scriptores alios ecclesiasticos voces refrigerium & refrigerari in bonam partem aliquando accipiuntur. imitatione videlicet Evangelistarum“ (M. Martini *Lexicon Philologicum*. Trajecti ad Rhenum, 1698. II. 420).

„reservando nihilominus cum praedictis Bonis liberam disponendi facultatem, utpote proprys Causis, animaeque meae salute et refrigerio“ (*Archivum Rákócziánium*, IX. 61. 62).

„sicut testatur S. Laurentius, loquens ad Tyrannum: Disce miser, nam carbones isti non dolorem sed refrigerium mihi praestant“ (*Jugum Suave Christi*. Authore Benedictinô quòdam Altenburgensi. Vildbergae, 1700. p. 19).

„Idem probo de Purgatorio, & Suffragijs pro Defunctis. Ex Tertulliano* Lib. de Corona Militis Cap. 3. oblationes pro Defunctis annuè facimus. Et Lib. de Monogamia: Soror quae in pace praemisit virum suum, pro anima ejus oret, & refrigerium interim adpostulet ei, & offerat annuis diebus dormitionis ejus“ (Mart. Szent-ivány: *Responsa Non Responsa ad Quindecim Dilemmata*. Tyrnaviae, 1700. p. 23. — Mart. Szent-Ivani: *Opuscula Polemica*. Tyrnaviae, 1718. I. 23): „Azont próbálok a' Purgatorium, és holtokért-való imádság felől. Tertullianusból. Lib. de Corona Militis Cap. 3. A' megholtakért áldozatotk tészünk esztendõnként. Es ugyan õ, Lib. de Monogamia: A' Húgunk, avagy Atyánk-fia, a ki békességben elõbocsátotta az õ férjét imadkozván az õ lelkéért, és azomban* hives könyebséget kérjen néki, és az õ el-aluvásának napján esztendõnként áldozatotk mutattasson-bé“ (Szent-Ivány Márton: *Negy Rövid Elsõ Könyvetske*. Nagyszombat, 1702. 256. 257. l.).

„Justus si morte praecipitatus fuerit, in refrigerio erit“* (Wurzbach: *Zur Gesch. des Königreichs Polen*, 1853. S. 323).

— Felirat gyanánt, XVII. századi síremléken.

* Ld. a II. század alatt. V. ö. Pázmány: *Hodoegus*, 1637. 996. l.

** Ld. 1493. 1552. 1687. és 1712. alatt.

A XVIII. században.

dd. 1701: „praesens nostrum adpromissum pro refrigerio animarum complere tenebuntur“; „ad majorem Dei Gloriam, Proximum utilitatem, et refrigerium Animarum“ (*Archivum Rákócianum*. IX. 69).

„Post haec ductus est (Monachus quidam) ad quendam refrigerii locum, ubi multitudinem animarum quasi post gravem aliquem laborem quiescentium invenit“ (Ioannis Maioris Societatis Jesv Theologi *Magnum Speculum Exemplorum*. Coloniae Agrippinae, 1701. p. 598).

„Vers. 20. Ut cum venerint tempora refrigerii. Vatabl. Refocillationis, Syrus Quietis, Explicat D. Petrus proemium propositum poenitentibus, tempus refrigerii scilicet, aeternae beatitudinis, quae nos liberabit ab aestu, ac fervore tot laborum, afflictionum, ac malorum hujus saeculi“ (Joannis Da Sylveira *Commentaria in Acta Apostolorum*. Lugduni, 1701. p. 95).

„Aves quae in aqua victitant, — pluviae refrigerium summo-perè exoptant“ (Szentivány: *Curiosora et Selectiora Variariorum Scientiarum Miscellanea*. Tyrnaviae, 1702. Dec. III. P. I. Diss. III. p. 104).

„Quibus non vult aliud, quàm ut eleemosynam pro mortuorum refrigerio faciat instruendo convivium, & vocando ad illud pauperes fideles, non verò peccatores, qui pro defuncto non orent, aut quorum vota Deo grata non sint“ (Laurentius Beyerlinck: *Magnum Theatrum Vitae Humanae*. Venetiis, 1707. VI. 840).

„Ardor corporis saepe conducit ad refrigerium animae“ (Steph. Hunyadi: *Ars Recte Philosophandi*. Tyrnaviae, 1707. p. 213).

„Ex quo deducitur, quòd DEUS, ut Judex, non sit obligatus acceptare satisfactionem ex meritis Christi, & sanctorum, oblatam pro defunctis: quocirca tales indulgentiae non per modum absolutionis, sed per modum suffragij, quatenus DEUS supplicatur, ut misericorditer suscipiat in refrigerium animas purgatorij, ac eas à poenis liberet: itaque effectus indulgentiarum pendet solùm à libera Dei acceptione“ (Joa. Mariae Sbogar *Theologia Radicalis*. Neo-Pragae, 1708. p. 460).

„purgata anima famuli tui N. Episcopi, ad indulgentiam & refrigerium sempiternum pervenire mereatur“* (*Missae Defunctorum*

* Ld. 1493. és 1509. alatt.

Juxta usum Ecclesiae Romanae. Viennae Austriae, 1711. f. 39; Antverpiae, 1735. f. 39. — *Missae In Agenda Defunctorum Tantùm deservientes.* Venetiis, 1717. f. 21; Augustae Vindelicorum, 1717. f. 27; Tyrnaviae, 1741. f. 32. — *Novum Missale Romanum.* Commune Sanctorum. Augustae Vindelicorum et Graecii, 1729. f. 83. — *Missale Romanum ad usum Fratrum Minorum Sancti Francisci Capuccinorum.* C. S. Venetiis, 1742; 1765; 1771; 1776; mind a négy kiadásban f. 67; Venetiis, 1795. f. 57. — *Missale Romanum.* C. S. Viennae, Praegae, & Tergesti, 1758. f. 76; Venetiis, 1767. f. 66).

„Justus si morte praeoccupatus fuerit, in refrigerio erit: Az gaz ha az haláltól hirtelen meg előztetik, nyugodalomban leszén“; „Az igaz, ha hirtelen meg előztetik a' haláltól, nyugodalomban leszén“ (Baranyi: *Imago Vitae, Et Mortis.* Nagy-Szombat, 1712. 802. 804. 805. 809; 807. 1.).

„Parce eis Domine, & defende plasma tuum; libera eas à cruciatu & tormentis: porrige eis dexteram tuam, & perduc eas in locum refrigerii, lucis & pacis“ (*Officium Rakocianum,* Tyrnaviae, 1713. p. 404; Zagrabiae, 1772. p. 327; Zagrabiae, 1794. p. 293; Zagrabiae, 1798. p. 293. — *Fasciculus Orationum* Rev. Dni Fr. Barbacsi. Jaurini, 1760. p. 328. — *Norma Precationum, ad Sancti-Monialium S. Clarae Usus accomoda.* Posenii, 1765. p. 215.

„Refrigerium, vel, ut Syrus vertit, tranquillitatem & quietem, vocat salutem & beatitudinem aeternam, quâ ab aestu tentationum, persecutionum & afflictionum hujus vitae, quibus in hujus vitae pelago assidue jactamur & urimur, quiescemus & refrigerabimur. — Notat Sanchez, pro refrigerij graecè esse ἀναψύξεως, quae vox & resurrectionem & refrigerium significat“ (Cornelii a Lapide *Commentarius in Acta Apostolorum.* Antverpiae, 1717. p. 97).

„in refrigerium aeternae beatitudinis. — Quatenus ergo prosperitas hujus mundi noxia est etiam ac periculosa, merito censetur inter tentationes, & opponitur cum rebus adversis refrigerio pacatae mentis, tum hic quoad licet, tum penitus perfectè in beatitudine“ (Joannis Lorini *Commentarii in Librum Psalmorum.* Venetiis, 1718. II. 476. 477).

„O beatum incendium! Et ardens desiderium. O dulce refrigerium! Amare DEI Filium. O bódogságos gyuladás, Sziv-béli kedves langozás: O nyugodalmas fáradás, Jesussal való maradás (*Cantio-*

nale Catholicum. A' Csiki Sarlós B. A. Kalastromában, 1719. 236. 240. l.). V. ö. *Officium Rákócziánum*. Kassán, 1756. 58. l.

„Ecce mi Deus, animarum amator zelosissime, offero tibi hodie pro refrigerio animarum in purgatorio praesertim harum NN. non solum opera mea omnia, quae hodie facturus sum bona, sed & omnia, quae ullo unquam tempore facturus sum bona, vel quae unquam per vitam per me fient“ (Abraham à S. Clara: *Grammatica Religiosa*. Editio novissima. Coloniae Agrippinae, 1719. p. 426).

„Divitem in supplicio, pauperem in refrigerio esse non dubito Aug.: De Gen. 1. 8. c. 5). Significare enim Dominus voluit animam Divitis gravissime cruciari, atque id praecipue propter peccata linguae qui proinde refrigerium petere dicitur extremo digito Lazari in aquam intincto, id est minimo opere misericordiae per Lazarum praestando“ (Guill. Estii *In Quatvor Libros Sententiarum Commentaria*. Neapoli, 1720. p. 259).

„(az úr) fel-kél meg-segétt, és túlaidon nevéért; (Psal. 65) educet in refrigerium; a tűzön, és vizen által-vivén, ki-vezet a' kívánva-kívánt hivesre.“ (Csúzy Zsigmond: *Zengedező Sip-Szó*. Posen, 1723. 232. l.). V. ö.: „Isten fel-kél s' a' békessegnék kies mezejére viszen“ (Némethi Mihály: *Sz. Dávid Psalteriuma*, 1685. 267. l.)

— A Nyt. Sz. ismeri Csúzy adatát, — de csak céduláról! Így eshetett meg rajta az a kis baleset, hogy ámbár a kút-főben megvan, hogy „a hives“ bibliai szó s jelentése a. m. „refrigerium“: a Nyt. Sz. a II. kötet 1529. lapján „a hives“ mégis, Molnár Albert és Bod Péterből „frigusculumnak“, illetőleg „svavis algor, amoenum frigusnak“ magyarázza.

„Rogamus, Domine, pro anima famoli tui ill. quam in pace dominica adsumere dignatus es; ut locum refrigerii teneat, vitae merita consequatur aeterna, ibique eum statuere digneris, ubi est omnium beatitudo justorum“ (Sacramentarium Gallicanum. — J. Maillon & M. Germain: *Museum Italicum*. Luteciae Parisiorum, 1724. I. 385).

„Azt felelik a' Királyi Profétával: Transivimus per ignem & aquam: & eduxit nos DEUS in refrigerium (Ps. 65); Altal-mentünk a' tűzön és vizen, és ki-vitt minket Isten, Justus Judex, az igaz

Biró a' hivesre“ (Illyés István: *Fasciculus Miscellaneus*. Nagy-Szombat, 1725. 73. l. v. ö. 69).

„ut DEus eorum corporibus locum refrigerii, lucis & pacis aliquando in resurrectione concedere velit“; „sola nomina cum precibus pro quiete, locoque refrigerii, lucis & pacis, recitata“ (Joh. Fechtius: *De Origine et Superstitione Missarum*. Rostochii et Lipsiae, 1725. pp. 200. 448).

„Hi sunt amici Dei, & viri justi; quorum mors, non tam mors, quàm dulcis somnus est: Sanctorum mors somnus refrigerii est“ (Zachar. Laselve: *Annus Apostolicus*. Venetiis, 1725. II. 278).

„At quaeres, quodnam in inferno refrigerium inveniri potest à poenis diversum?“ (P. Franciscus à S. Barbara: *Incitamentum Animas Fidelium Defunctorum è Purgatorio liberandi*. Reginae-Hradecii, 1726. p. 39).

„Refrigeria aegri ex verbis Sacrae Scripturae.“ (*Officia Hominis Christiani*. Passavii, 1726. p. 475).

VOs Tutelares Genii,
 Quorum sunt hi Clientes
 Quantum vestri subsidii
 Sunt ipsi indigentes,
 Piorum desideria
 Est vestrum excitare,
 Optata refrigeria
 Clientibus curare.

(*Breviarium Secularium Dacicum*. Cassoviae, 1726. p. 349. — *Breviarium Saecularium*. Cassoviae, 1758. p. 426).

„Non me despice ô MARIA! respice lacrymas meas; confirma proposita mea, ô Adjutrix mea, & refrigerium meum!“ (*Breviarium Secularium Dacicum*. Cassoviae, 1726. p. 304. — *Breviarium Saecularium*. Cassoviae, 1758. p. 213; Cassoviae, 1773. p. 213).

„Virtus habet refrigerium in coelo“ (Leblanc: *Psalmodum Davidicorum Analysis*. Coloniae Agrippinae, 1726. III. 185).

„benignus Pater examinat filios rubiginosos sicut examinatur argentum: ducit per ignem, & aquam, ut educat in refrigerium“ (Vinc. Ludov. Gotti: *Colloquia Theologico-Polemica*. Bononiae, 1727. p. 583).

„Paravit Coelum, sed paravit & tartarum; paravit refrigeria, sed paravit etiam aeterna supplicia. S. Cypr. L. 2. Epist. 7.“ (Anselmus Desing Ord. S. Benedicti: *Cogitationes De Vita Bene Degenda*. Campidonae, 1727. p. 65).

„Prompti hauriri, Sine Antlijs, Morborum fatigijs exantlatis, Paratissimum refrigerium“ (St. Tarnóczy: *Rex Admirabilis sive Vita S. Ladislai Regis Hungariae*. Tyrnaviae, 1727. p. 455).

„Ad utriusque exitum & sortem in futuro attendite, quem sic enarrat Chrysologus a Lazaro incipiens. Hinc est quod recipit pro doloribus requiem, pro opprobrio gloriam, pro siti refrigerii fontem, pro fame coelestis mensae delicias sempiternas“ (Mich. Vivien: *Tertullianus Praedicans*. Patavii, 1729. I. 581).

„Ardor qui potest temperari per refrigerium & non per solutionem à detentione, est sensibilis“ (P. Adrianus à Nanceio: *Liber Argumentationum super Praecipuas Theologiae Difficultates*. Bambergae, 1729. III. 338).

„suscipe jejunantium preces cum libatione praesenti, defunctis refrigerium, superstitibus indulgentiam donans“ (Missale Gothicum. — D. Joh. Mabillon: *De Liturgica Gallicana*. Parisiis, 1729. p. 233).

„Oh mennyi sohajtások hallattatnak Josafat völgyében, de minden könyekség-nélkül!“ (Az utolsó Itéletről. *Mennyei Bölcseségnek Ösvénye*. Nagy-Szombat, 1729. 23. l.).

„Tranquillitatem, Hebr. margoah. LXX. Intt. ἀγισμὸν. Latinus: refrigerium. Sed cum verbum Hebr. ragah duplicis sit significatús, & quidem contrarij; nempe, moveri, & quiescere sonet; quietis significationem híc (sc. Jer. VI. 16) praeferendam esse, res ipsa docet“ (Joa. Clericus: *Veteris Testamenti Prophetae*. Amstelaedami, 1731. p. 347; 138. 139).

„REFRIGERIUM, Locus ad refrigerandum aptus.* Solatium, quies, saturitas. „Refrigerium pauperum“, in Epistola Justi Episc. tom. 2. Concil. Hispan. p. 273“ (Car. Dufresne Du Cange: *Glossarium*. Parisiis, 1734. V. 1238; Basileae, 1762. T. III. P. I. p. 684. — *Glossarium Manuale*. Halae, 1778. V. 639).

„Disce miser, quanta est virtus Dei mei. Nam carbones tui mihi refrigerium praestant, tibi aeternum supplicium.“ Ex Martyro-

* i. e. „rafraichissoir, lieu pour refroidir“ (Maigne d'Arnis: *Basse Latinité*, 1858. p. 1895).

logio Adonis ad diem X. Augusti. §. 11. (*Acta Sanctorum Augusti*. T. II. p. 519. Antverpiae, 1735).

„In sinua Domine menti nostrae gloriam laudis tuae: ut dum hujus saeculi incendia vitamus, in aeterna refrigeria, te praesule, transferamur.“ (Orat. MSS. — Josephi Mariae Thomasii *Psalterium cum Canticis*. Editio Tertia ad usum Cleri Dioecesis Strigoniensis. Viennae Austriae, 1735. p. 248).

„és eljőjjenek a' meg enyhülésnek ideji, az URnak ortzájától“ (*A' Mi Urunk Jesus Kristusnak Uj Testamentoma*. Görög nyelvből Magyarra fordítatott Torkos Andras által. Wittemberga, 1736. 298. l.); „Hogy el-jőjjenek a' meg-enyhítésnek alkalmas idejei az URnak ortzájától“ (*A' Mi Urunk Jesus Kristusnak Uj Testamentoma*. Görög nyelvből ujonnán ford. Bárány György. Laubánban, 1754. 559. l.): „ὅπως ἂν ἔλθωσιν καιροὶ * ἀναψύξεως ἀπὸ προσώπου τοῦ κυρίου: ut cum venerint tempora refrigerii a conspectu Domini“ (*Actus Apostolorum*. III. 20).

„Rogamus — te, Domine Sancte Pater, — pro spiritibus fidelium defunctorum: ut sit illis salus, sanitas, gaudium, & refrigerium“ (*Accessus Ad Altare*. Zagrabiae, 1737. p. 61).

„summo quidem digito paululum quiddam refrigerii distillabit Ardentibus nobis“ (L. A. Muratorius: *De Paradiso*. Veronae, 1738. pp. 143. 144).

„Dielthamen (Gr. Vatic. διήλθομεν) dia pyros ce ydatos, transivimus (Cod. transibimus), per ignem & aquam (Cod. aqua) Ce isegages (Gr. Vat. ἐξήγαγες) emas is anapsychen: & induxisti. (Versu 12. Et eduxisti. Veron. R. & Cass. Et induxisti) nos in refrigerium“ (Blanchini: *Psalterium Duplex cum Canticis*. Romae, 1740. p. 105).

— A veronai káptalan VII. századi görög-latin codexéből, összehasonlítva a vatikáni és a montecassinoi codexekkel.

„Fac — ut animam illius de minimo sanctitatis tuae digito destillans refrigerii gutta respergat“ (P. Innocentius à D. Thoma Aquinate: *Veritas Catholica De Purgatorio*. Tyrnaviae, 1741. p. 37. V. ö. Pouget: *Institutiones Catholicae*. Venetiis, 1760. p. 292.).

„Refrigerium, Tertull. V. Refrigeratio: Meghidegítés, Item V. Recreatio N. 2: Megvigasztalás, Megélesztés. Solatium. V. Consolatio: Vigasztalás“ (A. Jambressich: *Lexicon Latinum*. Zagrabiae, 1742. p. 851. etc.).

„Induxisti nos in refrigerium; qui ergo per ignem transierit, intrat in requiem“ (S. Ambr.) Euseb. Amort: *Demonstratio Critica Religionis Catholicae*. Venetiis, 1744. f. 96.

„εἰς ἀναψυχήν, id est, in refrigerationem, refocillationem, recreationem. — Post sudores & luctam sequitur refrigerium & requies. — Virtus habet refrigerium in hac etiam vita. — Virtus habet refrigerium in coelo. — In Psalmo nostro habetur, εἰς ἀναψυχήν, quod noster vertit, in refrigerium; possis vertere, in resurrectionem, ψυχῆ enim animam significat“ (Thom. Le Blanc: *Psalmorum Davidicorum Analysis*. Coloniae Agrippinae, 1744. III. 181—186).

„Caesaráe in Palaestina natalis sancti Amphiánis mártiris, qui in persecutione Galérii Maximiáni — saevè dilaniatus, ac pèdibus lino in óleum intincto, eóque incénso obvolútis, acerbissime cruciátus, demum in mare demérsus, tránsiens per ignem & aquam, edúctus est in refrigérium“ (*Martyrologium Romanum*. Venetiis, 1745. p. 54. die 2. Apr.; Venetiis, 1756. p. 59; Venetiis, 1759. p. 59).

„DEus veniae largitor, tuam clementiam supplices rogamus, ut benefactores omnes, qui ex hoc saeculo decesserunt, per Sanctos Angelos eò perducí jubeas, ubi cum Sanctis refrigerii spe, perpetua fruantur“ (*Scala Jacob. Posenii*, 1745. p. 292).

„Dirá calamitatum sorte afflicta Ludmilla, ad Prodigiosam Gratiarum Platanum convertitur Marianam, vel sub umbra hujus dulce tandem ardentissimi cruciátus sui quaesitura refrigerium“; „In alarum tuarum Domina requiescam, quia delectabile est mihi Refrigerium tuum. — In Psal. B. V.“ (*Diva Sepekoviensis*. Pragae, 1746. p. 194).

„Digneris, Domine, dare ei locum lucidum, locum refrigerii et quietis“ (Sacram. Gelas. — Muratorius: *Liturgia Romana*. Venetiis, 1748. I. 749); „Omnibus in Christo quiescentibus locum refrigerii lucis et pacis ut indulgeas deprecamur“ (Sacram. Gregorian. Missale franc. Missale gallican. Sacram. gallican. — *L. c.* II. 4. 694. 702. 779); „Tribue caris nostris qui in Christo dormiunt (v. dormierunt) refrigerium in regione vivorum“ (Missale gothicum. — *L. c.* II. 642. 653). V. ö. „Defunctorum spiritus et animas in locum refrigerii constitue“ (*Liturgia Mozarabica*, ed. Migne, I. 996).

„ut cum venerint tempora refrigerii vobis à conspectu Domini, & miserit, qui praedestinatus est vobis, Christum Jesum“ (*Bibliorum Sacrorum Latinae Versiones Antiquae seu Vetus Italica*. Remis, 1749. III. 509).

— Új testamentomi locusról lévén szó (*Actus Apostolorum*. III. 20), nem állapítható meg, hogy eredeti Itala-e vagy Hieronymica-versio? II. vagy IV. századi-e? (Rönsch: *Itala u. Vulgata*. Marburg u. Leipzig, 1869. S. 11). Azért a legjobb új-kiadás évszáma alatt közlöm.

„és hivesseget, s' nyugodalmat találz a' te lölködnek: & inuenietis refrigerium animabus vestris. Jerem. 6.“ (Vörös Daniel: *Mulier Virtutis*. Győr, 1750. 36. 1.)

„Alter finis Confraternitatis est refrigerium animarum defunctorum Confratrum. Vivi enim Confratres diligentem dabunt operam, ut animas mortuorum Confratrum per Sacrificia, & orationes quam primüm liberent ex Purgatorio“; „Ubi aliquis Confratrum è vita decesserit, singuli Confratres pro refrigerio animae illius singula Missae Sacrificia celebrari curabunt“ (*Forma Saluberrimae Devotionis Virorum Bonum nomen diligentium*. Budae, 1750. pp. 7. 8. 9).

„annue precibus nostris, ea quae poscimus, & dona omnibus, quorum hic corpora requiescunt, refrigerii sedem“; „adesto supplicationibus nostris, & da omnibus quorum corpora hic quiescunt, refrigerii sedem“; „Domine, da famulo tuo Illi cujus anniversarium depositionis diem commemoramus, refrigerii sedem“ (Jos. Aloys. Assemanus: *Codex Liturgicus Ecclesiae Universae*. Romae, 1752. L. IV. P. II. pp. 212. 213. 214).

„ira Dei occupabit se . . . in retinendis illis in Inferni flammis devorantibus, quin vel levissimum iisdem refrigerium procuret“ (Vinc. Houdry: *Bibliotheca Concionatoria*. Augustae Vindelicorum et Oeniponti, 1753. V. 294).

„Sentiat in poenis refrigerium tuum, & concede ei locum inter electos DEI“ (Psalmus de B. V. M. *Hortus Gethsemanicus*. Varadini, 1754. p. 489).

„pro omnibus postulat locum refrigerii, quod respicit ignem illum quo cremantur“ (Prosperi Card. Lambertini: *De S. S. Missae Sacrificio Commentarius*. Monasterii Westphaliae, 1754. I. 309).

„in sinu Abrahae, locoque refrigerii“ (S. Hieronymus);* „etiam omnes Sancti ante adventum Jesu Christi, ad Inferna, licet refrigerii locum descendisse dicuntur“; „quibus efficeret: Sanctorum

* in Nepotiani Epitaphio (Ep. ad Heliodorum.) Ld. a IV. század alatt.

animas, licet in loco refrigerii, tamen in Limbo Inferorum fuisse“; „si refrigerii vocabulum recte accipio, pii illi, sua habebant oblectamenta“; „Infernus, locus, in quo animae recluduntur sive in refrigerio, sive in poenis pro qualitate meritorum“ (S. Hieronymus);* „Videtur Tertulliano diversorii vox placuisse, recessum maluit Ambrosius sinum Abrahae dicere, auctor, qui sub ejusdem Ambrosii nomine latuit, liberam, refrigerii locum Hieronymus, Eucherius, Theophilus, loca tranquillitatis, & lucis Lugdunensis Ecclesia“; „gutta refrigerii“; „Suscipe Domine, pro commemoratione famuli tui N. hostiam placationis, ut sacrificii praesentis oblatio ad refrigerium animae ejus, te miserante, perveniat“ (Literatus Fassonus ex Ord. Scholarum Piarum: *De Piorum In Sinu Abrahae Beatitudine Ante Christi Mortem*. Romae, 1760. pp. 44. 47. 90. 98. 136. 223. 233. 311).

Hic, quòd casta praeit turpem generatio, specta:

Juste refrigerium est tibi: quae veneranda senecta:

Ne seducantur, tollit Deus agmina lecta:

Est justì à reprobo distantia deinde relecta.

(P. Pius Füssi Ord. Praed.: *Fasciculus Biblicus*. Posenii, 1756. p. 161; Budae, 1763. p. 162).

„Sed nec dici possunt in inferno habere refrigerium proprie tale, comparate scilicet ad poenam peccatis debitam“ (Nic. Muszka: *De Legibus*. Viennae Austriae, 1759. p. 509).

„in Missae Canone orat Ecclesia ut mortuis fidelibus indulgeat Deus locum refrigerii, lucis & pacis. Ex qua oratione colligitur anima illas carere refrigerio, luce & pace“ (Fr. Am. Pouget: *Institutiones Catholicae*. Venetiis, 1760. p. 291).

„Neque enim Dives cupiens refrigerium petiit libertatem inde exeundi, seu separationis ab igne, sed guttam aquae, qua refrigeraretur in hac flamma“ (Clem. a Panormo et Stanisl. Losgott: *Elenchus. De Inferno*. Augustae Vindelicorum, 1762. p. 168).

„de animae famuli tui N. (vel famulae tuae, vel animabus famulorum famularumque tuarum) cujus (vel quorum) anniversarium depositionis diem commemoramus, refrigerii sedem“ (*Rituale Romanum*. Venetiis, 1762. p. 141).

1762: „ita tamen, ut dum vixerimus pro longaeva et incolumi

* Lib. 3. in Ose. cap. XIII. T. VI. ed. Vallars.

vita, post mortem vero pro refrigerio animae nostrae Parochus modernus, huiusque successores, Sacrosanctae Missae sacrificia 12 legere teneantur“ (*Magyar Sion*. III. 675).

„Ecce tibi orationes, oblationes, anniversaria in refrigerium defunctorum“; „Tertullianus bonis concedebat refrigerii fidem (!) in sinu Abrahae“. — „cum nullo suffragio, nullo refrigerio capaces sint“; „a vivis solatium, ac refrigerium orationibus suis impartiat“; „cum hi pro quibus orabant iusti essent, propterea possidentes requiem, & refrigerium“ (Vinc. Ludov. Gotti: *Vera Ecclesia Christi Signis Ac Dogmatibus Demonstrata*. Venetiis, 1763. pp. 351. 354).

„An acceptius sit Altissimo Missas celebrandas imperare pro animabus vita functorum, vel Eleemosynas largiri Pauperibus in refrigerium Defunctorum“; „experientia quotidiana docemur, in multis Regionibus exiguas Eleemosynas Pauperibus praeberi, & multo pauciores in refrigerium Defunctorum erogari“ (L. A. Muratorius: *De Charitate Christiana*. Strigonii, 1763. pp. 208. 236).

„Postulat autem (sacerdos) iis locum refrigerii, ut scilicet igne, quo cremantur, liberentur; locum lucis, ut e tenebris eruantur, in quibus versantur; locum pacis, ut ab anxietate illa qua conflictantur, tandem respirent“ (*Enchiridium Ex Opere Benedicti XIV. P. M. De Sacrificio Missae Conflatum*. Posonii, 1764. p. 86).

„Non exurimur in ea flamma, in qua dives cruciatur: ignis noster refrigerium admittit, & aquis vestris extingui potest“ (Joa. Bona: *De Divina Psalmodia*. Venetiis, 1764. p. 422).

„Fusson Uram az én elmém a' te szárnyaid árnyéka alá, a' világi gondolatok meleg hévsége-előtt, hogy a' te meg-hidegítettéd rendelésében el-rejtezvén vigan énekellye: Békességben ugyan ott aluszom, és meg-nyukszom“ (Szent-Simonyi Ambrus: *Poenitentia*. Csiki Kalastrom, 1766. 100. l.): „— vt in tui refrigerij temperamento absconsa letabunda cantet“ etc. (*Meditationes Diui Augustini Episcopi Hipponensis*. Uenetiis, 1483. c2; Agriae, 1780. p. 148.)

„Cadonicus in Vindiciis c. II. p. 29. Vigilantius, inquit, Apostolos sub custodia detineri usque ad iudicii diem dixerat, Dei quidem visione, & consortio orbatos, SED TAMEN IN REFRIGERIO, Et, In Aliqua Felicitate, Et Pace, Quia Ipsos In Fortunatorum Insulis, Et Campis Elysiis Recludebat“ (F. Thomae M. Mamachii Ord. Praed. *De Animabus Iustorum In Sinu Abrahae, Ante Christi Mortem, Expertibus Beatae Visionis Dei*. Romae, 1766. II. 807. 808).

„quibus superstites sub variis dicendi formulis adprecentur defunctis veniam, levamen, solatium, refrigerium, verbo sempiternam in empyreo requiem“; „formulam illam, Deus refrigeret spiritum tuum, in refrigerio anima tua &c. habemus in Liturgia Missalis Romani veteris“ (J. B. Genér S. J.: *Theologia Dogmatico-Scholastica*. Romae, 1773. IV. 430. 438).

„Natrium Hungariae — sapore gaudet lixiuioso, aut salso & amaricante, cum aliquo caloris de sicco, refrigerii de humido, sensu, coniuncto“ (Gabr. Pázmándi: *Idea Natri Hungariae Veterum Nitro Analogi*. Vindobonae, 1770. p. 7).

„In refrigerium quoque & liberationem animarum existentium in purgatorio praecipue parentum propinquorum, confratrum, benefactorum — — — quod fideliter petimus, concedere digneris.“ (*Arca Domini*. Posonii, 1774. p. 144).

„Descendat piissime Iesu, sanguis tuus in purgatorium, & refrigeret omnes, ibi captivos, ac patientes. Porrigere eis dexteram, & perduc eos in locum refrigerii, lucis, ac pacis, Amen“ (*Sacrificium Laudis*, Agriae, 1777. p. 307).

„Quamvis autem neque in Florentino neque Tridentino Conciliis de igne quicquam definitum est, constans tamen ea fuit & est Latinorum sententia purgatorium ignem esse, licet ibi sit & obscuritas & turbo, seu inquietudo quaedam. Inde enim est quod Ecclesia fidelibus defunctis in Canone precatur, non tantum locum refrigerii contra ardorem ignis, verum etiam lucis & pacis contra obscuritatem & turbinem.“ (Guillelmi Estii *In Quatuor Libros Sententiarum Commentaria*. Venetiis, 1777. V. 470).

„Sacellum denique hoc idem, cujus Praebendarijs census annuum in refrigerium animae suae attribuit.“ (Mich. Soltyk: *Series Monumentorum Cracoviensium*, 1785. p. 17).

„Tertullianus in libro de testimonio animae c. 4. conceptis verbis affirmat, animam pro meritis aut cruciatui destinari, aut refrigerio, utriusque sempiterno“; „Gregorius — ita scribit: — ignis, qui aeternum comburit, & nullum unquam refrigerium admittit“ (Aug. Gervasius: *De Peccatis, Et Peccatorum Poenis*. Agriae, 1791. pp. 164. 174).

„Incendium orbis, si cum illo saevitiam ignis inextinguibilis compares, refrigerium videri posse Patres consentiunt“ (*Exercitia*

Spiritualia, Juxta Mentem Et Methodum S. Ignatii. Agriae, 1792. p. 131).

„itt olly tsendességben vagyunk, valamint az Elizaeum mezein lévő lelkek. Ahol a lelkek nagy *kiességben vannak“ (Mikes: *Török Országai Levelek.* Szombathely, 1794. 174. l.). Toldy kiadásában (I. 156): „Elizéus mezején lévő lelkek“.

„alias pro Latinis, dictam Fundationem haud fecisset, neque hanc suae salutis (seu refrigerio animae) pro futuram existimasset“. — „Hic itaque Dominus Demetrius Rácz, pro refrigerio, ac salutis animae suae, proprio aere, atque expensis erigi curavit Monasterium pro Patribus Basilianis in monte Csernek ad Munkács“ (Basilovits: *Notitia Fundationis Theodori Koriathovits. Cassoviae, 1799.* II. 65. III. 105).

*

Öskeresztyén sírköveken.

Külön veszem föl az öskeresztyén sírfeliratokat, mert ezeket — egy kivételével (ld. 656. l.) — század szerint nem lehet beosztani. Annyi azonban kétségtelen, hogy nagyobb részök a II., III. vagy IV. századból való.

Megállapíthatom továbbá, hogy a „refrigerium“ csak Latiumban, s itt is csaknem kizárólag a római katakombák sírfelirataiban említetik. A római birodalom tartományaiban legföljebb a refrigeriummal találkozunk (ld. Gazzera: *Iscrizioni Cristiane Antiche del Piemonte*; Kraus: *Die Altchristlichen Inschriften der Rheinlande*; Reniers: *Inscriptions de l'Algérie*; Hübner: *Inscriptiones Hispaniae Christianae*; Gyárfás: *Pannonia öskeresztyény emlékei*; *Bullettino di Archeologia Dalmata* stb.).

Egyedül Le Blant mondja, hogy Galliában REFRIGERIVM és IN REFRIGERIO előfordulna az emlékeken (*Inscriptions Chrétiennes de la Gaule.* Paris, 1865. II. 155); bizonyítékot azonban nem hoz fel.

Végre megemlítendőnek tartom még, hogy a „refrigerium“ csupáncsak sírfeliratként szerepel, többnyire a loculusok tábláin; festményen, üvegen, mozaikon, gyűrűn vagy egyéb tárgyon, én legálább, soha és sehol nem találkoztam vele.

1.

A „refrigerium“ jelképe.

Óskeresztyén sirköveken a „refrigeriumot“ rendszerint egy talpas, hasas, kétfülű és csukaszájú ibrik vagy vízesedény jelképezi.

„Le iscrizioni che fanno augurio di refrigerio alle anime dei trapassati, o che affermano esserne già in possesso, mi persuadono di cercare in questo simbolico vaso l'idea di refrigerio, e penso che sia bene a proposito richiamare la visione di S. Perpetua (Passio SS. Perp. et Felic. ed. Holsten. Romae. 1663. p. 15. 16.), ov'ella scrive del fratello Dinocrate la cui anima parevale vedere che si volesse accostare ad una fonte per bere, ma il margine di quella fonte era tant'alto che il fanciullo non poteva trarre a sé un sorso d'acqua: poscia le parve che il margine fosse abbassato e Dinocrate in abito mondo e puro stesse ivi a bere incessantemente: Video . . . Dinocratem mundo corpore bene vestitum refrigerantem . . . et aquam de ea (piscina) trahebat sine cessatione; ed è assai notevole al mio scopo ciò che soggiunge. Sopra quel margine vedeva ella un vaso d'oro pieno di acqua e Dinocrate appressarsi e cominciare a bere di quell'acqua che non veniva meno, e saziato a pieno andarsene lieto a trastullarsi come fanciullo che egli era: Et super margine fiala aurea plena aqua: et accessit Dinocrates et de ea bibere coepit; quae fiala non deficiebat, et satiatus abscessit de aqua ludere more infantium gaudens. Togliereò un secondo esempio del simbolico senso dei vasi d'acqua dagli Atti dei SS. Mariano e Giacomo (Ruinart, Acta sincera, pag. 197). Ivi si legge che a Giacomo Martire futuro parve in visione di andare a diporto per un amenissimo giardino cinto intorno di verdi boschi e irrigato da limpide acque, dove essi videro S. Cipriano che „Phialam quae super marginem fontis iacebat arripuit, et cum illam de fontis rivulis implesset hausit et iterum implens mihi porrexit, et libenter bibi“ (P. Raffaele Garrucci: *Storia della Arte Cristiana*. Prato, 1881. I. 223).

Ezt, más irányban, mintegy kiegészíti a következő adalék: „Anche il vocabolo *refrigerium*, prescelto da Tertulliano nel parlare delle agapi (inopes quosque refrigerio isto juvamus — indigentibus refrigeramus: Apolog. 39.; Ad Scapulam c. 4), e che leggiamo parimente nelle acclamazioni dei bicchieri convivali cristiani: SEMPER

REFRIGERIS IM PACE DEI, e nella cristiana epigrafia ebbe senso speciale allusivo al celeste convito (Vedi Buonarroti, Vetri pag. 143—145), fu adoperato dai sodali dei collegii pagani funeratici e famigliari“ (G. B. de Rossi: *La Roma Sotterranea Cristiana*. Roma, 1877. III. 502; III. 39: banchettare = refrigerare. V. ö. *Bullettino di Archeologia Cristiana*. Roma, 1863. I. 2; 1872. III. 70; 1873. IV. 54. 55. 72; 1882. S. IV. A. I. 126. — Th. Ruinert: *Atti sinceri*. Roma, 1778. II. 10).

A siremlékeken lévő edénynek még egy rendkívül szép magyarázatát találtam a három első század keresztyén emlékeinek ismeretében: „Le vase gravé sur les pierres tombales avec des formes diverses, dont la plus ancienne semble être celle de l’amphore de terre cuite, plus ou moins allongée et munie d’ordinaire de deux petites anses près de l’orifice. C’est le symbole de la personne humaine arrivée au salut, devenue le réceptacle des miséricordes divines; c’est la représentation graphique du mystique vase d’élection de l’Écriture. Chacun connaît le développement que donne saint Paul, dans l’Épître aux Romains (IX. 21, et seq.), à la comparaison des vases sortis de la main du potier. Pénétré de ces enseignements, Tertullien écrivait à son tour: *Nos utres, vasa fictilia* (De Patientia cap. X). C’est un produit du même courant d’idées que nous retrouvons dans les desseins tracés sur les épitaphes“ (Le Cte Desbassayns de Richemont: *Nouvelles Études sur les Catacombes Romaines*. Paris, 1870. p. 321).

Még csak annyit jegyzek meg, hogy a refrigerium jelképi szerepére s ennek minden kapcsolatában és vonatkozásában való megértésére, legremekebb forrásmű a *Passio Sanctorum Perpetuae & Felicitatis cum Sociis Earum* (Anno Christi circa 202 vel 203), s ennek is a Ruinart-féle regensburgi kiadása (*Acta Martyrum*. Ratisbonae, 1859. pp. 137—167), mint amely saját felvilágosító jegyzetein kívül Holstenius és Possinus kitünő megjegyzéseit is közli.

2.

„Refrigerius.“

A „refrigerium“ mint eschatologiai fogalom, ezt a nevét kétségkívül a II. században nyerte. Ugyanekkor, vagy kevéssel később, ugyanezen szó, „Refrigerius“ alakban, symbolicus személynév gya-

nánt is alkalmaztatott. Refrigerius tisztára keresztyén, lehet mondani katakombai név. Augustustól Diocletianus lemondásáig megbízható, mondhatni teljes lajstromát birjuk a római neveknek (*Prosopographia Imperii Romani Saec. I. II. III*): ezek közt azonban hiába keressük a Refrigeriust. Én azonban ugyanezen korból a következő három Refrigeriust leltem a katakombák sírfelirataiban:

α) IN MIRE EXEMPLI INNOCENTIAE
AC NEOFITO AMBIO SATRIO
REFRIGERIO QVI VIXIT
ANNIS X. DIES XLVI.
PVBLIVS CORNELIVS ZETVS
ET SATRIA DIGNITAS
PARENTES IN PACE B. M.
FECERVNT.

E Coemeterio Viâ Nomentanâ Bosius (Thomae Reinesii *Syntagma Inscriptionum Antiquarum*. Lipsiae, 1682. p. 938. — Guil. Fleetwood: *Inscriptionum Antiquarum Sylloge*. Londini, 1691. p. 477).

— E feliratot kiadóik nem magyarázták meg. Pedig ugyancsak rászorul a magyarázatra. Mindenesetre kérdéses vajjon Refrigerius-ról vagy refrigerium-ról van-e szó a fenti szövegben.

Ha refrigerium-nak vesszük, akkor a feliratot így próbálom olvasni: „(Ei) Qui in refrigerio exempli innocentiae mire vixit . . .“

Ámde, katakombai feliratról lévén szó, a „vixit“ kizárja ez olvasás helyességét; mert a refrigerium az elhunyt lelkének csakis *jövendő* állapotára vonatkozhatik.

Ez oly döntő momentum, hogy valószínűbbnek tartom a Refrigerius-t, mely ki is magyarázható. Ha ugyanis tekintetbe vesszük, hogy az őskeresztyén emlékek főfő ismertetőjegye a művészietlen kivitel mellett épen az, hogy nyelvük és helyesírásuk telve hibákkal: ezeket megengedve, a Refrigerius-t igazolja az ekkép rendezendő szöveg:

In exempli(s) mir(a)e innocentiae qui vixit annis X. dies XLVI. ac neophyto Ambio Satrio fecerunt P. C. Zetus et Satria parentes in pace bene merentis: (Annak) Aki a csudálatos ártatlanságnak példányképei között 10 évig és 46 napig élt, úgymint az újonnan megtért keresztyénnek (v. ö. Tertullianus: *Adv. Haeret.*, 41) Ambius Satriusnak emelték P. C. Zetus és Satria, a békében kiérdemesültnek szülei.

Már a következő feliratban okvetetlen Refrigerius van, kétszer is, mint tulajdonnév:

β) REFRIGERIVS CP QVI MINVS DIEBVS DVOBVS
 IN AETATE sua vixit ann.
 A IDEST QVAESTVRAE DVAS SOCIETATIS
 EXP
 NATVS LVCIS VSVRA PRIBATVS DIE. VIII
 KAL. OCT.
 reFRIGERIVS. VC. ET VALERIA SEBERA LAEON-
 TIA. CF. parentes
 CREDIDIMVS FACENDVM*

„Il fanciullo *Refrigerius clarissimus puer*, i cui nomi gentilizi sono perduti, ebbe cognome d'origine e significazione cristiana, datogli dal padre anch' egli appellato *Refrigerius vir clarissimus*. La radice di cotesto cognome è il vocabolo *refrigerium* tanto adoperato dai fedeli nelle preci liturgiche e nelle acclamazioni ai defonti“ (G. B. de Rossi: *Bullettino de Archeologia Cristiana. Roma, 1872. III. 153. 154*).

3.

„haud longe ab hoc ipso loco (in coemeterio ad Clivum Cucumeris) hae notae calci insculptae occurrebant:

REFRIGERIA EXPECTATE

Quae quidem ad praedictos 550 Martyres alludere videbantur, juxta illud Psal. 64. Transivimus per ignem & aquam, & eduxisti nos in refrigerium“ (Paulus Aringhus: *Roma Subterranea. Romae, 1659. L. IV. c. 37. f. 150.* — Aringhus: *Roma Subterranea Novissima. Arnheimiae, 1671. p. 496*). — E Coemeterio Viâ Salariâ vetere in labro sepulcri: EXPECTATE REFRIGERIA (Th. Reinesius: *Syntagma Inscriptionum Antiquarum. Lipsiae, 1682. p. 938*).

4.

PRIVATA · DVLCIS
 IN · REFRIGERIO
 ET · IN · PACE

* „scoperta sotto i miei occhi l'anno 1850 nel subtusculano cimitero di s. Zotico. G. B. de R.“

Romae. (Guil. Fleetwood: *Inscriptionum Antiquarum Sylloge*. Londini, 1691. p. 460). — Romae. Grutero Castalio (Gruterus: *Inscriptiones Antiquae*. Amstelaedami, 1707. T. II. p. 1057. n. 10). — (Rossi: *Bullettino di Archeologia Cristiana*. Roma, 1886. p. 129).

5.

CALETYCHE CONIVX ET VIC
TORINVS FILIVS POSVERVNT
VICTORINO CONIVGI IN PACE
QVI VIXIT ANNIS N̄ LXXII IN
REFRIGERIO (sit) ANIMA TVA VICTO
RINE

Romae in villa Carpineae. (Fabrettus: *Inscriptionum Antiquarum quae in Aedibus Paternis asservantur Explicatio*. Romae, 1699. p. 547. n. 5. — J. B. Genèr S. J.: *Theologia Dogmatico-Scholastica*. Romae, 1773. IV. 434).

6.

IN PACE ET IN REFRIGERIVM

(Marangoni: *Acta S. Victorini ep. Amiterni et mart.* Romae, 1740. p. 122. — Martigny: *Antiquités Chrétiennes*, 1877. p. 691. V. ö. 12. sz. a.).

7.

Interamnae, prope Basilicam Sancti Valentini. Misit Ferdinandus de Vicecomit. de Cittadinis.

MALLIVS TIGRINVS OB REFRIGERIVM C
DOMVM MATERNA VIVVS FVNDAMI

Heic opus est divinatoribus.

(*Novus Thesaurus Veterum Inscriptionum*, Collectore Lud. Ant. Muratorio. Mediolani, 1740. III. p. 1706. n. 1).

Interamnae, in Sancti Valentini. Ex Donio.

MALLIVS TIGRINVS
OB REFRIGERIVM C
DOMVM AETERNAM
VIVVS FVNDAMIT.

Hujus aeternae Domus mentio dubitationem excitare potest, an haec Inscriptiuncula ad hominem Christianum spectet (Muratori: *Novus Thesaurus*, 1742. IV. p. 1906. n. 1).

Legújabb, pontos leírása, két elsőrendű régész nagybecsű jegyzeteivel, a következő: „Il segretario Marucchi presentò la copia della seguente iscrizione da lui veduta in Terni nel portico della cattedrale :

MALLIVS TIGRINVS
 OB REFRIGERIVM C . . .
 DOMVM AETERNAM
 VIVVS FVNDAVIT

Il riferente osservò, che la parola *refrigerium* trovandosi qui nel contesto del titolo e non in finale acclamazione, non se ne può dedurre con certezza la cristianità del monumento. Imperocchè quel vocabolo, sebbene assai raramente, si trova però talvolta nelle iscrizioni pagane. Ma nel caso presente fece riflettere, che essendo stata trovata la lapide presso la suburbana basilica di s. Valentino, ove esiste un cimitero cristiano, ed insieme ad altri marmi spettanti al cimitero suddetto, dee ragionevolmente credersi anch' essa cristiana. Ed è importante per la rara formola *ob refrigerium . . . domum aeternam vivus fundavit*; nè dee essere di molto bassa età, attesa la nomenclatura, che fa menzione del gentilizio MALLIVS, e lo stile del titolo, e l'uso del vocabolo *refrigerium*, il quale nell' epigrafia cristiana di Roma non suole incontrarsi in lapidi posteriori all' età in circa costantiniana“ (*Conferenze della Società di Cultori della Cristiana Archeologia in Roma*, 8. dec. 1878).

„Questa non volgare iscrizione fu stampata tra le cristiane nei libri del Doni XX, 101, e del Fabretti p. 114. n. 283. Il Muratori la ripeté due volte; dapprima a pag. 1706, 1 tra le pagane; poi a pag. 1906, 5 tra le cristiane, dubitando però della sua cristianità, per la formola *domum aeternam*. Della quale sono noti gli esempi nella cristiana epigrafia: e giustamente il Marucchi stima cristiana la lapide di Mallio Tigrino, trovata nel cimitero di s. Valentino a Terni. Nella seconda linea supplisco *Caris suis*; formola che bene conviene a sepolcro fondato da un vivente per sè ed i suoi; ed in special modo si addice al precedente *ob refrigerium*. Questo vocabolo significava i conviti funebri, e nelle acclamazioni

il refrigerio eterno nel convito celeste. *Ob refrigerium caris suis* potrebbe alludere in pari tempo ai conviti ed alle agapi della *cara cognatio* ed ai suffragii pel refrigerio eterno. Giovanni Battista de Rossi“ (*Bullettino di Archeologia Cristiana*. Roma, 1880. V. p. 58).

Az OB REFRIGERIVM-ot v. ö. Fabrettus: *Inscriptionum Antiquarum Explicatio*. Romae, 1699. p. 114. n. 283; Martigny: *Antiquités Chrétiennes*, 1877. p. 691.

Öskeresztyén sírköveken az „Ob Refrigerium“-mal körülbelül egykorú a „Pro Timore Dei Et Remedio Animae“ (ld. de Rossi: *Bullettino di Archeologia Cristiana*, 1863. I. 11), mely mint „Pro Remedio Animae“ olvasható a IX. századból való traüi (dalmáciai) Sz. Borbála egyház portáléján (ld. *Römische Quartalschrift*. VII. 82). A kegyes alapítványok hasonló „okirati“ formuláit korra nézve mindig megelőzik a „felirati“ formulák, melyeknek a régészetben „acclamations“ a nevük (ld. Dionigi: *Dei Blandimenti funebri, o sia delle Acclamazioni Sepolcrali Cristiane*. Padova, 1799). Ennek tudatában a 663. és 664. lapon közölt okirati jegyzékembe 1000-ból és 1102-ből hamis oklevelek adatait is fölvettem; mert a bennök foglalt két formula már akkor kimutathatólag rég megvolt.

8.

Romae, in S. Eustachii. Misit P. Blanchinius.

PARENTES AVII PAVLINAE
FILIAE DVLCISSIMAE
CVIVS SPIRITVM IN REFRI
GERIVM SVSCIPIAT
DOMINVS

(*Novus Thesaurus Veterum Inscriptionum*, Collectore Lud. Ant. Muratorio. Mediolani, 1742. IV. 1922. n. 1. — J. B. Genér: *Theologia Dogmatico-Scholastica*. Romae, 1773. IV. 434).

9.

DVLCISSIMO ANTISTHENI
CONIVGI SVO REFRIGERIVM

(Louis Perret: *Les Catacombes de Rome*. V. pl. LXI. 5).

10.

BRVCIA REFRIGERI

TIBI Valentinus

Csak ezt a részét emlitem e sokszor és sokak által tárgyalt 8 soros fölíratnak, mely a római katakombák S. Valentinus temetőjében van. Marucchi olaszul, franciául és németül is közzétette erre vonatkozó véleményét, mely szerint itt voltaképp refrigeróról van szó: „L'orthographe — úgymond — est fort défectueuse. La seconde partie nomme le saint local près duquel elles étaient enterrées, „ad domnum Valentinum“, et lui demande pour elles le repos éternel désigné sous le nom fréquemment usité de „rafraîchissement“. Elle a donc une importance dogmatique, puisqu' elle fait allusion et à la prière pour les morts et à l'intercession des Saints“ (II. 500); „In der vorletzten Zeile findet sich hinter dem sehr seltenen Namen *Brucia* das Wort *refrigeri*, in den ältesten Inschriften der solenne und liturgische Ausdruck für die *Erquickung*, welche den Abgeschiedenen aus den Gebeten der Hinterbliebenen und der Fürbitte der Heiligen zufließt. In der folgenden Zeile sind noch die Buchstaben TIBI V . . . erhalten, die in Verbindung mit dem Worte *refrigeret* einen Namen voraussetzen, der das verbum regiert. So ergibt sich die Ergänzung von sich selbst: *refrigeret tibi Valentinus*, eine Phrase, die uns auch schon anderweitig bekannt ist, z. B. *refrigeret tibi dominus Ippolitus — refrigeret Januarius Felicissimus Agapitus*.“ (*Römische Quartalschrift für Christliche Alterthumskunde*. Rom, 1889. III. 131).

11.

|||IS SPIRITVS

TVVS IN REFRIGERIO

Cimetière de Domitille. Catacombes Romaines. — (H. Marucchi: *Archéologie Chrétienne*. II. 114. cf. I. 165). Az IN REFRIGERIO-t v. ö. Boldetti: *Osservazioni sopra i Cimiteri de' Santi Martiri ed Antichi Christiani di Roma*. Roma, 1720. f. 418. cf. ff. 87. 417. — Edm. Le Blant: *Inscriptions Chrésiennes de la Gaule*, 1865. II. 155. — Fr. Xav. Kraus: *Roma Sotterranea*. Freiburg im Br. 1879. S. 464).

12.

PARENTEs fLlIO
 BONOSO · FEceRVNT
 BENE MERENTI · IN
 PACE · ET · IN · REFRI
 GERIV|||
 QVI · VIXIT · ANN · X

Cimetière de St. Hermès. — (H. Marucchi: *Archéologie Chrétienne*. I. 194. II. 478).

*

Ím ezek a refrigerium theologiai, philosophiai, régészeti, diplomatikai, történelmi, még pedig nyelv-, irodalom-, egyháztörténelmi, szertartástani, nyelvtudományi, természettudományi stb. emlékei.

Bármekkora feladat volt e szónak s a vele jelölt fogalomnak megvilágítása: azt hiszem még nagyobb a tanulság, melyet belőle vonhatunk.

A refrigerium fogalmilag az emberi lélek legősibb képzetei közé tartozik. S merem állítani, hogy a refrigeriumba vetett hitnek, mely a transcendens világnézet jellegzetes iránymutatója, a világtörténelem legnagyobb fordulataira elhatározó befolyása volt. Maga a szó az őskeresztyénség alkotása, melyet a pogány Róma nem ismert és nem ismerhetett. Az egyházi atyák és a katakombák világában a refrigerium gondolatán alapszik s ebből fejlődik a purgatorium és az elégtétel tana, bárha (a történelmi fejlődés ismerete nélkül!) azt hihetnők, hogy megfordítva történt. Több mint ezer évig a theologusok szemlélődésének ez a főtárgya, s viszont az összes szakadárak és eretnekek ebben látják a scholastica-theologia Achilles sarkát. Nemcsak a keleti egyházszakadás, de a reformatio is a refrigerium s az ezzel összeforrott purgatorium és indulgentiák megtámadásából indult ki!

Am a világhistóriai szempontok vezethettek ugyan kutatásaimban, de ezúttal nem az a feladatom, hogy azokról beszéljek. Hanem igenis az, hogy ötívnyi adathalmazomat e külön vitában értékesítem.

Lássuk hát mi ebből a tanulság?

I.

A Nyt. Sz. szerkesztője, egy szó nem sok, de annyi igazat sem mond a *hiedelem* hangváltozataira és az *ijedelem* korára vonatkozólag. Mert a Nyt. Sz. szerkesztője szerint (I. 1428):

1) „HIEDELEM (*hyedelmeket* Érdy C. 656b. 554b. *hyedelmem* Döbr. C. 62).“

— holott „hyedelm“ nincsen az Érdy-codexnek egyik felhozott helyén sem;

ép úgy, mint ahogy „hyedelm“-nek semmi nyoma a Döbrentei-codex 62. lapján, de még a táján se!

2) A Nyt. Szótár ugyancsak I. kötete 1428. lapján *egyetlen* bizonyítékkal említi ezt a szót:

„**Hiedelemség**: — (TelC. 163).“

— holott a „hiedelemségnek“ a Teleki-codex 163. lapján semmi nyoma.

3) A Nyt. Sz. I. kötete 1561. lapján „ijedelemről“ *mindössze* ennyit tud:

„**Ijedelem**: terror, metus, pavor; schreck Kr.“

— holott „ijedelem“

α) nem XIX. századi szó, mint a Nyelvtörténeti Szótár állítja; „egyáltalában nem Kresznerics faragmánya, esetleg schnitzer-e“, hanem *tökéletesen ily alakban** megvan már a codexekben, még pedig

* Az „yedelem“ olvasására nézve v. ö. „meg yeduen: territus“; „czudatol yedett: stupore attonitus“ (*Ehrenfeld-codex*, 68. 94: *Speculum b. Fr.*, 1504. 97. 30). — „megyezte: perterruit me; megyede: Horruit; megyedec: territus sum“ (*Bécsi cod.*, 135. 149 bis: *Proph. Dan.* IV. 2. VII. 15 bis); „meg yezie: deterreat“ (*Bécsi c.*, 251: *Mich.* IV. 4); „megyeztié őket: deterrebit eos“ (*U. o.* 273: *Habacuc*, II. 17); „megyezteni: deterrere“ (*U. o.* 296: *Zach.* I. 21). — „megyedenee nag' yeztettel: obstupuerunt stupore magno“; „megyede: stupefactus est“ (*Müncheni-cod.*, 80. 88: *Evang. s. Marcum.* V. 42; IX. 14); „ne yeggetec-meg: Ne terreamini“ (*U. o.* 139: *Luc.* XII. 4). — „yene zoth: verbum *terribilissimum“; „yene: stupidum“; „yenesege: horror“ (*Németujvári-gl.*, 156. 293. 355). — „ne yeggetek: Nolite expavescere“ (*Döbrentei-cod.*, 317: *Marc.* XVI. 6); „yedetes: terribilis“ (*U. o.* 502: S. Hieron. *Epistola ad Paulam et Eust. de Ass. B. M. V. c. VIII*); „meg yedek: Pavor tenuit me“ (*U. o.* 518: *Job.* IV. 14). — „yedeel“ (*Czech-cod.*, 5. *Gyöngyösi-c.*, 11); „yedel“ (*Pozsonyi-c.*, 3. *Theurewk-c.* 8. V. ö. S. Birgitta: *De Passione Domini*, or. II). — „meg yedwen“ (*Lobkowitz-c.*, 307); „meg yeduen“ (*Bod-c.*, 19. V. ö. *Gesta romanorum*, 1489. ez). — „meg yedee: timuit“ (*Jordánszky-c.*, 400: *Matth.* XIV. 30). — „meg yezthetneie“ (*Debreceni-cod.*, 152. V. ö. Pelb.: *Serm. Pom. de Sanctis*, I. „p“). — „yew: terribilis“ (*Keszthelyi-c.*, 117. 158. 191: *Psalm.* XLVI. 3. LXV. 3 (terribilia). LXXV. 8); „yewnek: terribili“ (*U. o.* 191. *Ps.* LXXV. 13. V. ö. „iyewnek“ *Kulesár-c.*, 184); „yew: terribilis“ (*Keszth.-c.*, 233. 256. *Kules.-c.*, 217. „yew“ 235: *Ps.* LXXXVIII. 8. XCV. 4); „yew: terribile“ (*Keszth.-c.*, 261. *Kules.-c.* 240: *Ps.* XCVIII. 3); „yeneketh: terribilia“ (*Keszth.-c.*, 288. V. ö.

a Peer-codex 361. lapján „refugium“ (v. ö. refrigerium) jelentéssel, és a Weszprémi-codex 23. lapján „solatium“ (v. ö. refrigerium) jelentéssel, amit a Hiedelem szó után, a három hazug adat helyett, ritkított betűkkel ki kellett volna emelni!

β) „ijedelem“ „terror, metus. pavor; schreck“ értelemben sem Kresznerics 1831-ki faragmánya (esetleg „schnitzer-e“), mint ahogy a Nyt. Sz. állítja, hanem megvan már a XVII. században Gyöngyösi Istvánnál:

„Es viseltük annak gyakor veszedelmét,
A' habzós szeleknek iszonyú félelmét,
A' tolvajok között szívünk *ijedelmét,
Es édes társomnak sebei sérelmét“

(*Uj életre hozatott Chariclia*. Lótsén, 1700. 14. l.; ugyanigy a budai kiadásban, 1763. 11. l. és Dugonicsnál, 1796. I. 14).

„Ne add azt, mert most-is kétséggé tsinálom
A' remént, s' elmémnek sok búját formálom,
S' gyakor *ijedelmit izzadva számlálom,
De mi légyen e' fel nem találom (*Echo*) álom“

(*Chariclia*, 1700. 342. l.; ugyanigy Dugonicsnál, I. 339; az 1763-ki kiadásban: „ijedelmit“ 261. l.).

Megvan az „ijedelem“ Faludinál is, 1750-ben:

„Tagadhatatlan, hogy a félenkség, és az Aszszonyi *ijedelmek nem férnek a' Vitézlő Rendhez“ (*Nemes Ember*, 1787. kiad. 197. l.; Toldy kiadásában a 95. lapon).

Sőt „Ijedelem. Terror. Metus. Pavor“ értelmezéssel, vagyis betűszerint, úgy ahogy Kresznericsből idézik, — nem Kresznerics magyarázata 1831-ből, mert ő csak *azonmód*, ugyanazon szavakkal és sorrendben vette át Sándor István 1808-ki Toldalékából (165. l.), ahol ez van: „Ijedelem. Terror, Metus, Pavor“.

„yneketh“ (!) *Kulcs.-c.*, 261: *Ps. CV. 22*); „yenetesth: terribiliter“ (*Keszth.-c.*, 383. *Kulcs.-c.*, 348: *Ps. CXXXVIII. 14*); „yenetes eredeth: virtutem terribilium tuorum“ (*Keszthelyi.-c.*, 398: *Ps. CXLIV. 6*). — „Meg y'ede; meg yedeenek; el yezttee; hogy ky yeztenee az vadat: vt inde ceruam expelleret“ (*Érdy.-c.*, 259. 292. 446. 527: *Lombardica hist.*, 1485. x8); „yettekben“ (*U. o. 562: Lomb. hist.*, A4). — „megh yedwen“ (*Érsekújvári.-c.*, 44). — „yetztesnek felelme“ (*Thewreuk.-c.*, 248), sth.

Szóval, ha díjat tűznek ki arra, hogy írjon valaki a „Hiedelem“, „Hiedelemség“ és „Ijedelemről — *de egy szó igazat se mondjon*, — a Nyt. Sz. csodás bravourral nyeri vala el a pálmát!

Ki ez a világbajnok, aki nem képes igazat mondani?

A *Hiedelem* és *Ijedelem szerkesztői* munkájáról lévén szó, az a kérdés, ki szerkesztette a *H* és *I* betűt?

Idézek a Bevezetésből (XVIII. l.): „A . . . *H* és *I* . . . betűket *Simonyi Zsigmond* szerkesztette.“

II.

Lássuk most már, hogy áll a Nyt. Szótár az én *dátumaimmal*, vagyis a *letagadhatatlan* igazsággal szemben!?

A Nyt. Szótár a „hiedelem“ hangalakváltozataira nézve

1) **nem tudja**, hogy „hiedelem“ a codex-irodalomban két helyen is *yedelem*, vagyis *ijedelem* alakban jó elő (ld. *Peer-codex*, 361. *Weszprémi-codex*, 23);

2) **nem tudja**, hogy „hiedelem“ a codex-irodalomban két helyen is *hyhedelem* alakban szerepel (ld. *Érdy-codex*, 554. *Érdy-codex*, 656);

3) **nem tudja**, s ennél fogva nem emeli ki (ami az Utasítások szerint kötelessége lett volna), — hogy „hiedelem“ a codexekben három helyen is *hyedem* alakban jelenik meg (ld. *Nagyszombati-codex*, 299. *Nádor-codex*, 271. *Érsekújvári-codex*, 402);

4) **nem tudja**, tehát nem emeli ki, hogy „hiedelem“ a codex-irodalomban *hyedel* alakban is található (ld. *Winkler-codex*, 216).

5) **nem tudja**, hogy „hiedelem“ a codex-irodalomban *kyedelem* alakban is szerepel, még pedig szintén refrigerium jelentéssel (ld. *Kazinczy-codex*, 24).

Mindezek ily ékesen folyván, átmehetünk a jelentéstanra.

A Nyt. Sz. egyáltalában nem ismeri a „kyedelmet“; egyáltalában nem ismeri a „kies“ főnévi szerepét (a. m. *quies*!); nem ismeri a „megkiesítő vizet“,* s nem ismervén a „kiességet“ más-

* „az pokolnak helyerevl. kyben nynchen irgalmassagnak meg kyeseytev vize. Mely meg kyeseytev vizet keer vala az fesuen. mykoron monda. hog marchabe az vyzben ev vyanak vegeet. hog meg kyesyhe az en nyeluemet az vyzzel“ (*Cornides-codex*, 179): „— ut refrigeret linguam meam“ (*Evang. sec. Lucam. XVI. 24*).

honnét, mint Kresznericsből, dd. 1831., aki Molnár Albert szótárára hivatkozva, „*amoenitas*“-nak mondja*; szövegből pedig nem ismer-
vén máshonnét, mint *csupa* XVIII. századi művekből:

6) *nem tudja*, hogy „*kiesség*“ több helyt megvan már codex-irodalmunkban is,** még pedig mint a „hiedelem“ tökéletes synonymája, „*quies, refrigerium, solatium*“ jelentéssel (ld. *Simor-codex*, 14. — *Virginia-codex*, 72. — *Nagyszombati-codex*, 191. 202. 203. 267. — *Cornides-codex*, 368. — *Weszprémi-codex*, 4. — *Debreceni-codex*, 591. 631. — *Teleki-codex*, 164);

7) *nem tudja*, hogy volt valaha egy ilyen szó, hogy „*kieséses*“, mert szótárába föl sem vette, pedig ez, mint *kiesség* hely a locus refrigerii-t jelenti (ld. *Érsekujvári-codex*, 10). V. ö. „ideo elegi sequi vestigia patris. vt ad amenissimum locum paradisi veniam“ (Osualdus de Lasko: *Quadragesimale Bige Salutis*. Hagenaw, 1501. m6);

8) *nem tudja*, hogy a magyar nyelvben élt ez a szó: *meghidegedés*; végkép kihagyta a szótárból, nem is álmodván, hogy e szó betűszerinti fordítása a refrigeriumnak (ld. *Lobkowitz-codex*, 318. — *Bod-codex*, 24);

9) *nem tudja*, hogy a szótárukból végkép kihagyott *hűvösítés* 1641-ben latin szöveg betűszerinti fordításaként a. m. refrigerium (ld. Madarász: *Elmélkedések Az Főb Innepi Evangeliomokba*, 278. l. — Komáromi Csipkés: *Papistasag Ujsaga*, 1670. 122. l. — *Magyar Biblia*, 1685. 1208. l.)***;

10) *nem tudja*, hogy a magyar nyelvben élt ez a szó: *hűvösödés*; mert föl sem vette. Holott ez a refrigerandi, o, um

* Ily jelentéssel is megvan már a codex-irodalomban: „tekentven az helnek kyessegeet“ (*Horvát-codex*, 21): „*aspiciens loci amenitatem*“† (Pelbartus de Themeswar: *Stellarium Corone benedictae virginis Marie*, 1508. a6).

** A „*kiesség*“-et szántsándékkal nem vettem föl a jelen művem 158—333. lapjain között, codexekből kihagyott szók jegyzékébe. Amint a *bikává* lett *birvánál*, úgy itt is biztosra vettem a támadást, mely alkalmat fog adni a Nyt. Sz. teljes hasznavehetetlenségének megcáfolhatatlan jellemzésére.

*** V. ö.: „jegyeztetyk az rosan. az ev hyveseytev iozagos voltaert. Mert az rosanak vagyon hyveseytev jozaga“ (*Cornides-codex*, 246): *ratione virtuositatis .s. refrigeratiue*. Nam *rosa habet virtutem refrigeratiuam*“ (Pelbartus de Themeswar: *Pomerium sermonum de Sanctis*. 1499. „q“).

és a refrigerium fordításaként is szerepelt (ld. Káldi: *Biblia*, 1626. 884. l. — Komáromi Csipkés: *Igaz Hit*, 1666. 787. l.);

11) *nem tudja*, hogy a *meghidegítés* szintén a. m. refrigerium (ld. Jambressich: *Lexicon Latinum*, 1742. p. 851. — Szent-Simonyi: *Poenitentia*, 1766. 100. l. V. ö. *Debreceni-codex*, 391; *Érsekújvári-codex*, 9; *Kriza-codex*, 33).*

12) *nem tudja*, hogy a *hűtözés* nemcsak a nyárfa tövében hűsölést jelenti, hanem az üdvözülteknek az Isten árnyékában élvezett mennyei gyönyörűségét is, vagyis a refrigerium-ot (ld. Félegyházi: *Vy Testamentom*, 1586. I. 183);

13) *nem tudja*, hogy mi fán termett a Nyt. Szótárból szerencsésen kifejejtődött *hiventés*, melylyel régi magyar nyelvünk a spiritualis felfrissülést, azaz a refrigeriumot fejezte ki (ld. *Döbrentei-codex*, 503);

14) *nem tudja*, hogy *könnyebbség*, néha lelki könnyebbség — a híres „lelki“ rovatból! — a XVI—XVII. század, s elvéteve a XVIII. század theologusainak nyelvén egész pontosan a. m. refrigerium (ld. Gyarmathi: *Keresztyeni Felelet*, 1598. 78. lev. — Balásfi: *Csepregi Iskola*, 1616. 81—84. 86. 95 l. — Vásárheli: *Jesus Maria*, 1618. 383. l. — Káldi: *Biblia*, 1626. 597. 1012. — Kopcsányi: *A' Keresztyeni Tökelleles Eletre Intó Elmékedések*, 1634. 379. 380. l. — Pázmány: *Predikacziok*, 1636. 1054. l. — Tasi: *Elménknek Istenben Föl-Meneteléről*, 1639. 461. l. — Nyéki Vörös Mátyás: *Dialogus*, 1642. C6. — *Mennyei Bölcseségnek Ósvénye*, 1729. 23. l. — Vajda: *Jesus Kristusnak Élete*, 1774. III. 197). V. ö. *Döbrentei-codex*, 6. *Lobkowitz-codex*, 161. *Horvát-codex*, 123;

15) *nem tudja*, hogy egy XVII., XVIII. századi magyar író, Szentivány Márton, jezsuita, eredetileg latinul irt művének önmaga által végzett fordításában a refrigeriumot *híves könnyebbségnek* írja (*Négy Rövid Első Könyvetskek*, 1702. 257. l.);

16) *nem tudja*, hogy *könnyebbités* nemcsak „levatio, mitigatio“, hanem „refrigerium“ is (ld. Lépes Bálint: *Pokoltol Rettenteo Tűkór*, 1617. 236. l. — *Maria Halalra Valtaknak, Es Meg-Holtak-*

* A „meghidegülést“ a Nyt. Sz. hiréből sem ismeri; pedig „frigiditas“ jelentéssel codexben is előfordul: „az isteny: zeretetec. meg hidegvlesetvl nag Jeg' ez mi bennvc“ (*Lobkowitz-codex*, 147. 148): „Signum magnae frigiditatis est in nobis“ (S Bonaventura: *De perfectione vitae. Ad sorores*, cap. III).

nak *Annja*, 1647. 15. l. — Illyés András: *Jösszágos cselekedeteknek Gyakorlatossága*, 1701. II. 572);

17) *nem tudja*, hogy az *enyhítés*, betű szerint fordított régi magyar könyvekben, a refrigeriumnak felel meg (ld. Deselvics: *Tizenkét időösséges elmélkedések*, 1639. 622. l. — Szentgyörgyi Gerely: *Elmelkedések az Örökke-valóságrol*, 1643. 45. l.);

18) *nem tudja*, hogy a *megenyhődés*, mely szépen kima-
radt a szótárból, betű- és jelentés szerinti fordítása a refrigeriumnak (ld. Tasi Gáspár: *Elménknek Istenben Föl-Meneteléről*, 1639. 463. l.);

19) *nem tudja*, hogy a refrigerium, a requies-szel fogalmilag többé-kevésbé azonosulván, igen sűrűn a. m. *nyugodalom* (ld. *Jordánszky-codex*, 715. — *Érdy-codex*, 469. — A' *Bólts Salomon Királnac Könyvei*, 1552. O3. — Heltai: *Biblia*, 1552. IV. „e“. — Heltai: *Vigasztalo könyuetske*, 1553. Q7. — Bornemisza: *Predikatioc*, 1584. 721. l. — Károli: *Biblia*, 1590. I. 637. — Pázmány: *Christvs kövteseről*, 1624. 80. l. „kedves“ jelzővel. — Káldi: *Biblia*, 1626. 1147. l. — *Szűz Marianak Szolosmaja*, 1643. 228. l. — P. Ágoston Péter: *Mirraszedő Szarandok*, 1672. 375. l. — Jaklin: *Keserves Gyaz*, 1687. 21. l. — Illyés A.: *Keresztyeni Eletnek Peldaja*, 1705. I. 306. — Baranyi: *Imago Vitae*, 1712. 802. 804. 805. 807. 809. — Taxonyi: A' *Purgatóriumbeli Lelkeknek Állapottya*, 1718. 21. 142. 154. — Engelmajer: A' *Halálról*, 1758. B2. — *Mennyei Oktatás*, 1760. E3);

20) *nem tudja*, hogy az a *megnyugotás*, melyet a Nyt. Sz. Lépes Bálintból idéz (I. 235. 237), egészen pontosan a. m. refrigerium; amit bizonyít az, hogy Lépes 1617-ben e passust, amint kimutattuk,* azon mód, szolgálilag vette át Molnár Albert 1604. vagy 1611-ki szótárából (v. ö. Félegyházi: *Vy Testamentom*, 1586. 116. l.). Magukra vessenek, hogy a Nyt. Sz. még azt se tudja, hogy a „megnyugotás“ megvan Molnár Albertben; ha ezt feldolgozzák, nem szorult volna a „megnyugotás“ szerkesztői bölcs magyarázatra!

21) *nem tudja*, hogy a refrigerium néha egyremegy a „pau-satioval“, s ez esetben a. m. *pihenés* (Lépes: *Pokoltol Rettenteo Tékór*, 1617. 235. l. — Medgyesi: *Praxis Pietatis*, 1641. 906. l.; 1678. 947. l. — Komáromi Csipkés: *Magyar Biblia*, 1685. 801. 848. l. — Taxonyi: A' *Purgatóriumbeli Lelkeknek Állapottya*, 1718. 22. l. — Vajda: *Jesus Kristusnak Élete*, 1774. III. 197);

* Ld. 1604. alatt.

22) *nem tudja*, hogy mivel refrigerium azt is jelenti, hogy saturitas (ld. *Du Cange*) és satietas (Vatablus: *Liber Psalmorum Davidis*, 1567. p. 228) s ha földről vagy vidékről van szó, az ó-szövetség eredeti nyelvén a. m. terra fertilis (ld. Cornerus: *Psalterium*, 1588. p. 216. — Genebrardus: *Psalmi Davidis*, 1592. p. 356) v. rebus omnibus abundans (Hopperus: *Paraphrasis*, 1590. p. 240): ennél fogva a refrigerium, illetőleg a locus refrigerii Székely István-nál (*Soltar Kőmű*, 1548. 63. l.) **zsíros hely** (zyros hel). Komáromi Csapkésnél (*Magyar Biblia*, 1685. 686. l.) pedig **a zsíros**; v. ö. „zsíros és kies föld“ (Heltai: *Saz Fabvla*, 1566. Z3);

23) *nem tudja*, hogy **orvosság** görög jelentése révén (ld. Bossuet: *Libri Salomonis*, 1693. p. 250), régi magyar szövegekben a. m. refrigerium (ld. A' Bóltz Salomon Kiralnac Kőnyvei, 1552. N7. — Károli: *Biblia*, 1590. I. 635. 637. V. ö. Sallai: *Io Nemes Varadnak Gyenge Orvoslasa*, 1630. 282. l.);

24) *nem tudja*, hogy a **megélesztés** a régi nyelvben a. m. refrigerium, mely ez esetben egyremegy a refocillatióval (ld. Joada Sylveira: *Commentaria*, 1701. p. 95). Simonyi a „megélesztést“ a Nyt. Szótárból sonica kihagyta; ami egyúttal rávall arra a kedves körülményre, hogy még Molnár Albert úttörő szótárait sem használta föl! Mert hiszen Molnár Albert minden kiadásában: úgy az 1604-kiben, mint az 1611. az 1621. az 1645. és az 1708-kiban is benne van a megélesztés mint refrigerium (ld. még Lépes: *Pokoltol Rettenteo Tvkór*, 1617. 235. 236. l. — Jambressich: *Lexicon Latinum*, 1742. p. 851. cf. p. 844);

25—40) *nem tudja*, egyrészt mert a magyar kútföket elmulasztotta összehasonlítani eredeti szövegeivel, másrészt mert a felhozandók közül nem egy végkép kihagyódott a Nyt. Szótárból, — hogy a „refrigerium“ régi emlékeinkben, a codexektől fogva a XVIII. század végéig, többé-kevésbé gyakran fordul elő mint **megkönnyebbülés** („meg könnyebőles“),* **megújítás**, **vigaszság**, **vigasztalás**,** **megrigasztalás**, **vigadozás**, **vidámság**, **megrvidá-**

* Bizonyára mint „könnyebbülés“ is, ld. „sem az Istent nem lattyak, sem meg nem vigasztaltatnak, sem kinnyoknak könnyebőlese öröкке nem leszen, hanem az gehennara es öröкке valo tűzre mennek“ (Illyésházi Gáspár: *Kezben viselő Kőnyv*, 1639. 134. l.).

** Ide tartozik a „vigasztaló hely“ is: „ag minekwnk valami vigasztalo helyt“ (*Teleki codex*, 265): „Concede nobis locum refrigerij“ (*Speculum anime*, h5).

mítás, gyönyörűség („gwnwrwsig“). **öröm** („igaz öröm“; „lelki nagy öröm“), **irgalom, irgalmasság, enyhüdés, enyhülés, megenyhítés, megenyhülés**,*

stb. stb., amely en masse tudatlanság mellett, Simonyi Zsigmond **tudván** azt, hogy „ijedelem“ megvan már Kresznericsnél, 1831-ben, s azt jelenti, hogy „terror, metus, pavor; schreck“; — ezt elegendő alapnak nézi arra, hogy letudatlanozza Európát. **„Ez oszt’ a tudomány!“**

*

Sokféle neme van a polemiának, de lényegében két csoportba osztható valamennyi.

Az egyik fajta, melynek szemléletében nőtem fel, teleológiával dolgozik, az egyénen *kívül eső* célt tart szemé előtt, melyet épen ezért nem hiába neveznek „szent“ célnak. Az ily polemicusnak — bármiről szóljon — vezére a hit és a lelkiismeret; jelszava, mely irataiból szükségkép csak úgy lövell felénk: *vitam impendere vero*.

A másik fajta, melylyel most állok szemben, a sarokba szorított *egyén* önvédelmi harca, a maga — sit venia verbo — bőre érdekében. Alantjáró, közönséges eszközökkel dolgozó erőlködés az egész. Nincs más ami emelje az ily polemicus lelkét, mint a benne élő eltökéltség, hogy a maga nagyrabecsült Énjét megmenti à tout prix. Egy gondolat hajtja előre, végezteti vele lázas munkáját. Egy gondolat, melyet így fejezhetünk ki: *ne hagyd magad . . . !*

— Hát ne hagyja; jó’ teszi! Csakhogy ez már *privát* passio, mely engem többé nem is érdekel. A M. Tud. Akadémia 1905 január havában hozott határozata következtében a Nyelvőr megszűnt akadémiai folyóirat lenni. Ennélfogva, mint a nyelvtörténeti irány organuma, nyelvtörténeti tudatlanságával nem kompromittálhatja tovább az Akademiát, melynek zászlajáért vívtam harcomat.

* Sándor István szerint (*Toldalék*, 162. l.): „*Hűjtés, Hűtés*. Refrigeratio, Refrigerium“, ez azonban régi emlékeinkben ismeretlen; ő a „*hűjtés*“-t azt hiszem csak kikövetkeztette abból, hogy Calepinusnál (p. 1239) „*Refrigeratus*. Vng. Meg hideggittetet, *hűll*“. — Kresznericsnél (*Magyar Szótár*, I. 252) a „*Hűsellő hely*. Locus refrigerii“ szintén csak a maga korabeli alkotás. — Egészen profán, azt hiszem tábori szó, Gvadányinál (*Únalmas Órákban Való Idő Töltés*, 1795. 9. l.) a *refreskáda*, mely a. m. frissítő, az olasz „*rifrescata*“ (ld. e mű 665. l.):

Hallom a’ Zsidónak van jó pálinkája,
E’ lesz a’ Dámáknak a’ Refreskádája.

Ezzel eredeti gondolatom, mint a végig megvont köriv, célját érve, természetesen *nyugvópontra* jutott. „Közügy“ adta a kezembe a tollat, „közügy“ vette hasznát: immár *vita nuova* sarjad a letarolt mezőkön, amit igazi, benső meglepődéssel szemlélek.

A Nyelvőr című magánvállalattal pedig — nem kevesebb mint hat rendbeli polemiám után — igen természetesen nem vagyok hajlandó többé szóba állani.

Supervacuum est respondere verbis, quae nihil docent, sed tantum vituperant (Origenes).

IGAZÍTÁSOK.

48. l. alulról 11. sor terem helyett termés. 56. felülről 14. s. Letagol tör-
lendő. 59. f. 11. s. Munkásodik h. Muskásodik. 61. a. 17. s. drámára h. dámára.
103. a. 3. s. sibi h. ibi. 111. f. 7. s. nevetlen h. nevetlen. 125. a. 12. 13. s.
törlendő. 126. a. 7. s. 189. h. 188. 140. f. 7. s. XIII. h. XXIII. 176. a. 10. s.
247. h. 530. 178. f. 17. s. 243. h. 242. 179. f. 14. s. bisas h. basis. 186. f. 11. s.
199. h. 200. 187. a. 10. s. Eltép törtl. 189. f. 8. s. 26. h. 25. 194. a. 7. s. Nagy-
szombati h. Pozsonyi-c. 1.; 7. h. 8. 199. f. 3. s. 20. h. 68. 214. a. 7. s. 292.
h. 58. 215. f. 17. s. 179. h. 180. 216. a. 15. s. 45. h. 57. 224. f. 12. s. 79.
h. 80. 225. f. 7. s. 265. h. 264.; 8. s. 553. h. 551.; a. 15. s. Lobkowitz-c. törtl.
226. f. 13. s. 2. h. 3; Debreceni-c. 331. lejjebb teendő 3 sorral. 232. f. 10. s.
336. h. 337; a. 18. s. 7. h. 8. 233. f. 5. s. Ehrenf.-c. törtl., a. 11. s. 305. h. 304.
241. f. 3. s. 2. h. 4. 242. f. 10. s. 246. h. 426. 243. f. 7. s. 294. h. 293;
f. 12. sorból kimaradt: „Közbejárás, legrégibb adatuk csak Félégyházi, h. m.
Domonkos-leg. 190. Horvát-cod. 80*”; ez utóbbi a „Közbevetéshez” tévedt.
245. f. 15. s. 144. a NyEmlTár lapja, hol a Winkler-cod. 77. lapja közöltetik.
247. f. 10. s. 40. † törlendő, s a † a mellette levő 82. után teendő; a. 14. s.
855. h. 885. 257. f. 5. s. 291. h. „391 (háromszor)”. 302. f. 6. s. „152. ††” az
1. sorba teendő át a 129-es után. 322. f. 12. s. Gömör-y-c. törtl. 329. f. 6. s.
381. h. 380. 337. f. 10. s. föntebbieken h. föntebbiekben. 369. a. 14. s. kifacsar
h. megfacsar. 390. f. 3. s. 127. h. 227. 414. a. 10. kötetét h. kiadását. 424. f. 12.
spanyolra h. spanyolból. 595. a. 4. s. ἀπόρος h. ἀπίος.

TARTALOM.

Gróf Széchenyi István szellemének	3
„A bottás kockázata nélkül”	5
<i>Vexir-Spiel</i>	31
A hontalanok	48
A Szómutató	55
<i>Nyelvújítás és orthologia</i>	67
Kitérés Adámira	81
<i>A források feldolgozása</i>	90
Halotti beszéd Königsbergi töredék, Oklevelek	94
Anonymi Belae Regis Notarii de Gestis Hungarorum Liber	96
M. Simonis de Keza Gesta Hunnorum et Hungarorum	106
Leges	109
Regestrum de Várad, 1201—1235	110
A codexek	112
Pesti Gábor: Aesopi Phrygis Fabulae, 1536	337
A XVI. századi költők:	
1) Tinódi Sebestyén	358
2) Göröcsönyi Ambrus	361
3) Hunyadi Ferenc	366
Frankovith Gergely: Hasznos Es Fölötte Szikseges Könyv	367
Salamon és Markalf	373
A szótárak:	
1) Murmelius	376
2) Loderecker	376
3) Pesti Gábor: Nomenclatura Sex Linguarum, 1538—1568	377
4) Szenczi Molnár Albert és „Párizzpapai”	387
5) Bod Péter	402
6) A jezsuiták Phraseológiája (Wagner F.)	404

A XVII. század irodalma:	
Pázmány Péter	410
Prágay András	424
Geleji Katona István	432
Medgyesi Pál Hármaskönyv — 15 változatban	449
„ „ Hatodik Könyv	460
Czeglédi Enochja	465
Kecskeméti W. Péter Ötvöskönyve	467
Gróf Bethlen Miklós Önéletírása	476
A Szakács Mesterségnek Könyvcséje	479
Gyöngyösi István	481
A XVIII század irodalma	510
Csúzy Zsigmond	511
Bíró Márton	520
A források jegyzéke	525
Függelék	559
I. A magyar nyelv barátaihoz	561
II. A Nyelvőr és a Nyelvtörténeti Szótár	591
III. „Turpis causa“	629
1) az „istennek fia“	631
2) a „hat“ főbűn	643
3) ijedelem = refrigerium	645
Igazítások	757

